

Helgendedikasjoner i Oslo bispedømme

En undersøkelse av helgener dedikert til kirkene i Oslo
bispedømme fra misjonstid til reformasjon

Magnus Ruud

Mastergradsavhandling i historie
Det samfunnsvitenskapelige fakultet

Universitetet i Tromsø

Våren 2007

Forord

Knappe to kilometer fra mitt oppvekststed ligger Huseby gård hvor St. Hallvard i sin tid levde. Kanskje kan dette forklare hvorfor jeg skulle ende opp med å skrive en avhandling om helgener. Passende nok ble det også slik at jeg leverer min avhandling på St. Hallvardsdagen 15. Mai. Grunnlaget for min sterke interesse i middelalderhistorie derimot, ble nok lagt da jeg gikk på grunnfag og mellomfag historie med Richard Holts fascinerende forelesninger om munken Jocelin, og Knut den mektige. Jeg vil derfor benytte anledningen til å takke Richard Holt for disse, og for veiledningen han har gitt meg under arbeidet med denne avhandlingen. Jeg vil også takke alle som hjalp meg den tiden jeg var på Institutt for historie i Tromsø. En spesiell takk må gå til Stefan og Jørn for kjedelig korrekturlesning og nyttige tips.

Takke må jeg også min familie og mine foreldre for støtten jeg fikk da jeg flyttet til Tromsø, støtten jeg fikk da jeg forlot Tromsø, og støtten jeg har fått hele veien i arbeidet med avhandlingen. Aller mest må jeg få takke min kjæreste lille datter Thea som har holdt ut med en til tider svært distré og fraværende pappa, og som har gitt meg så utrolig mange fine opplevelser siden hun kom for over to år siden. Og til slutt min elskede Tina som har gitt meg all sin støtte, tid og oppmuntring slik at jeg til slutt klarte å levere avhandlingen. Jeg hadde ikke klart det uten jentene mine.

Magnus Ruud

Drammen 15. Mai 2007

Innholdsfortegnelse

1	INTRODUKSJON	1
1.1	PROBLEMSTILLINGER	2
1.2	AVGRENSNINGER	3
1.3	METODE	4
1.4	TIDLIGERE FORSKNING	5
1.5	OPPGAVENS GANG	9
1.5.1	<i>Kilder fra Norge</i>	9
1.5.2	<i>Kilder fra England, Danmark og Niedersachsen</i>	11
1.5.3	<i>Problemer med kildene</i>	12
1.6	HELGENROLLENS UTVIKLING	14
1.7	HELGENENES TILKNYTNING TIL KIRKENE:	18
1.8	TIDLIG NORSK KIRKEORGANISASJON OG OSLO BISPEDØMME	19
1.8.1	<i>Misjonsarbeid</i>	19
1.8.2	<i>Mot faste bispedømmer</i>	20
1.8.3	<i>Oslo bispedømme</i>	22
2	HELGENDEDIKASJONER I OSLO BISPEDØMME.....	25
2.1	HELGENER I OSLO BISPEDØMME	25
2.1.1	<i>Helgenene i tall</i>	25
2.1.2	<i>De felleskirkelige helgenene</i>	26
2.1.3	<i>Norske og engelske helgener</i>	33
2.2	LOKALE FORSKJELLER I BISPEDØMMET	34
2.2.1	<i>De ni prostiene</i>	34
2.2.2	<i>Kart over de ni prostiene og deres dedikasjoner</i>	II
2.2.3	<i>Forskjeller mellom innland og Kyst</i>	38
2.3	BYKIRKEDEDIKASJONENE	43
2.3.1	<i>Hvilke helgener finner vi i byene?</i>	43
2.3.2	<i>Bykirkene som forbilder</i>	47
3	INTERNASJONAL INNFLYTELSE PÅ HELGENDEDIKASJONENE	49
3.1	BAKGRUNN FOR TIDSINDELINGEN	49
3.2	HELGENER I DEN FØRSTE TIDEN	50
3.2.1	<i>Maria</i>	50
3.2.2	<i>Klemens</i>	51
3.2.3	<i>Botolf</i>	52
3.2.4	<i>Edmund</i>	53
3.2.5	<i>Hellige Kors</i>	54
3.2.6	<i>Johannes Døperen</i>	55
3.2.7	<i>Nikolas</i>	56
3.2.8	<i>Laurentius</i>	57
3.2.9	<i>Mikael</i>	58
3.2.10	<i>Kristus</i>	59
3.3	HELGENER OG TIDEN ETTER 1150	61
3.3.1	<i>Peter og Paulus</i>	61
3.3.2	<i>Bartholomeus</i>	63
3.3.3	<i>Andreas</i>	63
3.3.4	<i>Stefan</i>	64
3.3.5	<i>Martin av Tours</i>	65

3.4	DE SENESTE HELGENER	66
3.4.1	<i>Margaretha av Antiokia</i>	66
3.4.2	<i>Katharina</i>	67
3.4.3	<i>Fabian og Sebastian</i>	68
3.4.4	<i>Thomas av Canterbury</i>	69
3.4.5	<i>Martyrene</i>	70
3.4.6	<i>Georg</i>	71
3.4.7	<i>Anna</i>	72
3.5	NOEN TENDENSER	72
4	ST. HALLVARD OG ST. OLAV I OSLO BISPEDØMME	78
4.1	KONGEN OG BONDESØNNEN.....	78
4.1.1	<i>Olav Haraldsson ca. 995 - 1030</i>	78
4.1.2	<i>Hallvard Vebjørnsson – 1046</i>	79
4.2	HALLVARD OSLO BISPEDØMMETS MOTSTYKKE TIL OLAV?	80
4.3	OLAV SOM LOKAL HELGEN PÅ ØSTLANDET?.....	83
4.3.1	<i>Olav i Oslo bispedømme</i>	83
4.3.2	<i>Olavsdedikasjoner i et bredere perspektiv</i>	84
5	KONKLUSJON.....	88
	VEDLEGG.....	96
	<i>Vedlegg 1. Helgener og de kirker som var viet i deres navn i Oslo bispedømme:</i>	96
	<i>Vedlegg 2. Dobbelt dedikasjoner i Oslo bispedømme</i>	98
	<i>Vedlegg 3. Dedikasjoner fordelt på norske bispedømmer</i>	100
	<i>Vedlegg 4. Helgendedikasjoner i Niedersachsen</i>	100
	BIBLIOGRAFI:.....	103
	Tabeller:	
	Tabell I. Helgener, deres dedikasjonsfrekvens og prosentandel	26
	Tabell II. Helgener og deres dedikasjonsfrekvens i hvert av de ni prostiene	35
	Tabell III. Antall dedikasjoner i hvert av kyst- og innlandsprostiene	38
	Tabell IV. Helgenene, deres dedikasjons frekvens og prosentandel ved kysten og i innlandet.	39
	Tabell V. Antall helgendedikasjoner i byene	45
	Tabell VI. Helgenens dedikasjonsfrekvens og prosentandel i de enkelte landene.....	50
	Tabell VII. Antall dedikasjoner til helgenen i de ulike tidsperiodene.....	50
	Tabell VIII. Antall Olavsdedikasjoner i de ni prostiene	84
	Kart:	
	Kart 1 Kirker og dedikasjoner i Elvsyssel prosti.....	II
	Kart 2 Kirker og dedikasjoner i Vestfold prosti	III
	Kart 3 Kirker og dedikasjoner i Eidsberg Prost.	IV
	Kart 4 Kirker og dedikasjoner i Gjerpen Prost.....	V
	Kart 5 Kirker og dedikasjoner i Oslo Prost.....	VI
	Kart 6 Kirker og dedikasjoner i Ranrikes Prost.	VII
	Kart 7 Kirker og dedikasjoner i Romerike Prost.	VIII
	Kart 8 Kirker og dedikasjoner i Sarpsborg Prost.....	IX
	Kart 9 Kirker og dedikasjoner i Solør Prost.....	X

1 Introduksjon

I det andre århundre etter Kristus begynte kristne menigheter å hedre mennesker som hadde dødd for sin kristne tro. Den romerske kristenforfølgelse var i anmarsj og eskalerte i andre halvdel av 200-tallet.¹ Dette skapte rom for martyrkulter som vokste frem i skyggen av det romerske samfunn. Da keiser Konstantin gjorde kristendommen til rikets religion i hundreåret etter, hadde kulten omkring martyrene utviklet seg til helgendyrkelse. Helgener var i stand til å gå i forbønn i himmelen for de som måtte be helgenen om det. På den måten var helgenene bindeleddet mellom mennesker og Gud. Samtidig ble det vanlig å oppkalle eller tilegne kirkebyggene til en spesiell helgen.

Ca. 600 år senere hadde kristendommen og den videreutviklede helgenkulten beveget seg helt opp til den nordiske befolkningen. Gjennom reiser og møte med misjonærer fra de kristne germanske og angelsaksiske områdene fikk nordmenn kjennskap til den nye religion. Da de store misjonskongene på 1000-tallet innførte kristendommen fikk nordmenn for alvor møte en helgenkult som da hadde utviklet seg i nærmere 1000 år. Kirker ble bygget og kultusen med å dedikere kirker til en helgen var nå lovbestemt.² Fra utlandet kunne man velge mellom et utall av forskjellige helgener med forskjellige egenskaper og symbolkraft. Valgene ble påvirket av samfunnsmessige, naturlige og sosiale endringer. Samtidig ble skapelsen av egne nasjonale helgener gjennomført hvorav de største ble Sunniva, Olav og Hallvard. I ulike deler av den kristne verden var ulike helgener populære, så også på Østlandet hvor Oslo bispedømme var blitt etablert. Den populære helgenkulten var i Norge i full vigør inntil reformasjonen satte brutalt punktum.

¹ Schwarz Lausten 1997: 57

² Rollason 1989: 25

1.1 Problemstillinger

Den overordnede problemstillingen for denne mastergradsavhandlingen blir dermed:

Hva påvirket kirkededikasjonene i Oslo Bispedømme i perioden 900-1537?

Den vitenskapelige begrunnelsen for denne avhandlingen er at den tar for seg et område av helgendyrkelsen i norsk middelalder som ikke er blitt undersøkt før. Så vidt meg bekjent er det ikke tidligere blitt utført en studie spesielt rettet mot kirkededikasjonene i Oslo bispedømme.

Presentasjonen av forskningslitteratur nedenfor avslører at studiet av helgendyrkelse i Norge kun har spilt en begrenset rolle i norsk historieforskning. Der helgenkult har blitt gjenstand for forskning, er det ofte blitt ensidig fokusert på de norske helgenene og da spesielt St. Olav. Pernille Fredriksens hovedoppgave fra 2004, *Helgener og Kirkededikasjoner i Norge i middelalderen*, tar for seg en del mulige bakgrunner for valg av bestemte helgener i kirkededikasjonene i landet. På grunn av Oslo bispedømmes rolle som norsk bispedømme, eksisterer det en viss tematisk overlapping av nærværende og omtalte avhandling. Men nærværende avhandlings fokus er imidlertid rette mot Oslo bispedømme direkte og en del elementer som kan ha påvirket kirkededikasjonene her spesielt. Martha Knapkogs hovedoppgave fra 1999 *Tidlig norsk helgentro* setter også fokuset på kirkededikasjoner i Norge, men konsentrerer seg mest om misjonstiden og utviklingen av nasjonale helgener. Heller ikke her tas de spørsmål som denne avhandlingen ønsker å besvare, opp i særlig grad. Primærkilden til nærværende avhandling gir også et bredere kildegrunnlag for Oslo bispedømme enn det de overnevnte har.

I tillegg til at ingen tidligere har satt fokus på kirkededikasjonene i Oslo bispedømme, har den norske historieskrivingen hovedsaklig konsentrert om helgentro innenfor landets grenser og den engelske innflytelsen på denne. Det har derfor vært et mål for denne avhandlingen å heve blikket opp og ut, og gjøre en komparativ studie av kirkededikasjonene i Norge, Danmark, Tyskland og England. En gjennomgang av forskningslitteraturen viser at den komparative metode er blitt lite brukt i studie av helgentro i Norge. Derfor vil valget av komparasjon som metode bidra til den vitenskapelige begrunnelsen.

Den overordnede problemstillingen er dermed vitenskapelig begrunnet. Ved å gjennomføre denne oppgaven vil den forhåpentligvis bidra til å supplere den eksisterende kunnskapen på feltet. Den overordnede problemstillingen er videre delt opp i følgende delproblemstillinger:

1. *Var det geografiske forskjeller på helgener som ble valgt? Hvilke helgener ble valgt til kirke dedikasjonene i Oslo bispedømme? Er det forskjell på helgenene som ble valgt ved kysten og i innlandet? Hvilke helgener ble valgt i bykirkene og skiller disse seg på noen måte ut i fra resten av bispedømmet?*
2. *Kan det påvises spor av tysk, engelsk eller dansk påvirkning i kirke dedikasjonene i Oslo? De 27 helgenene vi kjenner til i Oslo bispedømme har selvfølgelig kommet til Norge på ulike måter. Oslo bispedømme lå i et område med kontakt både til England, Danmark og Tyskland. Kan man på noen måte påvise spor av innflytelse på kirke dedikasjonene i Oslo bispedømme fra noen av disse landene?*
3. *Hvilke helgener har blitt foretrukket til hvilken tid og kan den tidsmessige utviklingen forklares? Var det visse helgener som ble valgt under misjonstiden? Kan opprettelsen av et eget norsk erkebispedømme i 1152/53 ha påvirket dedikasjonsvalgene? Hvilke andre samfunnsmessige endringer, eller hendelser kan ha påvirket helgendyrkelsen i bispedømmet?*
4. *Hvem var den egentlige lokale helgen på Østlandet, St. Olav eller St. Hallvard? St. Hallvard var Oslo bispedømmes egen helgen, men St. Olav var også opprinnelig fra Vikenområdet. Hvordan utartet de to norske helgenkultene seg i Oslo bispedømme?*

1.2 Avgrensninger

Denne avhandlingen må avgrenses med hensyn til tid, geografi og kilder. Geografisk vil avhandlingen begrenses til det området som under utarbeidelsen av *Biskop Eysteins jordebog* lå under Oslo bispedømme. Det innebærer blant annet det i dag svenske området Bohuslän, som i avhandlingen vil bli omtalt som norsk. Det vil også bety at områdene som lå under Oslo bispedømme, men som senere ble Hamar bispedømme er utelatt. I den komparative delen vil grensene for de respektive landene England og Danmark danne grunnlag for avhandlingens

rammer. Under arbeidet med kildeinnsamling viste det seg at en samlet liste over tyske kirke dedikasjoner var vanskelig å oppdrive. Tyskland er dermed i denne avhandlingen representert ved den nordtyske delstaten Niedersachsen.³ Komparasjonen av de norske bispedømmene vil baseres på bispegrensene ved middelalderens slutt.

Tidsmessig avgrensning av handlingen naturlig til de kirke dedikasjoner i Oslo bispedømme som ble gjennomført fra misjonstiden til reformasjonen, det vil si ca. år 1000 til 1537. Avhandlingens primærkilde *Biskop Eysteins jordebog* omhandler derimot kirker bare frem til 1407 og hovedtyngden vil da naturlig nok ligge i perioden frem til dette. I den komparative delen vil alle kjente kirke dedikasjoner for England, Danmark og Niedersachsen gjelde fra kristningen av landene, frem til reformasjonen. Det vil si at en komparasjon med spesielt England og til dels Niedersachsen som ble kristnet før Norge skape et diakront forhold. I undersøkelsen av helgendyrkelse blir ofte prebender, alter dedikasjoner, helgenkalendrer o.l. benyttet som supplerende kilder. I denne avhandlingen har vi valgt å ensidig konsentrere oss om kirke dedikasjoner beskrevet nedenfor.

1.3 Metode

En komparativ studie av OB, England, Danmark og Tyskland, representert med Niedersachsen, skaper en del utfordringer. Først og fremst snakker vi her om to stater, ett bispedømme og et landområde. OB var et relativt stort landområde, men var kun ett av 5 bispedømmer i Norge. England og Danmark var to atskillig større landområder, oppdelt i rekke bispedømmer, mens Niedersachsen er et landområde som går på tvers av flere bispedømmer. Størrelsesforholdet sees best i forhold til de ulike antall kjente dedikasjoner. I OB kjenner vi som sagt til 244 kirke dedikasjoner. I England 11805 og Niedersachsen 1708, mens i Danmark 793. For å utligne den store forskjellen vil det derfor være mest hensiktsmessig å benytte seg av prosenttallene. Dette vil skape rom for en bedre komparasjon enn rene tall. En annen utfordring er det faktum at England er et stort land med en rekke innbyrdes forskjeller dedikasjonsmessig sett, og disse forskjellene vil ikke komme frem i en tabell som vi arbeider med her. Det er for eksempel meget sannsynlig at det er forskjell på helgendedikasjonene i Sørøst-England og Nordvest-England, og hvis nordmenn har hatt mest kontakt med vest-England vil ikke dette gi utslag i en tabell for hele England. Dessverre har

³ Niedersachsen er kort introdusert i kildepresentasjonen i delkapittel 1.5.2

ikke avhandlingens tidsrammer åpnet for en nærmere undersøkelse av dette, men punktet må være et forbehold i bruken av den engelske kilden.

I kapittel 3 gjøres en del sammenligninger av Oslo bispedømme og de andre bispedømmene i Norge. Her gjelder noen av problemene nevnt ovenfor. Vi kjenner svært ulikt antall kirkegedikasjoner fra de fem bispedømmene. I OB kjenner vi til så mange som 244 kirkegedikasjoner, inkludert områdene som i dag ligger i Sverige. I Stavanger bispedømme, kjenner vi til kun 19. I de resterende er tallet noe høyere, Bergen 52, Nidaros 83 og Hamar 56. Over halvparten av kirkegedikasjonene i Norge kjenner vi altså fra OB. Det vil derfor være nærmest håpløst å sammenligne OB med Stavanger. Å sammenligne med Bergen, Nidaros og Hamar kan være mer fruktbart, men det må tas med det forbehold om at de kjente kirkene kun gir et utsnitt av de kirkene som eksisterte i middelalderen, hvorav OB gir det mest helhetlige bildet vi finner i Norge. En prosentutregning vil skape et enklere komparativt grunnlag, og til tross for asymmetrien, kan det være fruktbart å forsøke å sammenligne bispedømmene.

Det rent tidsmessige perspektivet vil også skape utfordringer, spesielt i forhold til England og Niedersachsen. Norge ble kristnet over en periode fra 800 til godt ut på 1100-tallet. England derimot ble kristnet så tidlig som på 600-tallet, mens de germanske områdene på 700-tallet. Årene frem til Norge ble kristnet, har selvfølgelig vært fylt av mange helgener, hvis popularitet har steget og sunket. Disse har naturlig nok ikke satt spor etter seg her i landet. Derfor vil tallene fra England og Niedersachsen strekke seg over et mye større tidsspenn enn i OB. Dersom en helgen i England var svært populær kun i en kort periode på 800-tallet, vil ikke dette vises i de samlede tallene, og gir misvisende tall i forhold til Oslo bispedømme. Petersdyrkelsen under kristningstiden i England var meget utbredt, men fortsatte å være populær utover middelalderen. Det vil samlet gi et mye større tall enn de 3-400 årene Peter ble brukt i Norge. Slik kan noen helgenkulturer i England virke mye mer omfattende enn i Norge, men egentlig bare være resultat av en lengre tidsperiode. Dette er elementer man må ta høyde for i en komparativ studie av de ulike landenes samlede helgendedikasjonstall.

1.4 Tidligere forskning

Historiske studier av helgener og helgenkult fikk sitt utspring hos Bollandistene, en gruppe jesuitter som fra slutten av 1600-tallet jobbet med å samle og publisere beretningene om den

vestlige kirkes helgener i verket *Acta Sanctorum*.⁴ Gruppen er oppkalt etter Jean Bolland, redaktør for de første fem bindene, og i alt 53 bind ble gitt ut frem til 1794 da den franske revolusjonen satte en midlertidig stopper for arbeidet. I desember 1940 utkom det 68. og foreløpige siste bind. Bollandistene dannet grunnlaget for senere vitenskapelig arbeid med helgener, helgendyrkelse og helgenlegender. Hippolyte Delhayes var den videre drivkraften innenfor studiet.⁵ Delhayes arbeid på begynnelsen av 1900-tallet ble sett på som standardverket innenfor studiet av helgener. Hans kanskje viktigste bidrag til helgenforskning var typologiseringen og katalogiseringen av materialet.

Et av de aller viktigste verkene innenfor studiet av kirkededikasjoner kom ut i 1914. Francis Bonds *Dedication of English Churches* viste hvordan kirkededikasjoner kunne benyttes som historisk kilde. Nærmest som et popularitetsbarometer ble hver enkelt helgens dedikasjonsfrekvens analysert. Ved denne kvantitative bruken av kirkededikasjoner dannet han et relativt perspektiv på helgenenes utbredelse i middelalderens England. Samtidig ønsket han å forklare hvorfor nye og til dels brokete helgener kunne bli mer populære enn velkjente bibelske helgener. Bonds hovedtese var at det var den litterære kvaliteten som i stor grad påvirket utslaget av en helgenkults popularitet. Med andre ord var underholdningsverdien i en helgen i stor grad avgjørende for deres popularitet.

I de senere årene har studiene av helgendyrkelse i Europa utviklet seg videre. Søkelyset har blitt satt på helgenene i ett større perspektiv, noe som har resultert i et nytt syn på helgenkultene i Europa. Politikk og geografi er eksempler på faktorer helgenkultene ble testet opp i mot. I dag, blir den franske historikeren André Vauchez bok *Sainthood in the later Middle Ages* ansett som standardverket innen helgenkultforskning. Vauchez inngående studie av helgenkult i senmiddelalderen tar for seg tre sider ved helgendyrkelsen. For det første forholdet mellom den populærfolkelige tilbedelsen og pavedømmets kamp for å kontrollere helgenkultenes status og oppblomstring i det 11. og 12. århundre. Deretter typologiseringen av helgenene spesielt i forhold til populære og lokale kulter og de kvantitative studiene. Til sist omhandles mentalitetshistorie og helgenenes betydning og innvirkning på det middelalderske samfunn, samt endringene i synet på en helgen.

⁴ [Http://acta.chadwyck.co.uk](http://acta.chadwyck.co.uk)

⁵ Levison 1946: 62

I et nordisk perspektiv finnes derimot ingen nyere store verk om helgendyrkelsen. Dette tydeliggjøres i at Ludvig Daaes *Norges helgener* fra 1879 og Ellen Jørgensens *Helgendyrkelse i Danmark* fra 1909 fortsatt anses som viktige verker. Mye av grunnen til den svake interessen for helgener kan forklares med den antikatolske ånd, som blant annet Daae og A. Chr. Bang sto for.⁶ Daae satt for øvrig standarden for den videre studie av helgenkult i Norge, med hovedfokus på de norske helgenene generelt og St. Olav spesielt. *Norges Helgener* ble i 1937 supplert av Sigrid Undsets *Norske helgener* som tar for seg mytene og fortellingene om de mest populære norske helgenene. Undset som selv var katolikk brøt med den tidligere protestantiske holdningen til temaet. I mellomtiden hadde Edvard Bull med sin *Folk og kirke i middelalderen* tatt for seg nye aspekter ved helgenkult i Norge, og trakk inn en stor del av de helgener som ble dyrket i Norge, mens også Fredrik Paasche kom i sin Olaus Petri-forelesninger i 1941 inn på noen av de utenlandske helgenene i Norge. Ellers fikk studiene av helgener liten plass i de generelle kirkehistorieverkene.

Unntaket for den labre interessen for norske helgenstudier finner vi som sagt med St. Olav. Daae, for eksempel, tilegnet halve boken kun til studiet av Olav, mens de fleste norske historieverk på en eller annen måte kommer inn på ham. I tillegg er en rekke enkeltstudier blitt utført. Johs. Bruce (red.) *Konge og helgen. Myte og Symbol* fra 1981 og Lars Roar Langslets *Olav den Hellige* fra 1995, tar begge for seg ulike sider av helgenkongen og hans kult. *Helgonet i Nidaros* redigert av Lars Rumar utgitt i 1997 har på tvers av de nordiske landene, tatt for seg Olavskulten i et bredere perspektiv. Her har en rekke forskere bidratt med artikler om ulike aspekter ved helgenkult i Norden. Det internasjonale aspektet ved Olavskulten tas også opp i Simon Couplands *A Saint for all nations* fra 1998 hvor den store spredningen av Olavsdedikasjonene gjennomgås. Den store interessen for Olav har selvsagt med hans viktige politiske rolle å gjøre, og kanskje i mindre grad den religiøse. En rolle de andre norske helgenene manglet.

I den senere tid kan det virke som om interessen for helgenkult generelt har blitt større. I 1995 utgav Else Mundal en artikkel i "Collegium Medievale" som het *Helgenkult og norske helgener*. Her har hun forsøkt å gi en fremstilling av alle de norske helgenene, samt andre nordmenn som hadde helgenry eller lokal kult. Her trekker hun også linjer fra helgenene

⁶ Imsen 2002: 26

tilbake til de norrøne guder. Og til sammenligning med Undset, og i stor grad også Daae, tar Mundal også kun for seg de norske helgenene.

De ikke-norske helgenkultene er i så måte satt i ett dunkelt lys. Jan Schumachers *Helgener fra Vest* fra 1998 tar for seg fire helgener fra henholdsvis Irland, England og Orknøyene. Men bortsett fra en kort drøfting av helgenlegendenes natur, er boken kun en oversettelse av fire vitaer. I denne sammenheng kan Martha Knapskogs hovedoppgave fra 1999 *Tidlig Norsk helgentro* nevnes. Her er fokuset på helgenkultenes innføring og fremveksten av norske helgener som ledd i kirkelig misjon og verdslig politikk, spesielt rettet mot Olav.

Forskning som går inn på det samme temaet som denne oppgaven består hovedsakelig av to utgivelser som er kommet i de senere år. *Helgener i Tiden* av Audun Dybdahl som kom ut i 1999 tar for seg helgenkult i Trøndelag. Dybdahls mål med oppgaven var ”å finne frem til alle helgener som har nedfelt seg i lokalt kildemateriale...” og ”finne frem til de helgener som fremhevet seg som særlig populære på det regionale plan”.⁷ Her trekkes i tillegg til kirkegedikasjoner inn prebender, altere og kunsthistoriske kilder. Dette legger grunnlaget for en bred gjennomgåelse av helgener i Trøndelag og disse satt i sammenheng med England.

Midt inne i arbeidet med denne avhandlingen ble det utgitt en hovedfagsoppgave ved Universitetet i Oslo. Oppgaven skrevet av Pernille Fredriksen *Helgener og Kirkegedikasjoner i Norge i middelalderen* fra 2004 var såpass lik den jeg så for meg, at mitt opprinnelige utgangspunkt måtte omarbeides. I hovedfagsoppgaven tar Fredriksen utgangspunkt i alle kjente kirkegedikasjoner i Norge, hovedsakelig basert på Dietrichsons tall i hans *Sammenlignende Fortegnelse over Norges Kirkebygninger i Middelalder og Nutid* fra 1888. På bakgrunn av disse tallene gjør hun blant annet en komparativ studie mellom de ulike bispedømmene i Norge. Hun stiller også en rekke spørsmål til bruken av helgener slik som nytteverdien knyttet opp mot geografiske forskjeller, samt sammenligning mellom helgenenes hierarkiske status og deres dedikasjonsfrekvens i Norge.

⁷ Dybdahl 1999: 12

1.5 Oppgavens gang

Oppgavens videre gang er preget av de fire delproblemstillingene presentert tidligere i teksten. I introduksjonskapitlet blir avhandlingens premisser nå lagt. Vi vil straks presentere avhandlingens kildegrunnlag helgenrollen og Oslo bispedømmes utvikling gjennomgå. I det første drøftingskapitlet går vi over til å diskutere helgenene representert i OB. Deres popularitet blir satt opp mot frekvensen av hver enkelt helgens dedikasjoner. Videre blir fokuset rettet mot geografiske forskjeller og likheter innad i bispedømmet. Først splittes bispedømmets tall opp i de ni prostiene og diskuteres, før vi senere deler bispedømme opp i en kyst og en innlandsdel. Disse to områdene blir sammenlignet og analysert. Kapitlet avsluttes med en drøfting av dedikasjonene til bykirkene, og deres eventuelle funksjon som forbilde for kirker utenfor byene. I avhandlingens tredje kapittel ser vi ut over landegrensene. De 27 helgenene i OB analyseres opp i mot dedikasjoner i England, Danmark og Niedersachsen, for om mulig å finne likheter og ulikheter. Dette blir diskutert opp i mot internasjonale trender, tidspunkt for dedikasjonene i OB og ulike kirkelige og samfunnsmessige hendelser. Tendensene blir drøftet inngående i kapitlets siste del. Det siste drøftingskapitlet går nærmere inn på de to norske helgenene St. Hallvard og St. Olav. Disse blir diskutert opp imot hverandre, og fokus er rettet mot den sterke posisjonen St. Olav hadde på Østlandet. Deretter forsøkes det å se på dedikasjoner til Olav i Oslo bispedømme og Danmark som noe mer en kun religiøse fenomener. Til slutt følger et konklusjonskapittel der funnene og hovedtrekkene i avhandlingen sammenfattes, samtidig som de ulike delproblemstillingene fra introduksjonskapitlet blir besvart. På grunn av at dette avsluttende kapitlet søker å sammenfatte avhandlingen, vil oppsummeringer underveis i teksten holdes til et minimum for å unngå gjentakelser.

1.5.1 Kilder fra Norge

Primærkilden til kirkededikasjoner i OB er i all hovedsak hentet fra *Biskop Eysteins jordebog*. Jordeboken, eller Rødeboken⁸ som den er blitt kalt på grunn av sitt røde omslag, ble nedtegnet i perioden 1388 til 1401. Pennen ble ført av Eystein Aslaksson, biskop i Oslo bispedømme 1386 til 1407. Jordeboken er et register over kirker og kirkelige institusjoners jordegods i bispedømmet og ble gitt ut som en redigert utgave av originalen av H. J. Huitfeldt i 1879. Størsteparten av informasjonen er i følge Biskop Eystein ”*kun nye Afskrifter og Redactioner*

⁸ Biskop Eysteins Jordebog vil for enkelhetens skyld heretter forkortes til RB

af ældre Register". I hvert av de ni prostiene skal det ha vært eldre jordebøker og registre som Eystein fikk fremlagt. Som en samling og oppdatering av disse, oppsto *RB*. Likevel ble ikke alle kirker registrert. Av utelatt stoff finner man Mariakirken i Oslo, samt andre kongelige kapell slik som Mikaelkirken i Tønsberg og enkelte uavhengige klostresamfunn. Disse falt utenfor Bispestolens tilsynsmyndighet og ble av den grunn utelatt i *RB*.⁹

RB praktiske oppdeling av kapitlene følger de ni prostiene i rekkefølgen Gjerpen, Vestfold, Oslo, Eidsberg, Elvsyssel, Ranrike, Raumarike, Soløya og Sarpsborg. Underlagt disse kapitlene kommer oppteignelsen de respektive prostiers kirker. Som overskrift i utdypet stand står skytshelgen, evt. helgenene, og helgendatoen for innvielsen av kirken skrevet på latin. Hver kirke er også nevnt ved navn slik som Jgnæbakka og Husæbiar, også disse i utdypet form. Bykirkene er derimot nevnt ved helgennavn slik som Clemetzkirkia og Kros kirkia i Oslo. Dedikasjonen til 186 av de 281 nevnte kirkene og kapellene i *RB* er nevnt. Gjennom tiden har dessverre noen av sidene i Jordeboken forsvunnet. Dette har spesielt gått utover Sarpsborg prosti, som dermed er underrepresentert med kjente dedikasjoner. Man kan anta at det her var langt flere dedikasjoner som ville vært kjent dersom disse sidene fortsatt eksisterte. Uansett vil de forskjellige prostiene være ulikt representert med antall kjente dedikasjoner.

Noen kirker lå utenfor bispedømmets jurisdiksjon og er derfor ikke nevnt i Jordeboken. For å supplere *RB* er L. Dietrichsons *Sammenlignende fortegnelse over Norges kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden* fra 1888 benyttet. Dietrichson har på bakgrunn av en rekke ulike eldre og nyere dokumenter,¹⁰ deriblant *RB*, samlet en omfattende oversikt over kirkene i Norge, både stående og revne, med deres dedikasjoner. Dietrichson har i sin bok ikke nevnt kirkene i Bohuslän, så disse er utelukkende hentet fra Jordeboken. I boken er derimot kirkenes bygge år oppført. Det vil si det året kirkene først blir nevnt i kildene. Dietrichsons årstall er lagt til grunne for denne avhandlingens dateringer av kirkene. Dertil må det presiseres at disse årstallene ofte ikke er fullstendig pålitelige. En kirke som først blir nevnt i dokumenter fra for eksempel 1179 kan allerede ha eksistert i 100 år før dette. Men dette er også dessverre en av de eneste noenlunde fyldige redegjørelse for kirkenes dateringer vi har, og må i denne avhandlingen anses som en pekepinn på kirkenes alder. Kirkedateringer er også innhentet fra Alf Henry Rasmussens *Våre kirker. Norsk kirkeleksikon* fra 1993. Til sammen er dette grunnlaget for kirkedateringene i avhandlingen.

⁹ KLN: kalendrium: 105ff

¹⁰ Dietrichson 1888: Innledning

Et lite antall kirkededikasjoner er hentet fra andre kilder enn *RB* og Dietrichson, disse kan nevnes i korthet. Tenol kirkes dedikasjon er hentet fra Anders Emanuelssons *Kyrkojorden och dess ursprung* fra 2005. Haug kirkes dedikasjon er hentet fra Håkon Christies *Kirker i Buskerud* fra 1981. Sandar, Skjeberg, Svinndal, Våler og Hem kirkes dedikasjoner er hentet fra Riksantikvarens datakilder Askeladden.¹¹ Askeladden er også benyttet for å identifisere alle kirker nevnt i *RB*.

Tallmaterialet for bispedømmene i Norge, sett bort i fra Oslo, er hentet fra Pernille Fredriksens *Helgener og Helgededikasjoner i Norge* fra 2004. Fredriksens tallmaterialet er hovedsakelig basert på nevnte Dietrichson, men hun har også lagt til tall fra Dybdahl.¹² Fredriksens tall fra Oslo bispedømme er derimot helt sett bort i fra i denne avhandlingen.

1.5.2 Kilder fra England, Danmark og Niedersachsen

Tallmaterialet fra England er utelukkende basert på Francis Bonds *Dedications of english churches* fra 1914. Til tross for kildens alder er den fortsatt en av de viktigste bidrag til studiet av kirkededikasjoner i England. Verket, som også er omtalt i historiografi avsnittet, omfavner alle kjente dedikasjoner i England frem til reformasjonen. Bond presenterer en liste på frekvensen av dedikasjoner til hver helgen. Denne inneholder 11805 kjente dedikasjoner. Listen er bearbeidet og benyttet i avhandlingens komparasjon. Tallmaterialet for Danmark er hentet fra Ellen Jørgensens *Helgendyrkelse i Danmark* fra 1909.¹³ Jørgensen har utført *studier over kirkekultur og kirkeligt liv fra det 11te aarhundredes midte til reformationen*.¹⁴ I bokens appendiks er helgenene og de kirker som hadde deres dedikasjon oppført. Ved opptelling av disse fikk vi tallene til denne avhandlingen. Til sammen 793 dedikasjoner ble telt. Dette er den mest omfattende listen som er mulig å oppdrive over danske kirkededikasjoner. Kilder til Tysklands kjente kirkededikasjoner viste seg vanskelig å oppdrive. Det ble derfor nødvendig å benytte seg av en undersøkelse av kirke og alterdedikasjoner i Niedersachsen i Tyskland. *Die mittelalterlichen kirchen und alterpatrozinien Niedersachsens* redigert av Hans-Walter Krumwiede ble utgitt i 1960. Dette er en oversikt eller ett register over kirker og altere med deres dedikasjoner fordelt på de 10 bispedømmene i Niedersachsen. I bokens register er ett

¹¹ <http://askeladden.ra.no/sok/>

¹² Dybdahl 1999: 21

¹³ Christensen 2000: 9

¹⁴ Jørgensen 1909: Forside

Heiligenregister oppført.¹⁵ Her listes alle helgenene alfabetisk, tillagt de kirker og altere bygget i deres navn. Ved en opptelling av kirkene nevnt i registeret fant vi 1708 dedikasjoner. Disse brukes i oppgaven som representasjon for tysk helgendyrkelse. Det geografiske området Niedersachsen boken omfatter dekket store deler av det tidligere bispesete Hamburg-Bremen, samt en del områder mot sør. De to byene Hamburg og Bremen derimot er ikke en del av det Niedersachsen som er dekket av Krumwiede. Delstaten Niedersachsen ligger vest i dagens Tyskland, sør for Schleswig-Holstein, med kystlinje mot Nordsjøen.

1.5.3 Problemer med kildene

Samlet sett er kildene relativt like. *RB* skiller seg ut som en primærkilde og har den styrke at Biskop Eystein trolig oppførte den riktige helgen. Men i bunn og grunn bygger alle kildene på det samme materialet. Kjente dedikasjoner hentet fra jordebøker, eldre dokumenter, navnforskning osv. Både fra *RB*, Jørgensen og Krumwiede er kun listene over kirkene og deres dedikasjoner benyttet til å lage frekvenstabeller. Fra Bond er disse frekvenstabellene hentet direkte. For samtlige kilder må man også anta at de ikke representerer det fullstendige dedikasjonsbilde fra middelalderen. I *RB* har vi allerede vært inne på at en del dedikasjoner er forsvunnet. Det er i tillegg ganske sikkert at mange kirker er blitt bygget og nedlagt før Biskop Eysteins nedtegnelser og dermed tapt for fremtiden. For de andre kildene kan man også gå ut i fra mangler mange dedikasjoner. Vi har derfor her et ufullstendig bilde av de helgendedikasjoner som ble utført i alle landene. Men siden det er umulig å gjenskape de tapte kildene kan vi ikke annet enn å ta utgangspunkt i de vi har, og huske på at de kun er fragmenter av en forsvunnet fortid.

Ett annet problem oppstår også i studie av kirkededikasjoner. Enkelte ganger kan der nemlig oppstå problemer med identifikasjonen av helgenene. Gjennom over 1000 år har flere helgener fått samme fornavn, selv om tilnavn, eller etternavn er brukt for å skille dem fra hverandre. I studiet av eldre kilder kan derimot disse tilnavnene være forsvunnet, eller det var i den opprinnelige nedførselen ikke nødvendig å oppføre tilnavnet fordi det for datidens mennesker var opplagt hvem helgen det var snakk om. Dermed kan dagens leser forveksle helgener med hverandre. De klassiske eksemplene er Jomfru Maria med Maria Magdalena, Thomas av Canterbury med Apostelen Thomas og Johannes Døperen med Evangelisten

¹⁵ Krumwiede 1960: 273

Johannes.¹⁶ Noen ganger kan man bare gjette, mens andre ganger kan man komme frem til helgenens identitet via andre kilder. Man kan derfor ikke utelukke at slike forvekslinger også har oppstått i avhandlingens kilder. I vår primærkilde *RB* har Biskop Eystein som oftest lagt til tilnavnet hos de helgener som kan være gjenstand for forveksling, slik som Thomas. Ingen klare problemer har derfor oppstått i arbeidet med denne kilden. Men man kan fortsatt ikke helt utelukke forvekslinger. Kanskje mest aktuelt her er blandingen av Jomfru Maria og Maria Magdalena. Biskop Eystein nevner som oftest bare navnet Maria uten tillegg av tilnavn. Dette har i denne avhandlingen blitt tolket som Jomfru Maria på grunnlag av at dedikasjoner til Maria Magdalena var svært lite brukt i Norge, og at Biskop Eystein i de fleste tilfeller presisere hvilken helgen det er snakk om med et tilnavn.

Enkelte kirkededikasjoner fra Dietrichsons liste er derimot utelatt fra denne avhandlingen. Blant annet en Thomaskirke er nevnt.¹⁷ Dietrichson regner dette som en kirke dedikert til Apostelen Thomas. Kirken det snakkes om er nevnt i Håkon Håkanssons saga om Slittingenes angrep på Baglerne sommeren 1218.¹⁸ Her blir den omtalt som ”*Thomasskirkio*”.¹⁹ Dietrichson selv anfører et spørsmålsteget etter kirken og viser at denne dedikasjonen er usikker. Selv om man ikke skal ta sagaenes datering for sannferdig er muligheten der for at dette kan være en tidlig kirke viet Thomas av Canterbury som døde i 1170. Thomas av Canterburys kult spredte seg raskt utover den vestlige kristne verden, og ble kjapt en meget populær helgen i Nord-Europa.²⁰ Bare en annen dedikasjon i Norge er kjent viet Apostelen Thomas. På grunn av denne usikkerheten, samt at den heller ikke er nevnt i *RB* har kirken blitt utelatt i denne avhandlingen. Det samme gjelder Hellige Gudmundskapell i Ullensaker også nevnt av Dietrichson.²¹ Kapellet blir først nevnt av Jens Nilsson i 1590.²² Hellige Gudmund omtales senere av sgpr. Jonas Rists i kallsboka fra 1732 som en bygdehelgen.²² Kapellet faller derfor utenfor avhandlingens tidsramme.²³

¹⁶ Bond 1914: 193

¹⁷ Dietrichson 1888

¹⁸ Johnsen 1929: 205

¹⁹ Holtmark 1964: 44

²⁰ Duggan 2004: 224 ff

²¹ Dietrichson 1888

²² Christie 1969: 244

²³ Ved slutføringen av denne avhandlingen ble en kirke til oppdaget, som av tidsmessige årsaker dessverre ikke ble tatt med i undersøkelsen. I Seierstad 1958: 46 blir en kirke dedikert til St. Paulus og Korset nevnt.

Med vissheten om at disse kildene for øyeblikket er gir den mest helhetlige fremstilling av kirkededikasjoner i de områdene de omhandler, mener vi at dette gir et representativt bilde av kirkededikasjonene i middelalderen.

1.6 Helgenrollens utvikling

Da de første helgenene ble introdusert for nordmenn var de et resultat av en over 1000 år lang tradisjon. Tradisjonen med helgendyrkelse startet allerede i de første århundrene etter Kristus. De bibelske personene Maria, Johannes Døperen og Apostlene ble æret av sine etterfølgere for deres liv og gjøremål. I tillegg kom det en ny gruppe mennesker som fikk en spesiell plass blant de første kristne, martyrene. Opprinnelig ble begrepet martyr brukt om de personer som hadde vært vitne til Jesu død.²⁴ Snart skulle derimot begrepet knyttes sterkt til kristne mennesker som døde for sin tro. Da den romerske staten begynte sin kristenforfølgelse var det en mengde mennesker, som i møte med press nektet å underkaste seg den romerske tro og dens guder. De fleste skled inn i evigheten navnløse, men noen ble av ulike årsaker beåret av sine medkristne og ettertiden for sine handlinger. Dette ble de første ikke-bibelske helgenene.

I deres respektive menigheter, må disse martyrene ha fremstått som helter og som store forbilder, men det var i form av Guds tilstedeværelse hos den døde de ble beåret. Brown skriver *"the martyrs were presented as men and women possessed by the power of Christ. They had a mighty God in them, and, by their heroic deaths, they trumped the power of the ancient gods of the city"*.²⁵ Martyrene hadde ikke bare opptrådt heroisk mot et verdslig rike, men var også i besittelse av Guds ånd. Menigheter som hadde mistet en eller flere av sine medlemmer på denne måten, kunne derfor minnes deres liv og feire deres dødsdag. Man kan også tenke seg at menighetene fikk forbilder å se opp til, noe som må ha hatt positiv innvirkning på moralen og samholdet. En av de aller tidligste martyrene man kjenner til var biskopen av Myra, Polykarp som møtte døden i midten av det andre århundre.²⁶

Det var de lokale kirkene som avgjorde om en person var verdig en helgenstatus.²⁷ Man kan derfor påstå at den tidlige helgendyrkelse var mer ett utslag av folkelig bevegelse enn kirkelig autoritet slik vi skal se var tilfelle utover i middelalderen. I tilknytning til feiringen av

²⁴ Farmer 2003: IX

²⁵ Brown 2003: 66

²⁶ Farmer 2003: 440

²⁷ Vauchez 1997: 13

helgenene, spilte relikvier en stadig større rolle. Kroppene til de drepte martyrene, ble skjult for å holde dem unna de romerske forfølgerne. Relikviene kunne, som i Polykarps tilfelle være *”more precious than jewels of great price”*²⁸, noe som ble enda mer fremtredende i middelalderen da en ekstensiv handel av relikvier foregikk. Relikviene innehadde helgenens hellige makt, og det var kjent at relikvier for eksempel kunne motsette seg å bli flyttet, eller kunne gripe direkte inn i menneskers liv. Til og med saftene *”wich seeped out from tombs was seen as a sign of the divine election and supernatural power of a servant of God”*.²⁹ Kultene vokste som regel opp lokalt rundt martyrens hellige legeme. Derfor holdt også de tidlige helgenkultene seg på et lokalt plan.

Da de romerske forfølgelsene oppholdt med Konstantins maktovertagelse i begynnelsen av det fjerde århundre, var det slutt på de første martyrenes tid.³⁰ Nye idealtyper tok gradvis over plassen som hellige personer. Asketer som levde tilbaketrukkede liv i ensomhet og enkelhet, misjonærer som ofret liv og lemmer for å spre det kristne budskap ut til de hedenske stammene i Nord-Europa samt bekjennere av Guds tro, slik som de religiøse lederne. Spesielt biskoper ble nye populære helgentyper.³¹ Kanskje mest kjent av dem alle er Augustin, som skrev viktige kristne verk i begynnelsen av 400-tallet.³² Tradisjonen med å forfatte helgenenes liv, såkalte lidelseshistorier og mirakler oppsto også på denne tiden. Ved disse nedskrevne stykkene som ofte var en kombinasjon av dokumentasjoner om den enkeltes liv, og fri fantasi, fikk flere enn kun den lokale kult ta del i feiringene. Fortellingene bidro til ekspansjon av populære kulters geografiske nedsalgsfelt, og noen helgener ble æret over så godt som hele den kristne verden.

En eksplosiv økningen av helgenkult fant sted med dette. I møte med kristen misjonering blant germanske stammer kan helgene ha fått en funksjon som buffer mellom den nye kristne teologi og den gjeldende germanske tro.³³ Både England og Irland, områder som senere fikk tett tilknytning til Norge, ble tidlig kristnet. I Irland fikk munkeordenene godt fotfeste, og dette gjenspeiles i de mange munkehelgenene som stammer fra landet. I England ble en rekke misjonærer kanonisert, men det var de senere helgenkongene som ble typisk for England. Dette sannsynligvis på grunn av den tette kontakten kirken hadde til kongemakten i England.

²⁸ Farmer 2003: X

²⁹ Vauchez 1997: 429

³⁰ KLNLM: Helgener: 321

³¹ Grensene mellom de nye idealhelgenene og martyrene kunne være svært overskridende.

³² Augustin var biskop av Hippo og skrev blant annet Augustins bekjennelser og *Civitate Dei*.

³³ Vauchez 1997: 17

Det tyske keiserdømmet sto i en mye tettere relasjon til pavedømmet, både geografisk og politisk. Helgenkongene og munkene måtte vike plass for helgener med en sterkere tilknytning til pavedømmet.

I tidlig middelalder var det i Nord-Europa at kongerollen som fikk religiøs oppmerksomhet. Den middelalderske kongerollen smeltet sammen med helgenrollen og sammen dannet de både en politisk og en religiøs slagkraftig helgenkult. Så tidlig som ca. 523 ble Kong Sigismund av Burgund den første kongelige helgen, men det var de angelsaksiske helgenkongene, da spesielt St. Edmund, som banet vei og skapte forbilder for resten av Europa. Helgenkongene spilte både en politisk og en sakral rolle i det middelalderske samfunn, der de skapte en symbiose av en kriger og en hellig beskytter. Både for kongemakten og kirken ble det viktig å underbygge helgenkongenes status, slik man kan se med den Angelsaksiske St. Edmund og vår egen St. Olav. Helgenkultene var i ferd med å bevege seg mer og mer inn i den verdslige verden, og dens politikk.

Den enorme økningen i antall helgenkultur fra folkevandringstiden og inn i middelalderen ble møtt med pavedømmets forsøk på å legitimere og konsolidere dets rett til å stå for den offisielle kanoniseringen av helgene. Denne "retten" var, som vi har sett ovenfor, i utgangspunktet den lokale kirkes privilegium, og opphøyelsen til helgen var resultat av kulturs popularitet. I den karolingste tid var det derimot blitt vanlig at biskopene sto for kanoniseringen. Men parallelt med pavedømmets økende status og makt utover middelalderen tok Paven over den offisielle retten og privilegiet det var å avgjøre kanonisering av helgenkandidater. Eneretten ble dog ikke gjeldende før i 1234 da privilegiet ble ført inn i kirkeretten.³⁴ Således har ingen norsk helgen fått en offisiell kanonisering. Med utviklingen av egne kontroll- og undersøkelseskomiteer fikk kanoniseringsprosessen en formell standard som skulle følges. At pavedømmet fikk denne kontrollen gav opphav til enorme inntekter, da kanoniseringsprosessen kunne koste et vell av penger.³⁵ Mange nye helgenkultur vokste til tross for dette frem i middelalderen. Det essensielle var fortsatt den helliges grav og relikvier og noen kulturer hadde fortsatt bare den folkelige støtte. Derfor har vi spor etter helgenkulturer som aldri fikk noen offisiell status, slik som St. Thorleif i Telemark.³⁶

³⁴ Vauchez 1997: 30

³⁵ Bond 1914: 194

³⁶ Daae 1879: 198

For den vanlige kristne i middelalderen var helgenene kanskje enda viktigere enn noen gang. I en verden ofte fylt av farer, og hvor døden kunne lure rundt hvert hjørne, var det viktig for den enkelte å vite at man hadde en beskytter med seg på veien. For et sted i prosessen var helgenenes status gått fra å være ærverdige personer til å bli hellige ikoner. Ludvig Daae skriver at *”de Hellige nøde en høiere Salghed i Guds Beskuelse ved hans Gjenkomst, og, hvad der blev af størst Betydning, at de ved sin Forbøn kunde være de Troendes mægtige Beskyttere,”*.³⁷ Augustin, biskopen av Hippo fremla på 400-tallet en god definisjon av hva en helgen skulle være og hva den skulle stå for; *”Selv om man har bygd kirker som minne over martyrenes graver, er det ikke dem man dyrker, men Gud alene. Ved martyrgravene takker man Gud for hva de var, fornyer minnet om dem, og oppmuntres til å se dem som forbilder for egen tro og eget liv”*.³⁸ I middelalderen derimot var helgenene, slik som Daae skriver, ikke lenger bare gode forbilder, men personer med en nærmere link til Gud, og som i kraft av dette kunne gå i forbønn til Herren. Ved siden av å være et billedlig forbilde i det kristne levesett, tok helgenene derfor rollen som patron, beskytter, og kunne være beskyttere for blant annet mennesker, hus, kirker og til og med nasjoner. For eksempel ble St. Olav Norges patron i middelalderen, St. Nikolas Russlands, og St. Andreas Skottlands. Helgenskarens funksjon var å representere Gud innenfor ulike saksområder.³⁹ Det vil si at man ba til ulike helgener, avhengig av hjelpen man hadde behov for. St. Nikolas var sjøfarerens beskytter, og St. Andreas fiskernes. St. Laurentius var de fattiges hjelper, mens skomakerne kunne støtte seg til St. Krispin og St. Krispinianus. Helgener kunne inneha flere roller samtidig og kunne helbrede syke.⁴⁰ Slik sto de som et trygt forankringspunkt i en ellers farlig og skummel verden. Å inneha relikvier av de mest populære helgenene betydde også mye i form av prestisje og økonomi. Besøk av pilegrimsreisende kunne bidra med penger til kirken eller klosteret. Og penger igjen betydde makt, innflytelse og prestisje. Populariteten til helgenene var stadig i utvikling; forskjellige tider, forskjellige helgener. Noen forsvant, nye kom til, mens andre igjen gjennomgikk sin renessanse. Man kan si helgener hadde en sekulærpolitisk, en kirkepolitisk og en åndelig religiøs betydning.

³⁷ Daae 1879: 2

³⁸ Bettenson 1984: 92

³⁹ Achen 1992: 43

⁴⁰ Achen 1992: 43

1.7 Helgenenes tilknytning til kirkene:

De første kristne møttes til samling i private hus, eller der det var praktisk mulig å samle en hel menighet. På grunn av forfølgelsene var det vanskelig for kristne å bygge kirker. Med forfølgelsenes slutt endret dette. De første kirkene som ble bygget var dedikert kun til Gud alene.⁴¹ Til å begynne med var det altså ikke praksis med helgendedikasjoner for kirkene. Gjennom en innvielse eller vigsling ble kirkene skilt ut som et sakralt bygg. De skilte seg ut fra profane bygninger som Guds tilholdssted på jorden, slik som templenes funksjon for jødene. I 335 finner man, ifølge Francis Bond, den første henvisningen til en vigsling av et kirkebygg, der keiser Konstantin irettesetter biskop Athanasius⁴² for å ha ”*celebrated the holy mysteries in a church before it was consecrated*”.⁴³ Rundt tiden til St. Augustin ser man at det i tillegg til å dedikere en kirke til Gud, også var blitt vanligere å dedikere en helgen til kirkene, for å minnes eller ære disse.⁴⁴ Det hadde også en praktisk funksjon i å skille kirker fra hverandre. I byer der det var mer enn én kirke var det absolutt funksjonelt å oppkalle kirkene etter forskjellige helgener, slik at de lettere kunne identifiseres. Av den grunn ble det vanlig å kalle kirker Olavskirken, Hallvardskirken eller Peterskirken. På steder der en helgens legeme var lagt inne i kirken, ble det praksis å kalle kirken etter denne helgenen, slik som i tilfelle med Peterskirken i Roma, St. Edmunds klosteret i Bury og Hallvardskirken i Oslo. Disse kirkene kunne igjen spre helgenkulten videre, ved blant annet å dele relikvier av deres helgen til andre kirker. Dermed kunne mange kirker ha relikvier fra den samme helgenen og være dedikert til den samme helgenen. Kirker hvor man verken hadde helgenlegemer eller relikvier, kunne dedikeres til en bestemt helgen med tanken om at ”*the name of the saint to whom the church was dedicated should put the person who used or heard the name in mind of some memorable thing or person[...] and cause meditation to be had of their virtue*”.⁴⁵ Men eksistensen av kirker som ikke hadde dedikasjoner utover Gud, finner man spor etter gjennom hele middelalderen. I avhandlingens kilder finnes det fire eksempler på kirker som er såkalte *non dedicatio*.⁴⁶

⁴¹ Muncey 1930: 3

⁴² Farmer 2003: 33 St. Athanasius.

⁴³ Bond 1914: 238

⁴⁴ Kirk 1946: 1

⁴⁵ Kirk 1946: 3

⁴⁶ Rømskog, Harestad, Torslanda og muligens Aspånga kirke

I 787 e. Kr på det 7. allmenne konsil i Nikea ble det bestemt at alle vigslende kirker skulle ha ett relikvie ved alteret.⁴⁷ Det kunne være en kropp, en legemsdel eller objekter som var tilknyttet en helgen. Dermed var forholdet mellom kirker og helgener formelt stadfestet. Bestemmelsen om at alterene måtte innholde ett relikvie, gjorde at handelen og kampen rundt relikvier eskalerte i omfang. Utover middelalderen ble kirkers tilknytning til helgener ikke bare religiøst viktig, men også politisk og ikke minst økonomisk viktig. Populære helgener tiltrakk pilegrimsreisende som igjen brakte med seg penger og status. Sjelegaver, som var en utstrakt praksis under middelalderen, gav høye inntekter til kirken. Og populære helgener har uten tvil økt tiltrekningskraften til en kirke. I tillegg kunne kirker ha flere altere, og samlinger av flere helgenrelikvier.

1.8 Tidlig norsk kirkeorganisasjon og Oslo bispedømme

1.8.1 Misjonsarbeid

Det er en generell enighet om at den norske kongemakten, spesielt representert ved Håkon den Gode, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson sto for mye av trykket bak kristningen på 900- og utover 1000-tallet. Men de kristne tanker var langt i fra ukjent blant det norske folk. Religionsskiftet som kom i Norge i løpet av de ca. 300 årene kan sees på som et resultat av den tette kontakten nordmenn hadde stiftet med de kristne områdene på kontinentet. Gjennom ekstensiv reise og handelsvirksomhet nedover i Europa må nordmennene ha fått kunnskap og inntrykk fra den nye religionen. Det ville ikke være usannsynlig å tro at disse tankene er brakt tilbake til Norge med de reisende. En misjonering blant de hedenske nordboerne var heller ikke ukjent. Så tidlig som 830 ble de skandinaviske landområdene lagt under erkebispedømme i Hamburg- Bremen og det var her ansvaret ble lagt for misjoneringen av Norge.⁴⁸ Blant andre skal de tyske ”jarlene” Urgutjótr og Brimisskjarr ha misjonert i landet på 970-tallet, men det er usikkert hvor store ressurser erkebispedømmet i Hamburg-Bremen satte inn i misjoneringen av Norden.⁴⁹ Misjonering med røtter fra England er bedre kjent, særlig på grunn av de norske kongers nære bånd til landet.

At de norske kongene hadde nærmere bånd til England, og hadde fått sine kristne inntrykk hovedsakelig fra sine ferder over Nordsjøen er viktig. A. Chr. Bang ser for seg hvordan Olav

⁴⁷ Rollason 1989: 25

⁴⁸ Bergrav 1974: 233

⁴⁹ Sveaas Andersen 1977: 190

Tryggvason i møte med Biskopen av Winchester hadde fått en ”glødende iver for kirke og mission...”.⁵⁰ Tryggvason brakte selv med seg den første norske biskopen vi vet om, kalt Johannes.⁵¹ Av de 28 biskopene som er bevart i kildene før de stedfaste bispedømmene så lyset, er 11-12 engelske, 7-8 tyske, 1 irsk, 1 islandsk og 3 til 4 norske. Tendensen gikk ”i retning av nasjonal rekruttering”.⁵² De første kristne kongene krevde retten til selv å avgjøre bispevalgene, dette kommer blant annet frem i en av landskapslovene.⁵³

1.8.2 Mot faste bispedømmer

I den tidlige organiseringen av kirken, er det klart at kongen spilte en viktig rolle. For at kirken skulle få et fotfeste og overleve var det viktig med økonomisk støtte fra kongemakten. Blant annet ble det gitt landområder til kirkebygg og underhold.⁵⁴ Misjonsbiskopene var også i perioden før ca. 1100 en del av den kongelige hird og ble av kongen sett på ”som sin håndgangne mann”.⁵⁵ Ennå var ikke tilknytningen til de senere bispebyene dannet. Biskop Koll ble ca. 1100 kalt Vikverjabiskop⁵⁶ som viser ”at de østnorske biskopene ikke fra starten var fast knyttet til tettstedet(Oslo).⁵⁷ Uten fast tilholdssted var det nødvendig å reise rundt i landet for å utøve kirkelige tjenester, omvende folk og grunnlegge kirker. Båndet mellom kongsmakt og kirke var derfor svært tett, noe som lett kunne gi grobunn til problemer. Charles Joys setter problemet med bispevalgene i perspektiv, ”de norske biskopene var for det meste fra England, og de var viet innen de kom til Norge. De var avhengig av den norske kongen som hadde kalt dem til landet, og de skulle stå i obediens til erkebiskopen i Hamburg-Bremen”.⁵⁸ På grunn av den løse organiseringen av kirken i misjonstiden, ser det ut til at erkebiskopene i Hamburg-Bremen har godtatt den engelske innflytelsen og kongens egenrådige styring, selv om Adam av Bremen på midten av 1070-tallet forteller om en hendelse der Biskop Asgoth som var blitt vigslat av paven i Roma, på veien hjem ble stoppet av erkebiskop Adalbert og avkrevd troskapsløfte, Asgoth som etter tradisjonen skal ha vært den første biskopen i Oslo.⁵⁹ Muligens kan denne hendelsen være et tegn på at kirken i Norge

⁵⁰ Bang 1887: 44

⁵¹ Joys 1948: 21

⁵² Sveaas Andersen 1977: 333

⁵³ Sveaas Andersen 1977: 332

⁵⁴ Sveaas Andersen 1977: kap 25

⁵⁵ Sveaas Andersen 1977: 332

⁵⁶ Kollrud 1913: 240-241

⁵⁷ Nedkvitne & Norseng 2000: 48

⁵⁸ Joys 1948: 14

⁵⁹ Nedkvitne & Norseng 2000: 47 og Adam av Bremen 1994: 213

var blitt såpass organisert at det for erkebispedømmet var nødvendig å begynne å kreve en større innflytelse på bispevalgene.

De første biskopene har opplagt spilt en stor rolle i forhold til dedikeringen av kirker ettersom de satt på retten til vigsling av kirker og altere. I tillegg satt de på retten til blant annet vigsling av prester og abbeder, utførelse av dåp og konfirmasjon, høring av skriftemål og liturgiske tjenester.⁶⁰ At biskopene satt på retten til å utføre vigslingen og dermed dedikeringen av kirkene betyr ikke nødvendigvis at de også bestemte hvilken helgen som ble valgt. Spesielt ikke i den tidlige kirkegenerasjonens tidsalder. Vi vet som nevnt ovenfor at en levedyktig kirkeorganisasjon var helt avhengig av kongelig støtte. Ut i fra kilder som sagaene og diplomer kan man se at kongene var aktive kirkebyggere. Mariakirken i Oslo er et eksempel på en slik kirke. I tilknytning til kongemakten, har man også en rekke spor etter kirker bygd av privatpersoner, da gjerne stormenn. Dagfinn Skre peker på den politiske handlingen det var å bygge en kirke på egen gård i *Møtet mellom hedendommen og kristendommen*. Skre skriver at ”vennskap med kongen kunne vises ved å bygge en kirke”.⁶¹ Dette viser at kirkebygging ikke alltid var grunnet i et inderlig religiøst ønske, men også som en ren politisk nødvendighet. Hvem som da valgte dedikeringen er vanskelig å vite.

Mot slutten av 1000-tallet må behovet for egne mer fast inndelte bispedømmer ha gjort seg gjeldende. Den kirkelige organisering og utbygging var kommet så langt at oppdelingen var både mulig og nødvendig. Et fast bispedømme ville skape en større selvstendighet og bedret økonomi for kirken. Utover 1000-tallet var biskopenes virke blitt knyttet nærmere opp mot lagtingene og skapt et enda sterkere behov for et fast sete.⁶² Det er en generell enighet om at en mer stedfast inndeling av bispedømmene kom i andre halvdel av 1000-tallet.⁶³ Rundt 1100 var Norge delt inn i fire bispeseter, Trondheim, Bergen, Oslo og Stavanger. De tre første tilknyttet hver sin lokale helgen, Olav, Sunniva og Hallvard. Stavangers skytshelgen var den engelske biskopen Swithun fra Winchester. I 1153 fikk man et femte bispesete i Hamar, samtidig med opphøyelsen av Nidaros til erkebispedømmet. Denne tiden bringer også løsrivelsen av kirken fra kongemakten. Canonene som pavens utsending til Norge, Nicolaus Brakespear, brakte med seg, inneholdt punkter der kongens investitur ble avskaffet. Og denne

⁶⁰ Oftestad m.fl. 2001:37

⁶¹ Skre 1995: 172

⁶² Sveaas Andersen 1977: 329

⁶³ Oftestad m.fl. 2001: 36

innrømmelsen av makt godtok Magnus Erlingsson.⁶⁴ Heretter var bispevalget et, i teorien, kirkelig anliggende.

1.8.3 Oslo bispedømme

I ”*Oslo bispedømme 900 år*” argumenteres det for at Oslo ble bispesete for Østlandet på slutten 1000-tallet.⁶⁵ Translasjonen av den hellige St. Hallvard fra Huseby i Lier til Oslo og byggingen av kirken dedikert til ham, vitner om et planlagt hovedsete for Vikverjabiskopen. Adam av Bremen nevner i 1070 ”*Alfvardus*”, men har samtidig ingen hentydninger til en Hallvardskirke i Oslo.⁶⁶ Hallvardskirken blir ikke nevnt før i 1130 da Sigurd Jorsalfar gravlegges der, så i perioden mellom må kirken ha blitt bygget.⁶⁷ Ut i fra byggestilen er det enighet om at kirken må være påbegynt mellom 1100 og 1120.⁶⁸ At biskopen kan ha hatt midlertidig oppholdssted for eksempel i Mariakirken, mens Hallvardskirken har vært under oppførsel er mulig, slik at et sikkert tidspunkt for OB er vanskelig å sette. Mest sannsynlig var det en prosess som har gått over en tid. I Bergen og Trondheim fikk man domkirker mot slutten av 1000-tallet. Kulten rundt St. Hallvard kan ha betydd en hel del for utformingen av Oslo som kirkesenter på Østlandet. P. A. Munch mente forbindelsen mellom Hallvard og kongerekka, la grunn for en tolkning der kong Harald bygget opp rundt kulten omkring Hallvard for å styrke kongemaktens fotfeste på Østlandet og byutviklingen i Vika.⁶⁹

De geografiske landområdene knyttet til Oslo bispedømme gikk gjennom store forandringer fra de første vikverjabiskopene fikk ansvaret over Østlandsområdet. I utgangspunktet har nok grensene til Nidaros, Bergen og Agder vært rimelig løse, men samtidig med at bispedømmene konsoliderte sine posisjoner, ble det også selvsagt nødvendig å stadfeste de organisatoriske grensene. Hamar bispedømme ble ikke opprettet før i 1152\53 samtidig med erkesete i Trondheim. Før 1153 lå mesteparten av dette område under Oslobiskopen og utgjorde så å si hele Østlandet. Noen kilder til disse grensene er derimot ikke kjent, men antydes å ha fulgt de gamle lagtingene.⁷⁰ Grensene etter erkesetes opprettelse er atskillig bedre kjent, og diskutert. Nedkvitne mener at ”*til Oslo bispedømme hørte området på begge sider av fjorden fra*

⁶⁴ Joys 1948: 121

⁶⁵ Sveaas Andersen 1974: 20ff

⁶⁶ Adam av Bremen 1994: 162

⁶⁷ Magnussønnenes Saga: kap. 33

⁶⁸ Nedkvitne & Norseng 2000: 50

⁶⁹ Munch 1862: 196-200

⁷⁰ Nedkvitne & Norseng 2000: 62

Telemark til Götaälv, foruten Romerike til og med Eidsvoll og Solør".⁷¹ Det vil si at øvre Telemark, Ringerike og Hadeland ble liggende under Hamar, mens områdene så lang nord som Solør ble liggende under Oslo. Nedkvitne mener dette må sees i sammenheng med de gamle kulturforbindelsene på Østlandet. Disse områdene skal ha holdt seg slik frem til reformasjonen i 1536. Et unntak kan være enkelte områder i Telemark, i Gjerpen prosti. Ringstad har gjennomført en omfattende undersøkelse av grensene og mener Eystein muligens kan ha visitert enkelte kirker underlagt Hamarbispen. Derfor eksisterer muligheten for at noen kirker i Gjerpen prosti nevnt i *RB* faktisk tilhørte Hamar.⁷² De aktuelle kirkene kan ha vært Mo kirke i Eidanger, Skeidi kirke i Bamble, Mo kirke i Sannidal, Hærikseid kirke i Drangedal, Biaar kirke i Tørdal, Solum, Mælum, Lunde, Bø, Sauherad og Heddal.

I *RB* kan man lese at OB i tillegg til det nevnte Gjerpen var delt inn i ni såkalte prostier. Prostiene var avgrensede organisatoriske områder, og ble administrert av prostens, eller en ombudsmann. I Oslo var prostestillingen en ren kirkelig affære, mens andre steder skal prost og ombudsmannsstillingen sklidde inn i hverandre. Den rent geografiske inndelingen fulgte de verdslige systemene.⁷³ I Norge er det tidlige prostevirke helt unikt, og dukker første gang i sin fullstendighet opp i *RB*. De ni prostiene i Jordeboken utgjør Gjerpen, Vestfold, Oslo, Romerike, Solør, Eidsberg, Sarpsborg, Ranrike og Elvsyssel.

Bebyggelsen på Østlandet i middelalderen, besto hovedsaklig av mindre tettbebyggelse, samt noen bysentre. Disse byene skilte seg ut som både kirkelige og handelsmessige sentra. En slik symbiose var vanlig i middelalderen. Ofte, slik som i Oslo sitt tilfelle, gav opprettelsen av et kirkelig sentra, en oppblomstring av byens handel, og økonomi. Likeledes ønsket kirken å legge, spesielt sine bispeseter, til byer. Enkelte klostresamfunn, slik som fransiskanerne, ønsket også en tilknytning til byer. Den største byen ble etter hvert Oslo, men Tønsberg var lenge like stor, hvis ikke større. Oslo som etter sagaene skal være grunnlagt av Harald Hardråde på midten av 1000-tallet, var ett handelsmessig og religiøst knutepunkt på Østlandet.⁷⁴ Hit kom handelsmenn fra hele det Østafjelske området, og det var et knutepunkt for veinettet som spredte seg videre ned mot Telemark på den ene siden av fjorden, og Bohuslän på den andre. Det var også her domkirken og bispegården ble lagt. Oslo var dermed bispedømmets sentrum. Men også Tønsberg var en viktig by på Østlandet. Foruten å ha en

⁷¹ Nedkvitne & Norseng 2000: 61

⁷² Ringstad 1994: 125 ff

⁷³ KLNLM: Provst

⁷⁴ Harald Hardrådes saga: kap. 58

rekke viktige kirker, var Tønsberg også et av de store handelssentrene i Norge. Også kongemakten hadde tilknytning til byen som på 1200-tallet var hjemsted for Tunsberghus og dermed en av Norges best befestede byer. Etter hvert ble også Hansahandelen viktig for byen. Skien på sin side var kjent for sin brynesteinproduksjon, og fungerte tidlig som et lite handelssted.⁷⁵ Sarpsborg skal ha vært grunnlagt av St. Olav og var et sentral punkt på grensen mot Sverige.⁷⁶ Kunghelle i dagens Sverige, skal ha vært et kongelig sentrum, men byen var ikke stor i utstrekning.

⁷⁵ Gundersen 1998: 34

⁷⁶ Sveaas Andersen 1977: 137

2 Helgededikasjoner i Oslo bispedømme

Før vi retter fokuset mot de tre landene England, Danmark og Tyskland er det naturlig først å se nærmere på kirkededikasjonene i Oslo Bispedømme⁷⁷. I dette kapitlet skal vi derfor undersøke helgenkultenes utslag i bispedømmet. I del én presenteres en tabell for hver enkelt helgen, hvor deres frekvens over antall kirkededikasjoner er satt opp. Tabellen vil bli diskutert og det vil være naturlig å flette inn en kort presentasjon av helgenene som fantes i OB. I del to deles tabellen opp i hvert av de ni prostiene. Dette åpner for en diskusjon omkring de geografiske forskjellene innad i bispedømmet, hvis slike skulle eksistere. Hovedtyngden vil i denne delen av kapitlet være forskjellen mellom dedikasjonene ved kyst- og innlandsprostiene. I del tre strekkes undersøkelsen av forskjellene innenfor bispedømmets grenser videre, og vi konsentrerer oss her om dedikasjonene i byene.

2.1 Helgener i Oslo bispedømme

2.1.1 Helgenene i tall

I OB kjennes det til 244 kirkededikasjoner fordelt på 27 forskjellige helgener. Fordelingen av antall kirkededikasjoner til hver helgen var naturlig nok meget forskjellig. Noen helgener ble svært ofte benyttet som beskytter ved reisning av nye kirker. I andre tilfeller er det kun en, eller to, kirker som har blitt dedikert til en helgen. Dette gjorde noen helgener til svært vanlige, mens andre uvanlige og enestående innenfor bispedømmets grenser. Noen av helgenene vi kjenner til i OB er enestående eksempler i hele Norge. Ved å samle data hovedsakelig fra *RB*, men også fra andre kilder nevnt ovenfor har vi kunne utarbeide en tabell som viser frekvensen av den enkelte helgens kirkededikasjoner i OB. Prosentverdien for hver av helgenene er også regnet ut, noe vi mener gir økt forståelse av forholdet helgenene imellom. Disse prosenttallene vil også bli benyttet videre i avhandlingen.

⁷⁷ For enkelthetens skyld forkortes Oslo bispedømme heretter til OB.

Tabell I. Helgener, deres dedikasjonsfrekvens og prosentandel.

Helgen	Antall	Prosent
Maria	62	25
Olav	42	17,2
Mikael	21	8,6
Laurentius	18	7,3
Margaretha	18	7,3
Peter	17	6,9
Paulus	14	5,7
Johannes døperen	11	4,5
Nikolas	10	4
Hallvard	6	2,4
Andreas	3	1,2
Hellige Kors	3	1,2
Anna	2	0,8
Bartholomeus	2	0,8
Botolf	2	0,8
Martin	2	0,8
Klemens	1	0,4
Edmund	1	0,4
Fabian	1	0,4
George	1	0,4
Katharina	1	0,4
Kristus	1	0,4
Martyrene	1	0,4
Sebastian	1	0,4
Stefan	1	0,4
Sunniva	1	0,4
Thomas Av Canterbury	1	0,4
	244	98,9

2.1.2 De felleskirkelige helgenene

Maria topper ikke uventet listen over helgenene i OB. Til sammen hadde hun 62 kirker dedikert til sin ære. Dette tilsier at hver fjerde kirke som ble bygget i løpet av middelalderen var en Mariakirke, noe som vitner om en formidabel popularitet. Populariteten kan forklares ut i fra Marias sentrale plass i Bibelen. Som Jesu mor og jomfru ble hun også en sentral person i det kristne budskap. En rekke organisasjoner og grupper brukte Maria som sin høye beskytter. Klosterordenen cistercienserne hadde et spesielt forhold til Jesu mor. Deres kirker ble alltid dedikert til Maria, og cistercienserne var forkjempere for kulten rundt Maria. Blant annet har vi et godt eksempel i cistercienserklosterert på Hovedøya, hvor kirken ble dedikert

til Maria, til tross for at den opprinnelige dedikasjonen, med stor sikkerhet var til Edmund.⁷⁸ Maria ble også regnet som den mektigste av alle helgener. I helgenhierarkiet utarbeidet av Fransiskanerne i middelalderen, ble hun regnet som den helgen med mest innflytelse i himmelen. Ingen annen helgen var i nærheten av Marias utbredelse og popularitet.

På plassen bak den ubestridte Maria, finner vi bemerkelsesverdig nok Olav. At en nasjonal helgen var såpass populær i sitt hjemland var utenom det vanlige, og noe vi har valgt å diskutere i det siste kapittelet i oppgaven. Jeg vil derfor kun ta med Olav når det er nødvendig for diskusjonen i denne delen av oppgaven. Vi kan nevne at med sine 42 Olavskirker var han på en klar andre plass etter Maria. Det var faktisk dobbelt så mange Olavskirker i OB i forhold til nummer tre på listen Mikael.

Mikael er erkeengelen fra Bibelen. Djevelens overmann og Guds fremste kriger. Mikaelpersonen skilte seg ut fra de tradisjonelle helgenene som en ikke-menneskelig figur. Mikael er en engel, men i likhet med en rekke andre ikke-menneskelige figurer ble han æret og tilbedt som en helgen.⁷⁹ Og englestatusen var tydeligvis ikke noen ulempe for kultens popularitet i OB. 21 kirker var dedikert til Mikael. Det kan gjerne ha vært den krigerske fremtoningen og bekjempelsen av djevelen iført en drages skikkelse, som appellerte til menneskene i middelalderen.⁸⁰ Disse bibelske fortellingene gav store spillerom for kunstnere som ofte fremstilte Mikael som dragedreper.⁸¹ I senere tradisjon var Mikael ansvarlig for å veie menneskenes sjel ved livets slutt. Dette gjorde at mange kirkegårder ble viet til erkeengelen.⁸²

Mikael er ikke bare nummer tre på listen, men innleder også en rekke på syv såkalte felleskirkelige helgener. Disse har utgjort grunnstammen av helgendedikasjonene i bispedømmet. De felleskirkelige helgenene var helgener som ble bæret i så å si hele den kristne verden. Ofte var de en del av ”pakken” som ble introdusert på nye misjonsmarker. Som regel var de felleskirkelige helgenene av bibelsk avstamning slik som Mikael, Peter, Paulus og Johannes Døperen, men også mange av de første martyrene slik som Laurentius. Med tiden ble også senere tilkomne helgener som av ulike årsaker var populær spredt ut over

⁷⁸ Nedkvitne & Norseng 2000: 48

⁷⁹ F. eks ble den hellige Ånd, Korset, samt de andre erkeenglene brukt i kirkededikasjoner.

⁸⁰ Johannes åpenbaring: 12, 7 ff

⁸¹ Bond 1914: 39

⁸² Gad 1971: 211

hele den kristne verden, og derfor også må kategoriseres som felleskirkelige. Her dukker figurer som Nikolas og Margaretha opp.

De syv felleskirkelige helgenene var foruten Mikael og Maria som også var en felleskirkelig helgen, disse; Laurentius, Margaretha, Peter, Paulus, Johannes Døperen og Nikolas. Disse syv sto alene for over 44 % av alle kirkededikasjonene i OB. Regner vi med Maria i denne gruppen blir tallet nærmere 70 %. Dette tilsier at det var de felleskirkelige helgenene som var viktigst også i OB. For dette er ikke noe enestående tilfelle. I de fleste kristne land fra middelalderen er det tilfelle at de felleskirkelige helgenene utgjorde grunnstammen. Dette til tross var det ikke alltid de samme helgenene som høstet den samme popularitet. Det kunne være store individuelle forskjeller, slik vi skal se i neste kapittel. I England for eksempel var Maria Magdalena en velkjent og ofte benyttet felleskirkelig helgen, mens i Norge er hun nærmest fraværende. Derfor kan disse helgenene være interessante, spesielle og nyttige i en studie av ett områdes helgendyrkelse.

Laurentius som vi finner som den fjerde mest brukte helgen i OB er en fascinerende person. Som diakon i Roma skal Laurentius ha fått ansvaret for keiserens skatter. Da keiseren en stund senere ville vite hvor hans penger var fremviste Laurentius byens fattige som keiserens skatter. Det var nemlig dem Laurentius hadde brukt pengene på. Ikke overraskende falt dette tungt for keiseren som valgte å grille sin diakon på en rist, hvorpå den grillede skal ha ytret ønske om å bli like godt stekt på begge sider.⁸³ Om dette danner grunnlaget for Laurentiuskultens popularitet skal ikke sies, men i Roma var han den mest populære helgenen, etter apostlene, og hans bedrifter skal ha blitt kjent svært tidlig i den kristne verden etter hans død i 258.⁸⁴ Laurentius var muligens en av helgenene som kunne spille rollen som forbilder i de geistlige embetene, noe den neste helgenen på listen Margaretha ikke kunne. Margaretha, som hadde like mange kirker dedikert til seg som Laurentius, var også en fargerik sjel. I form av sin noe tåkete opprinnelse ble diktningen omkring hennes liv og gjøremål dertil rammeløse. Spesielt hennes lovnad om at alle som spredte hennes historie, eller tilba henne på deres dødsleie skulle "receive an unfading crown in heaven.. [and] enjoy divine protection and escape from the devil".⁸⁵ Likeså skulle de som bygget kirker i hennes

⁸³ Gad 1971: 172

⁸⁴ Gad 1971: 172

⁸⁵ Farmer 2003: 344

navn ”obtain anything useful they pray for.”⁸⁶ Ifølge Francis Bond kunne disse siste ytre ordene vel danne grunnlaget for hennes vide utbredelse.⁸⁷ Hun skal også i likhet med Mikael ha nedkjempet en drage som slukte henne. Kanskje er det disse fortellingene som har gjort henne så populær i OB. For 18 dedikasjoner er et vesentlig antall, og Margaretha var ikke den aller viktigste av de mange helgener som florerte i middelalderen. Dette vil være ett poeng vi ser nærmere på i neste kapittel.

Peter og Paulus er to helgener som heller ikke skulle trenge noe dyptgående presentasjon. En trenger knapt å ha lest det Nye testamentet for å kjenne til deres viktige rolle i kirken. Fra Jesus selv fikk Peter karakteristikken, ”Du er Peter; på denne klippe vil jeg bygge min kirke,…”⁸⁸ og ”Jeg vil gi deg himmelrikes porter”.⁸⁹ Vel så viktig var hans tilknytning til Roma og hans stilling som pavenes forgjenger. Derfor var han også Kirken og Vatikanets beskytter.⁹⁰ I følge historien skal Peter ha møtt martyrdøden samme dag som Paulus, og festdagene deres ble derfor begge den 29. juni. Paulus på sin side var kristenforfølgeren som selv ble omvendt i møte med Jesus. Han var sågar før omvendelsen med på drapet av den første martyr, Stefan. Til tross for denne bakgrunnen fikk Paulus etter hvert rollen som misjonæren blant hedningene, altså de ikke jødekristne. Gjennom en rekke brev til ulike menigheter er han blitt sett på som den første kirketenkeren, og en av de tidlige kirkeledere. Peter har fått 17 dedikasjoner, mens Paulus har fått 14. Det vil si, 3 kirker var dedikert bare til Peter, mens de resterende 14 var dedikert til Peter og Paulus sammen. Disse var meget viktige helgener, og Peterskulden er i et universelt perspektiv kun overgått av Maria.

Johannes Døperen hadde 11 kirkededikasjoner. Dette gjorde ham til den åttende mest populære helgen i OB. Kristus sin forløper var en viktig del av det Nye testamentet, og Johanneskulden var naturlig nok ha vært sterkt knyttet opp til dåpen. Like fullt kan vi påstå at Johannes har vært et kjent navn også i OB. I Norge blir hans festdag, den 24. juni fortsatt feiret, selv om innholdet i den moderne St. Hans feiringen neppe overlapper den katolske. Bond, hvis teori går ut på at den litterære kvalitet og frihet ofte la grunnlaget for populariteten, bemerker at Johannes sin popularitet er interessant fordi hans historie allerede

⁸⁶ Farmer 2003: 344

⁸⁷ Bond 1914: 122

⁸⁸ Matteus 16,18

⁸⁹ Matteus 16,19

⁹⁰ Farmer 2003: 423

var nedskrevet i Bibelen, og på den måten ikke var åpen for senere tilskudd av historier.⁹¹ På den annen side var hans historie i Bibelen spennende nok til å gi et godt grunnlag for dyrkelse. Det er vanskelig å lese Bibelen uten å komme inn på Johannes sine bedrifter i kjølvannet av Jesus Kristus.

Nikolas var den siste av de syv felleskirkelige helgenene på toppen. På grunn av hans heller ukjente opprinnelse, var diktningen omkring hans liv livlig og skapte grobunn for en rekke grupper som brukte han som skytshelgen. I dag kjenner vi ham kanskje best i form av en mutert og langt senere utgave, Santa Claus. Denne tradisjonen skal bunne i en historie om Nikolas hjelp til fattige barn i sin hjemby. Men i middelalderen var det spesielt én egenskap som ble knyttet til Nikolaskulten. Som Biskop i Myra, i det nåværende Tyrkia, skal han mirakuløst ha reddet et skip og dets mannskap fra drukningsdøden. Denne historien gav grobunn for at Nikolas ble en av middelalderens viktigste maritime helgener. Han ble beskytter for sjøfarende, og yrker knyttet til sjøen. Og han ble svært populær i land med sterke sjøfartstradisjoner slik som i Norge. I OB hadde han 10 kirke dedikasjoner, noe som gav ham plassen blant de viktige helgenene i bispedømmet.

I tillegg til de syv helgenene omtalt ovenfor samt Maria, var det 13 helgener til på listen som kan kalles felleskirkelige. Disse var Andreas, Bartholomeus, Katharina, Martin av Tours, Anna, Klemens, Stefan, Georg, Sebastian og Fabian. I tillegg har jeg valgt å ta med dedikasjonene til Martyrene, det hellige Kors og Kristus som felleskirkelige.⁹² Disse 13 hadde vesentlig mindre utbredelse enn de syv populære ovenfor. De 13 på den nedre delen av listen sto for samlet 8 % av alle kirke dedikasjoner, til sammenligning med de syv resterende som, som nevnt, stod for drøye 44 %. Slik sett var det klart skille de felleskirkelige helgenene imellom. Men alt i alt var 21 av de 27 helgenene representert i OB felleskirkelige. Og de sto for massive 78,4 % av alle dedikasjonene. Uten tvil har disse helgenene vært viktige for kirken, noe som ikke er helt uventet. Men som vi ser var ikke alle helgenene like selvsagte, selv om de var felleskirkelige.

Andreas og Bartholomeus var begge apostler, men med noe ulik historie og utbredelse. Med henholdsvis 3 og 2 kirker ble de dog ikke av de store i OB. Historiene om Andreas knytter

⁹¹ Bond 1914: 41 ff

⁹² Fellesbetegnelsen Martyrene ble brukt i kirkeinnvielser som en dedikasjon til alle de kristne martyrene i felleskap. Det hellige kors var en av dedikasjonene direkte til et relikvie og ikke en helgen. Kristusdedikasjonene var en dedikasjon til Kristus direkte og ikke til en helgen.

han til misjon i Grekenland. Og i form av å være en av Jesus nærmeste venner var han godt kjent i den kristne verden. Av yrke skal han, i likhet med enkelte av de andre apostlene, ha vært fisker. Dette ble én av de viktigste egenskapene knyttet til Andreas som helgen. Derfor er ofte Andreaskulten knyttet til beskyttelse av sjøfarere og yrker tilknyttet havet i likhet med Nikolas.⁹³ Bartholemeus er på sin side blitt knyttet til Asia og spesielt Armenia.⁹⁴ Svært lite er nevnt om ham i Bibelen, likevel var det en sterk kult knyttet til Bartholomeus. Bond mener en av grunnene til hans popularitet var den rike tilgangen på relikvier og historiene om dem. "In the Middle Ages half the leading cities of the Continent appear to have boasted of some relics of this apostle".⁹⁵ Blant egenskapene Bartholomeus innehadde var beskyttelse av skinnmakere på bakgrunn av at han skal ha blitt flådd inn i martyrdøden.⁹⁶

Anna, Stefan, Kristus og det Hellige Kors er de gjenværende kirkededikasjonene med bibelsk opprinnelse. Kristus og det Hellige Kors ble tidlig brukt i dedikasjoner. Kristus var som kjent ikke en helgen, men Guds sønn. Det Hellige Kors var en gjenstand og derfor heller ikke en helgen, men fikk allikevel sin egen kult. Det Hellige Kors skal ha blitt funnet av Helena, keiser Konstantins mor, i 335. Korset skal derfra ha blitt spredt og det ble blant annet tidlig bygget en korskirke i Roma.⁹⁷ Korset fikk som vi ser 3 dedikasjoner, mens Kristus kun 1. Anna fikk på sin side 2 kirkededikasjoner i OB. Anna var mor til Maria, men Annakulten hadde til tross for dette ingen bakgrunn i Bibelen. Ei heller eksisterer det noen vitnesbyrd om hennes historiske eksistens. Hun blir først nevnt i en apokryf skrift i det 2. århundre, som forteller om Marias fødsel. Til tross for denne tidlige eksistensen, ble ikke Annakulten virkelig spredt og vanlig før utover 1300-tallet.⁹⁸ Stefan dukker opp i apostlenes gjerninger som diakon for almsgiving. Senere blir han stilt for det jødiske rådet og steinet for blasfemi.⁹⁹ Dermed ble han den første martyren, en såkalt protomartyr. Stefanskulten skal ha vært spesielt populær på 400-tallet etter at hans kropp skal ha blitt funnet i 412.¹⁰⁰

Martin av Tours fikk også 2 kirkededikasjoner i OB. Martin var en av Frankrikes mest populære helgener, og kulten hadde sitt utspring i byen Tours på slutten av 300-tallet. Martin er mest kjent for å ha delt kappen sin med Gud, og som misjonær blant hedninger. Å forklare

⁹³ Farmer 2003: 22

⁹⁴ Coulsen 1958: 64

⁹⁵ Bond 1914: 135

⁹⁶ Farmer 2003: 43

⁹⁷ Bond 1914: 8

⁹⁸ Gad 1971: 66

⁹⁹ Farmer 2003: 485

¹⁰⁰ Farmer 2003: 485

hans enorme popularitet i middelalderen er vanskelig, men Martin skal ha gjort mirakler mens han levde, og hans liv ble godt nedtegnet av samtidige personer. Likeledes ble det med Klemens nedskrevet en rekke historier. Klemens var pave av Roma i det første århundre og skal ha vært en suksessrik omvender. En rekke viktige verker omkring hans liv ble nedskrevet, blant annet om hvordan han møtte martyrdøden og hvordan hans kropp senere ble gjenfunnet og flyttet til Roma i det 9. århundre.¹⁰¹ Han var tidlig populær som beskytter for sjøfarende, noe som kan forklares med hans død, hvor han ble bundet fast til et anker og senket i sjøen. Senere beretninger om hans liv knytter også Klemens til sjøen.¹⁰² Klemens stiller seg dermed i rekken av maritime helgener i finner vi OB med sin ene dedikasjon.

Klemens og Martin var i aller høyeste grad virkelige personer. Mer tvilsomt er dette om Katharina og Georg som fikk 1 dedikasjon hver i OB. Katharina skal etter legenden, ha vært en jomfru i det 4. århundre, som motsto giftemål med keiseren fordi hun var ”the bride of christ”.¹⁰³ Dermed møtte hun martyrdøden, hvorpå hennes legeme ble flyttet av engler til Sinaifjellet. Kulten rundt Katharina oppsto derimot ikke før i det 9. århundre da hennes legeme ble funnet på Sinaifjellet. Skriftene om henne var rik på hendelser og på bakgrunn av disse historiene ble hun beskytter for unge kvinner, studenter, filosofer og sykepleiere.¹⁰⁴ Georg, eller den tyske formen Jørgen, var en martyr som døde i forfølgelsene under Diocletian ca. 303.¹⁰⁵ Hans bakgrunn som soldat, samt den fantastiske historien om hans liv, gjorde etter hvert George til en meget beæret helgen i den vestlige kristendommen. Men til tross for kultens tidlige eksistens i den Østromerske kirke, var det med korstogene hans kult virkelig ble populær i Europa. I form av selv å være en soldat ble han beskytter for ulike militære grener, og ble også patron for England, men dette var av relativt sen karakter.¹⁰⁶

Fabian og Sebastian er som vi ser også to helgener som fikk minimal innflytelse i OB. Men til gjengjeld er de kanskje de mest uvanlige av alle de felleskirkelige helgener i bispedømmet. Sebastian skal ha vært en offiser i den romerske hæren under Diocletians tid. Som kristen møtte han problemer med keiserens harde kristenforfølgelse. Dermed ble han også dømt til å henrettes for å ha opptrådt utro mot sin keiser. I følge en senere hendelse skal Sebastians-

¹⁰¹ Gad 1971: 152

¹⁰² Gad 1971: 152

¹⁰³ Farmer 2004: 94

¹⁰⁴ Farmer 2004: 94

¹⁰⁵ Farmer 2003: 214

¹⁰⁶ Bond 1914: 151

relikviene i Roma ha stilnet en pestepedemi i 680.¹⁰⁷ Dette førte til Sebastians posisjon som pesthelgen. Fabian var pave i Roma fra 236 og frem til hans martyrdød i 250. Han ble det første offeret under forfølgelsene under Decius. Hans dødsdag skal ha sammenfalt med Sebastian, og han ble gravlagt i St. Sebastians kirke i Roma. Fabian og Sebastian har dermed samme festdag, den 20. januar.

2.1.3 Norske og engelske helgener

Etter at de felleskirkelige helgenene er opptalt, står vi igjen med en liten, men svært interessant gruppe helgener. De gjenværende 22,6 % var fylt med de norske og engelske helgenene. Blant disse sto Olav, som er omtalt i eget kapittel, for 17,2 %. Dermed står vi tilbake med kun 4,4 % av helgendedikasjonene. Av disse, var det bispedømmets egen helgen, Hallvard, som hadde flest. Han fikk 6, eller 2,4 % dedikasjoner, noe man kanskje skulle tro var lite i sitt eget bispedømme, men dette vil man se ikke var tilfelle når vi går nærmere inn på Hallvardskulten i siste kapittelet. Den siste norske helgenen i OB var Sunniva, med en noe usikker helgendedikasjon i Istre.¹⁰⁸ Dette er i så fall den eneste kjente helgendedikasjonen til Sunniva utenfor Bergen bispedømme. Sunniva som var vestlandshelgenen, skal opprinnelig, ifølge legenden, vært en irsk kongsdatter. Det er faktisk bare kjent en Sunniva-dedikasjon også i Bergen. Det bekrefter at dedikasjonen til Sunniva på Istre, var en spesiell dedikasjon å finne i OB. De norske helgenene sto dermed for 20 % av kirkededikasjonene.

Til slutt står vi igjen med de gjenværende 1,6 %. Disse prosentene dekker utelukkende de engelske helgenene Botolf, Edmund og Thomas av Canterbury. De var verken felleskirkelige eller norske. Og det er dette som har gjort dem så viktige i tidligere forskning. Men, 1,5 % er ikke en stor andel, og til sammen fire dedikasjoner er ikke et høyt antall. Man kan si at de tre helgenene dermed ikke vært blant de viktigste i OB gjennom middelalderen. Men har satt igjen desto viktigere spor av hvor kirken i Norge kan ha fått sine impulser fra. De er ikke helgener man uten videre skulle forvente å finne i OB, men en nærmere undersøkelse av dem åpner forståelsen for hvorfor akkurat disse engelske helgenene kom til Norge. Botolfskulten var et utslag av benediktinerordenen i England. Botolf ble ansett som en av ordenens forgrunnspersoner i landet. Hans kult ble mest populær i East Anglia hvor kultens utspring stammet fra på 600-tallet. Botolfs relikvier ble etter hvert flyttet til de store klostrene i

¹⁰⁷ Gad 1971: 236

¹⁰⁸ Dietricshon har valgt å sette et spørsmålstegn etter denne dedikasjonen.

England, Thorney, Ely og Westminster.¹⁰⁹ Dette hjalp ganske sikkert på kultens popularitet. Thomas, erkebiskop av Canterbury, ble drept på grunn av sin rolle i maktkampen mellom kirkemakten og kongemakten i England, en maktkamp som også utspilte seg i resten av Europa.¹¹⁰ Mest sannsynligvis på grunn av en tabbe, eller kommunikasjonssvikt, ble han drept av Henry II sine riddere i 1170. Mordet ”*shocked the conscience of all Europe; miracles were announced immediatly at the tomb*”.¹¹¹ En dedikasjon til Thomas kan ha hatt dypereliggende symbolsk verdi, med tanke på den maktkampen kulturn bygget på. Om dette var tilfelle i Norge kan vanskelig konstanteres. Edmund var på sin side en kristen konge av East Anglia, som led martyrdøden i møte med en innvandrende vikinghær i 869.¹¹² Som vi skal komme inn på senere ble kulturn rundt Edmund spesielt viktig i England under den danske erobringstiden og kan i likhet med Thomaskulturn ha hatt politisk symbolverdi.

2.2 Lokale forskjeller i bispedømmet

Etter en kort gjennomgang av de 27 helgenene i OB går vi nå over på den geografiske delen av kapittelet. Først vil de ni prostiene bli utgangspunkt for diskusjon. Gjennom en sammenligning vil likheter og ulikheter bli diskutert. Til slutt vil søkelyset dreies mot helgenene som ble valgt i kystprostiene kontra innlandsprostiene. Finnes det forskjeller, eller ble de samme helgenene valgt i begge områdene?

2.2.1 De ni prostiene

Dersom vi tar tabellen over alle helgener ovenfor og splitter den opp i de ni prostiene får vi en rekke interessante trekk det kan være verdifullt å undersøke nærmere.

¹⁰⁹ Toy 2003: 564

¹¹⁰ Investiturstriden

¹¹¹ Coulsen 1958: 433

¹¹² Farmer 2003: 161

Tabell II. Helgener og deres dedikasjonsfrekvens i hvert av de ni prostiene

	Eidsber g	Elvsysse l	Gjerpe n	Oslo o	Ranrike e	Raumarik e	Sarpsborg g	Soløy a	Vestfold d
Maria	5	14	5	12	8	3	2	6	7
Olav	2	4	3	5	6	3	2	6	10
Mikael	2	2	3	2		4	1	2	6
Laurentius	3	2	4	2	1	2		2	2
Margaretha	4		1	6	1	2	1	2	1
Peter	2	1	2	2		4	1	1	4
Paulus	1	1	2	2		4		1	3
Johannes D.	1	1	2	1	1	2		2	1
Nikolas		4		1			1		4
Hallvard		1		3				1	1
Andreas									3
Hellige Kors		1		1		1			
Bartholomeus		1							1
Botolf						1			1
Martin		1							1
Anna				2					
Klemens				1					
Edmund				1					
Fabian				1					
Sebastian				1					
Georg									1
Katharina	1								
Kristus							1		
Martyrene						1			
Stefan									1
Sunniva									1
Thomas av C.						1			
Sum	21	33	22	43	17	28	9	23	48

Som vi ser var det både store og små forskjeller de ni prostiene i mellom. Spesielt gjelder dette i forhold til hvor mange helgener man fant i de ulike prostiene. Det er bare de to øverste helgenene Maria og Olav som hadde dedikasjoner i samtlige ni prostier. Det vil si at populære helgener som Mikael og Peter i visse områder ikke var tilstede.¹¹³ Men for de 8 øverste helgenene er det hver for seg bare ett prosti de mangler dedikasjoner. Dette underbygger

¹¹³ Dette er selvfølgelig en sannhet med store modifikasjoner. Selv om for eksempel Sarpsborg prosti helt mangler Laurentiuskirker er det godt mulig slike eksisterte. Som vi så i innledningskapittelet er mange kirker i prostiet forsvunnet fra RB. Spesielt for Sarpsborg, men også fullt mulig for de andre prostiene, må vi huske at bare i RB er 87 kirker nevnt uten noen kjent helgendedikasjon.

inntrykket vi fikk fra første del av kapittelet. Det var de åtte øverste helgenene som var viktigst og som var å finne så å si i alle bispedømmets områder. Av de 7 felleskirkelige helgenene vi så nærmere på ovenfor er det bare Nikolas som skiller seg ut når vi deler tallene opp prostimessig. Nikolas finner vi kun i 4 av prostiene. Det vil si at han manglet i over halvparten av bispedømmets prostier. 13 av helgenene finner vi bare i ett av prostiene. Dette tallet er høyt, mye på grunn av de 11 helgenene som bare fikk én dedikasjon. Av de helgener som bare fantes i ett av prostiene er det Andreas og Botolf som skiller seg mest ut. Andreas fikk 3 dedikasjoner og alle befant seg i samme prosti. Det samme gjorde Botolfs 2 dedikasjoner. Men alt i alt kan vi si at av de helgenene som hadde flere enn én dedikasjon var disse relativt jevnt spredt utover prostiene.

Flest forskjellige helgener finner vi i Vestfold. Vestfold hadde dedikasjoner til hele 17 av de 27 helgenene i OB. Oslo med sine 16 forskjellige helgener var også preget av mangfold. Til sammen finner vi 48 dedikasjoner i Vestfold og 43 i Oslo. Så det var også her vi finner flest dedikasjoner alt i alt. Det som skiller disse to prostiene fra resten, er at det er her vi finner flest av de enestående, eller sjeldne dedikasjonene i bispedømmet sett under ett. Det kan se ut som om det var størst tilbøyelighet nettopp i disse prostiene for å ta inn nye helgener. Samtidig har begge disse prostiene dedikasjoner til alle de mest populære helgenene bispedømmet sett under ett. I både Vestfold og Oslo finner vi de 10 helgenene fra figur I representert. At nettopp disse områdene skulle skille seg i dette perspektivet stemmer godt overens med kunnskapen vi har om Oslofjordområdet. I Vestfold finner vi som kjent det viktige handels- og kirkesenteret Tønsberg. I Oslo lå selvsagt bispedømmets hovedsete og til tider landets hovedstad. At det nettopp i områdene i og rundt disse byene fantes flere innslag av helgener enn andre steder virker troverdig.

I andre enden av listen finner vi Ranrike og Sarpsborg. Her kjenner man til henholdsvis 5 og 7 ulike helgener. I Sarpsborg sitt tilfelle hadde dette tallet ganske sikkert vært atskillig høyere dersom de tapte sidene i *RB* hadde eksistert. Dette var et prosti med en etter hvert presentabel by, og beliggenhet langs handelsruten mot Sverige og Tyskland. Men selv om Sarpsborg prosti bare hadde 7 ulike helgener representert, var disse til gjengjeld fordelt på kun 9 dedikasjoner. Dette vitner om at dedikasjonene var godt spredt mellom helgenene også her og at det neppe er helt tilfeldig at vi i Sarpsborg finner dedikasjoner til de mest populære helgenene. Ranrike er det prostiet som skiller seg mest ut med svært få helgener. Her kjenner vi, i motsetning til Sarpsborg, relativt mange dedikasjoner. 17 dedikasjoner fordelt på bare 5

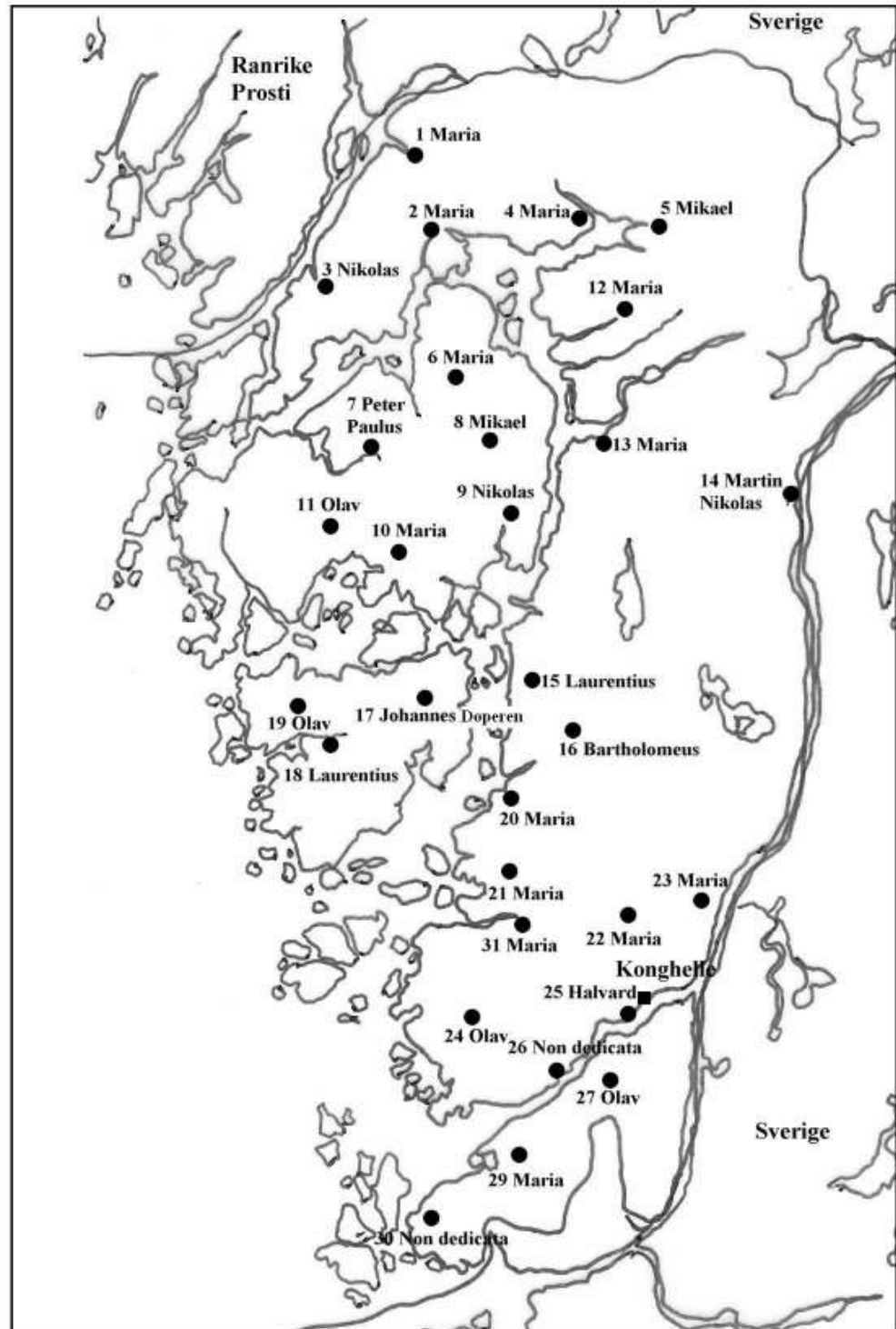
ulike helgener er lite sammenlignet med de andre prostiene. Dette var et prosti som lå langs kysten mellom Elvsyssel og Oslo, begge prostier med mye større mangfold av helgener. I Ranrike derimot ser det ut til at Olavs og Mariakulten har stått særdeles sterkt, og at man ellers har konsentrert seg rundt et fåtall helgener.

Maria var forøvrig den mest populære helgenen i Eidsberg, Elvsyssel, Gjerpen, Oslo og Ranrike. I Sarpsborg og Soløya hadde hun like mange dedikasjoner som Olav. Bare i Vestfold og Raumarike ble hun overgått. I Vestfold hadde Olav flest dedikasjoner, mens i Raumarike ble Maria overgått av både Mikael, Peter og Paulus. Det vil si, at i sju av de ni prostiene var Maria den mest populære helgen. Men fordelingen av Mariakirker var derimot svært forskjellig. I Gjerpen, et prosti med 21 dedikasjoner var bare fem tildelt Maria. Til sammenligning finner vi hele 14 Mariakirker i Elvsyssel, et prosti med 33 dedikasjoner. Olavskirkene var jevnere delt mellom prostiene, men det var bare i tre prostier Olav var enten mest populær, eller nummer to. Vestfold som ut i fra kildene virker å ha vært Olavskultens høyborg var ett av dem. 10 Olavskirker finner vi i denne delen av bispedømmet. Det er også i Vestfold vi finner flest Mikaelkirker, selv om også Mikaelskirkene er godt fordelt mellom 8 av prostiene. Laurentius, Johannes Døperen, Peter og Pauluskirker er likeledes jevnt fordelt mellom 8 prostier. Disse helgenene hadde ingen områder hvor de var utpreget populære, men stod sterkt i alle områder. Margaretha derimot, kan sees å ha hatt en spesiell stilling i Oslo. Faktisk er hele prostiet omkranset av de 6 Margarethakirkene. Av prostiene er det bare Soløya, Ranrike og Gjerpen som ikke har hatt dedikasjoner til særegne eller enestående helgener. Det motsatte var tilfelle i Vestfold og Oslo. Hva om vi deler bispedømmet på en annen måte. Om vi deler bispedømmet i en kystdel og en innlandsdel. Hvordan vil i dette perspektivet diskusjonen ovenfor fremstå? Dette skal vi gjøre nedenfor. Men først følger kart over de ni prostiene og deres dedikasjoner.

2.2.2 Kart over de ni prostiene og deres dedikasjoner

Kart 1 Kirker og dedikasjoner i Elvsyssel prosti.¹¹⁴

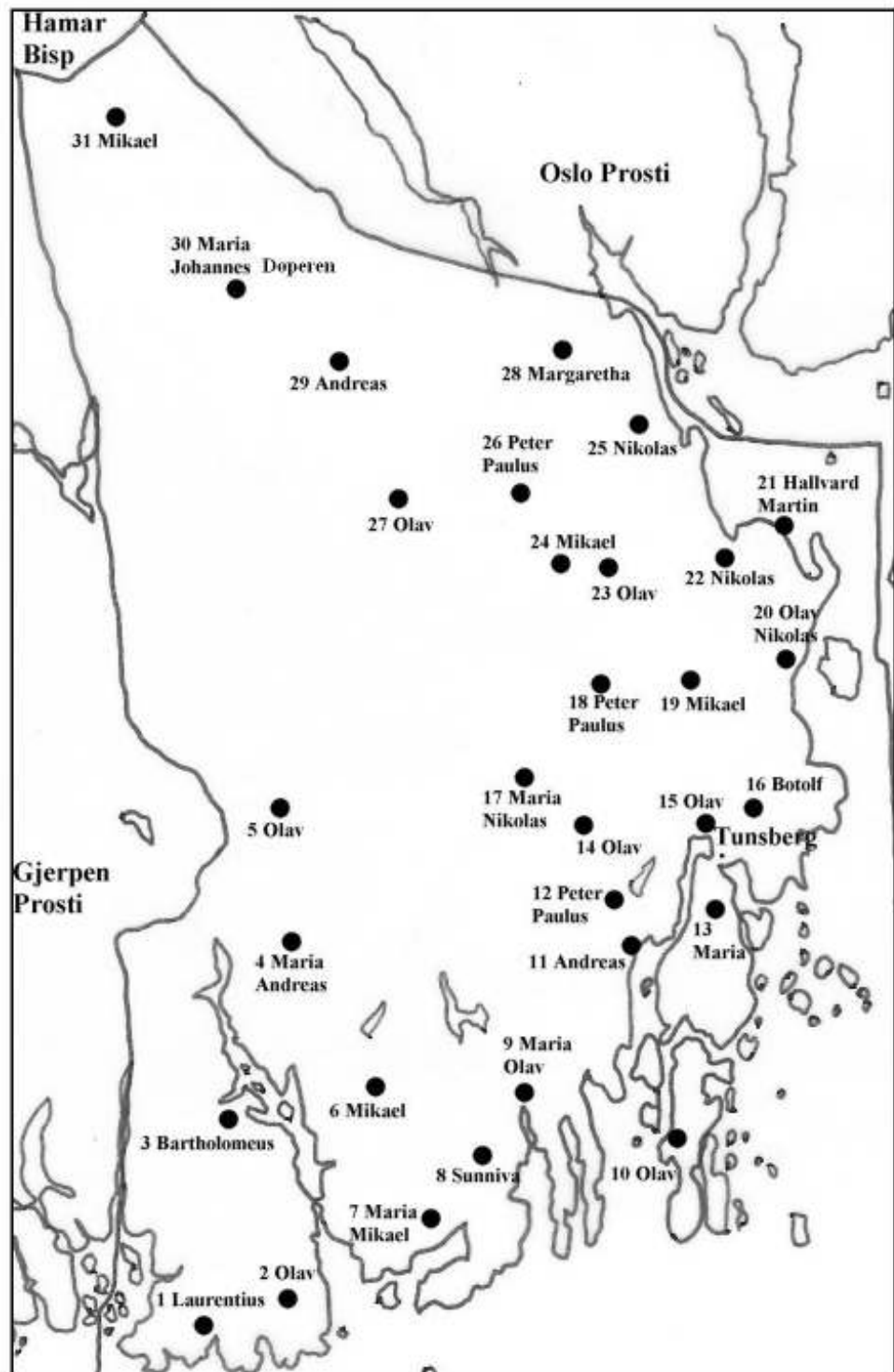
1. Skredsvik
2. Hogås
3. Boknes
4. Herrestads
5. Bäve
6. Torps
7. Røra
8. Mycklebya
9. Långelanda
10. Stala
11. Tegneby
12. Forshalla
13. Ljungs
14. Hjartums
15. Norums
16. Spekerods
17. Valla
18. Steinkyrka
19. Kløvedals
20. Jørlanda
21. Solberga
22. Kareby
23. Romelanda
24. Torsby
25. Ytterby
26. Harestad
27. Säve
29. Bjorlanda
30. Torslanda

¹¹⁴ I tillegg kirkene i Konghelle: Mariakirken, Kastellkirken og Nikolaskirken.

Kart 2 Kirker og dedikasjoner i Vestfold prosti.¹¹⁵

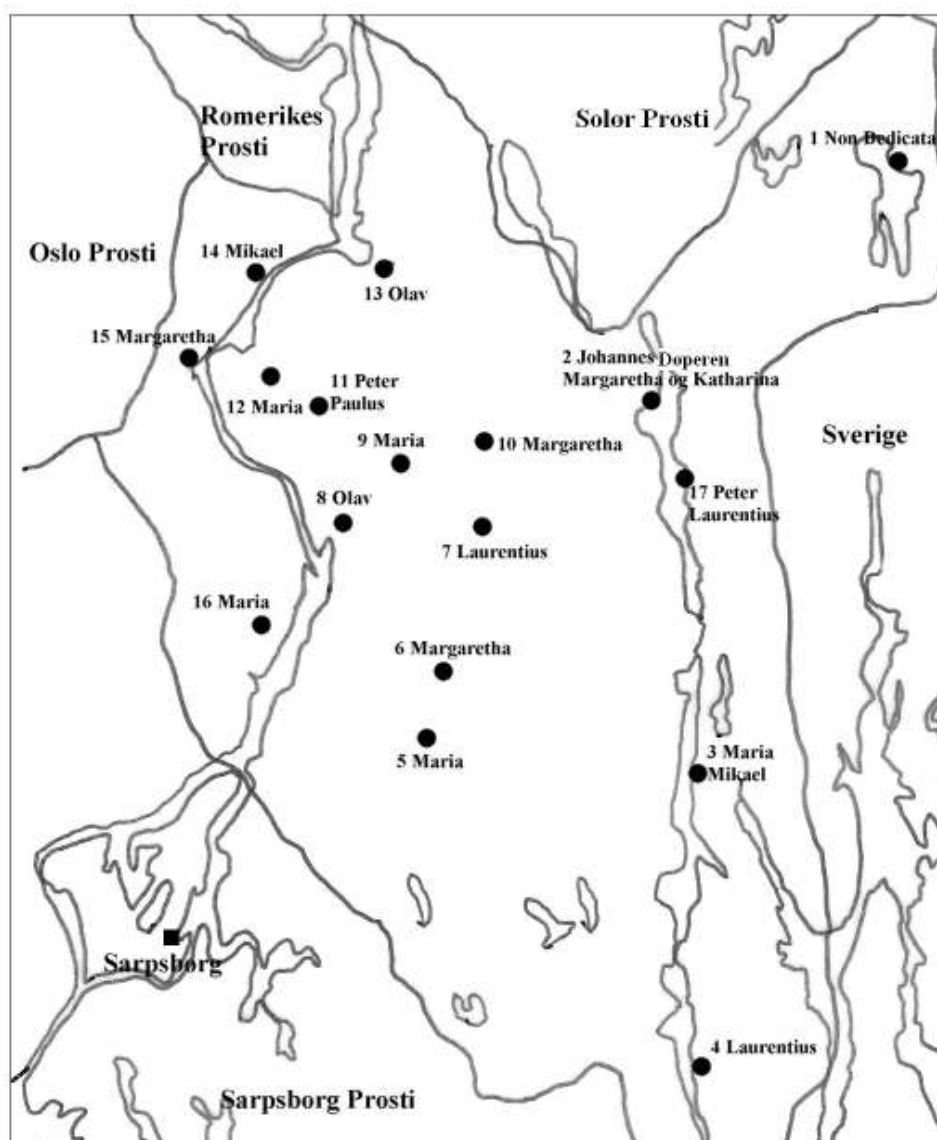
1. Berg
2. Tanum
3. Kjose
4. Kvelde
5. Hvarnes
6. Hedrum
7. Tjølling
8. Istre
9. Sandar
10. Tjøme
11. Stokke
12. Skjee
13. Nøtterøy
14. Arnadal
15. Sem
16. Slagen
17. Andebu
18. Ramnes
19. Undrumsdal
20. Borre
21. Løvøy
22. Nykirke
23. Våle
24. Fone
25. Botne
26. Vivestad
27. Hem
28. Hillestad
29. Komnes
30. Efteløt
31. Hedenstad

¹¹⁵ I tillegg Kirkene i Tønsberg: Mariakirken, Laurentiuskirken, Mikaelkirken, Olavsklosteret og Stefanshospitalet.

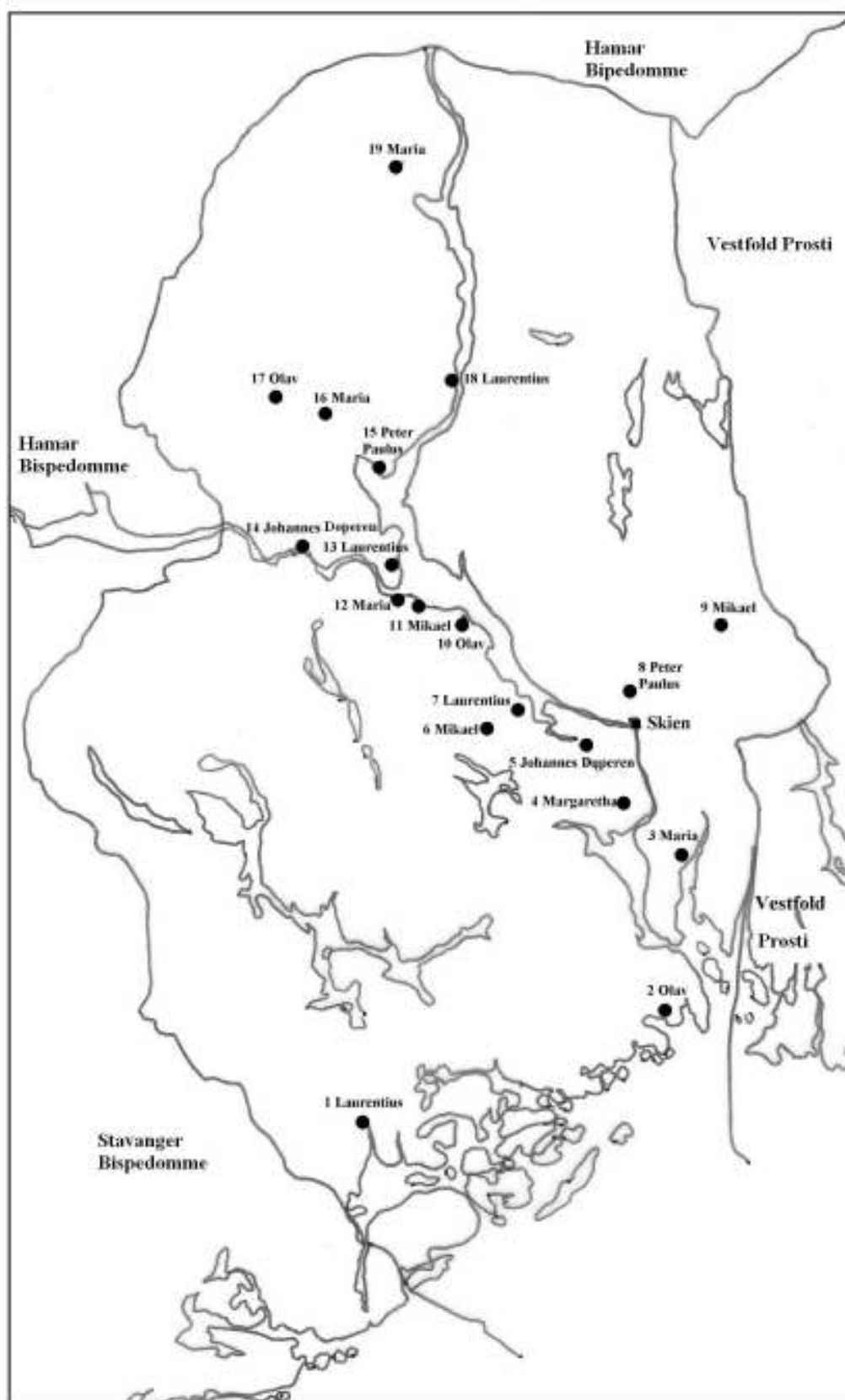
Kart 3 Kirker og dedikasjoner i Eidsberg Prosti.

1. Rømskog
2. Rødenes
3. Øymark
4. Aremark
5. Rakkestad
6. Gyrdinar
7. Treginsborg
8. Eidsberg
9. Folkenborg
10. Herland
11. Tenol
12. Askim
13. Trøgstad
14. Hovin
15. Spydberg
16. Skiptvet
17. Klund

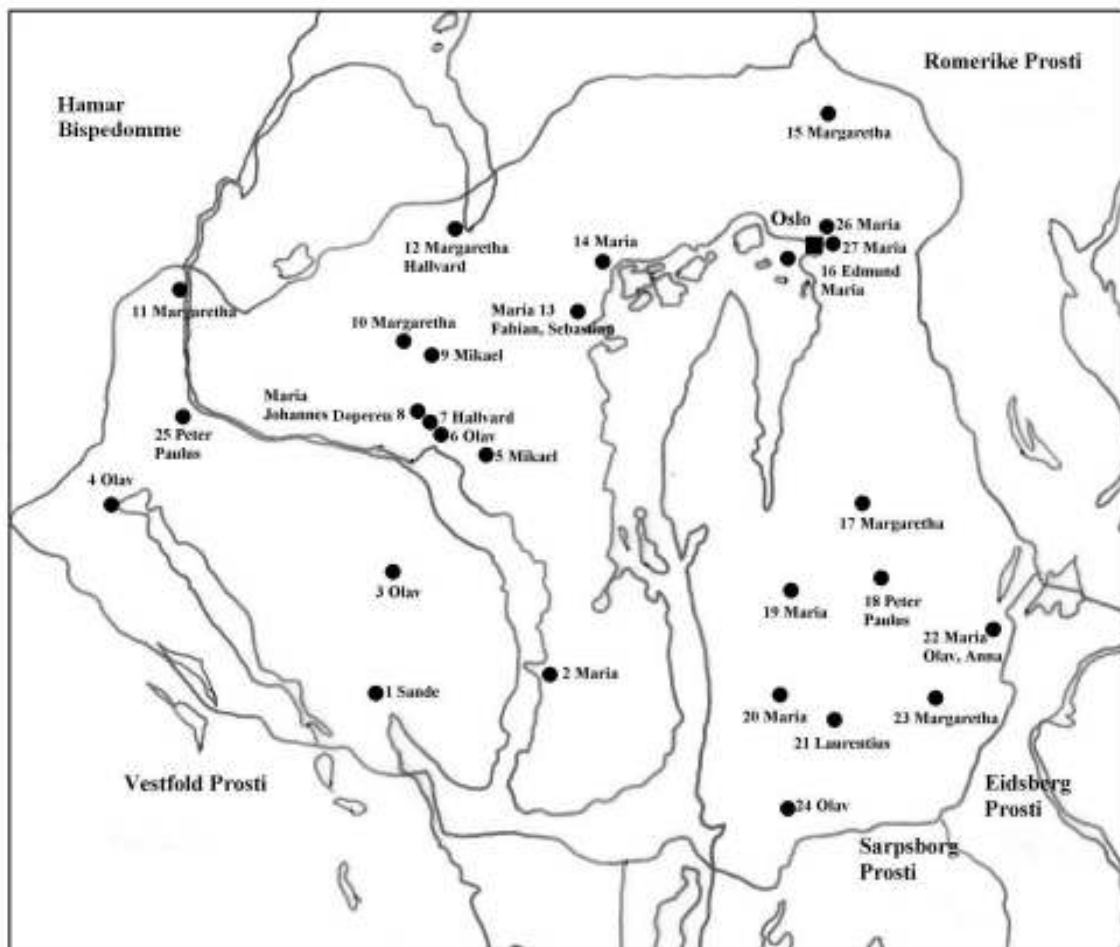
Kart 4 Kirker og dedikasjoner i Gjerpen Prosti.¹¹⁶

1. Sannidal
2. Bamble
3. Eidanger
4. Klufa
5. Solum
6. Mikael
berget
7. Mælum
8. Gjerpen
9. Siljan
10. Helgen
11. Fenes
12. Holla
13. Romnes
14. Lunde
15. Nes
16. Gordina
17. Bø
18. Sauherad
19. Heddal

¹¹⁶ I tillegg kirkene i Skien: Skien kirke (Mariakirken)

Kart 5 Kirker og dedikasjoner i Oslo Prosti.¹¹⁷

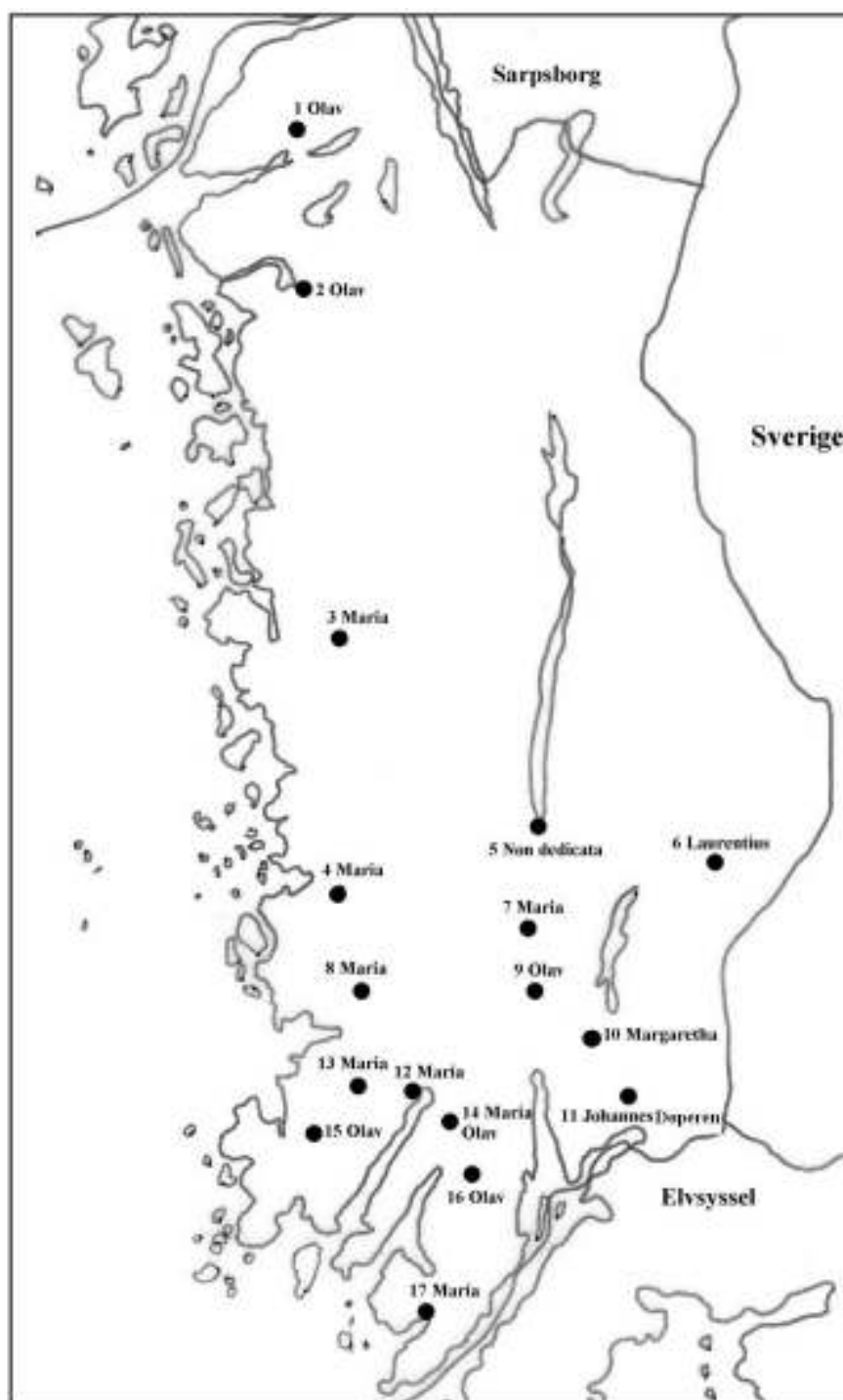

1. Sandar	10. Egge	19. Ås
2. Hurum	11. Berg	20. Vestby
3. Skoger	12. Sylling	21. Garder
4. Fiskum	13. Asker	22. Tomter
5. Røyken	14. Tanum	23. Hobøl
6. Huseby	15. Margaretakirken	24. Såner
7. Hval	16. Hovedøya kloster	25. Haug
8. Frogner	17. Nordby	26. Hofvin Mariahospital
9. Tranby	18. Kråkstad	27. Nonnesetra kloster

¹¹⁷ I tillegg kirkene i Oslo: Mariakirken, Laurentiuskirken, Nikolaskirken, Korskirken, Klemenskirken, Annakapellet og Olavsklosteret.

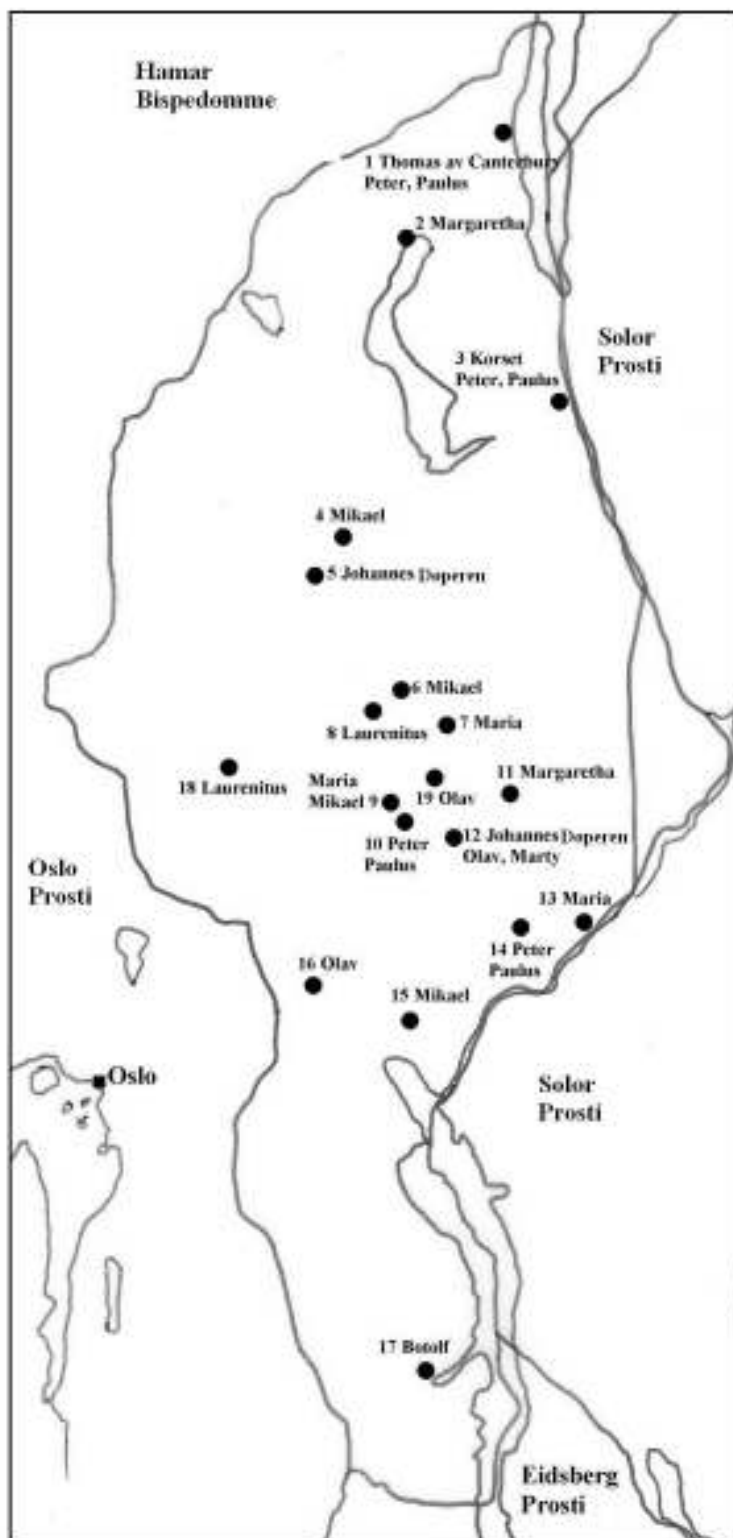
Kart 6 Kirker og dedikasjoner i Ranrikes Prosti.

1. Hogdal
2. Skjee
3. Tanum
4. Kville
5. Aspånga
6. Hede
7. Svarteberg
8. Bottna
9. Tose
10. Håby
11. Foss
12. Åby
13. Tossene
14. Bro
15. Askum
16. Brastad
17. Lyse

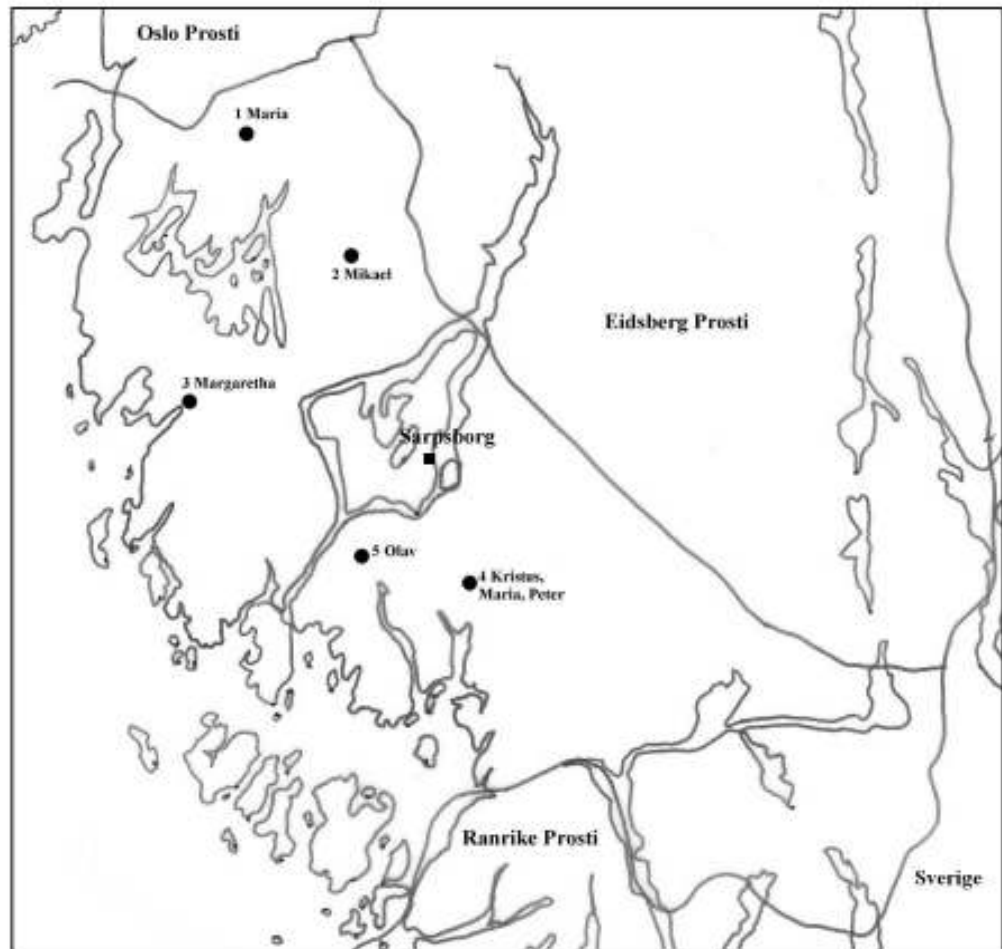
Kart 7 Kirker og dedikasjoner i Romerike Prosti.

1. Feiring
2. Hurdal
3. Eidsvoll
4. Bjerke
5. Nannestad
6. Kjos
7. Hovin
8. Holter
9. Heni
10. Gjerdrum
11. Lund
12. Ullensaker
13. Imshaug
14. Sørum
15. Gudleiv Asakskirke
16. Nittedal
17. Enebakk
18. Hakadal
19. Foss

Kart 8 Kirker og dedikasjoner i Sarpsborg Prostie.¹¹⁸

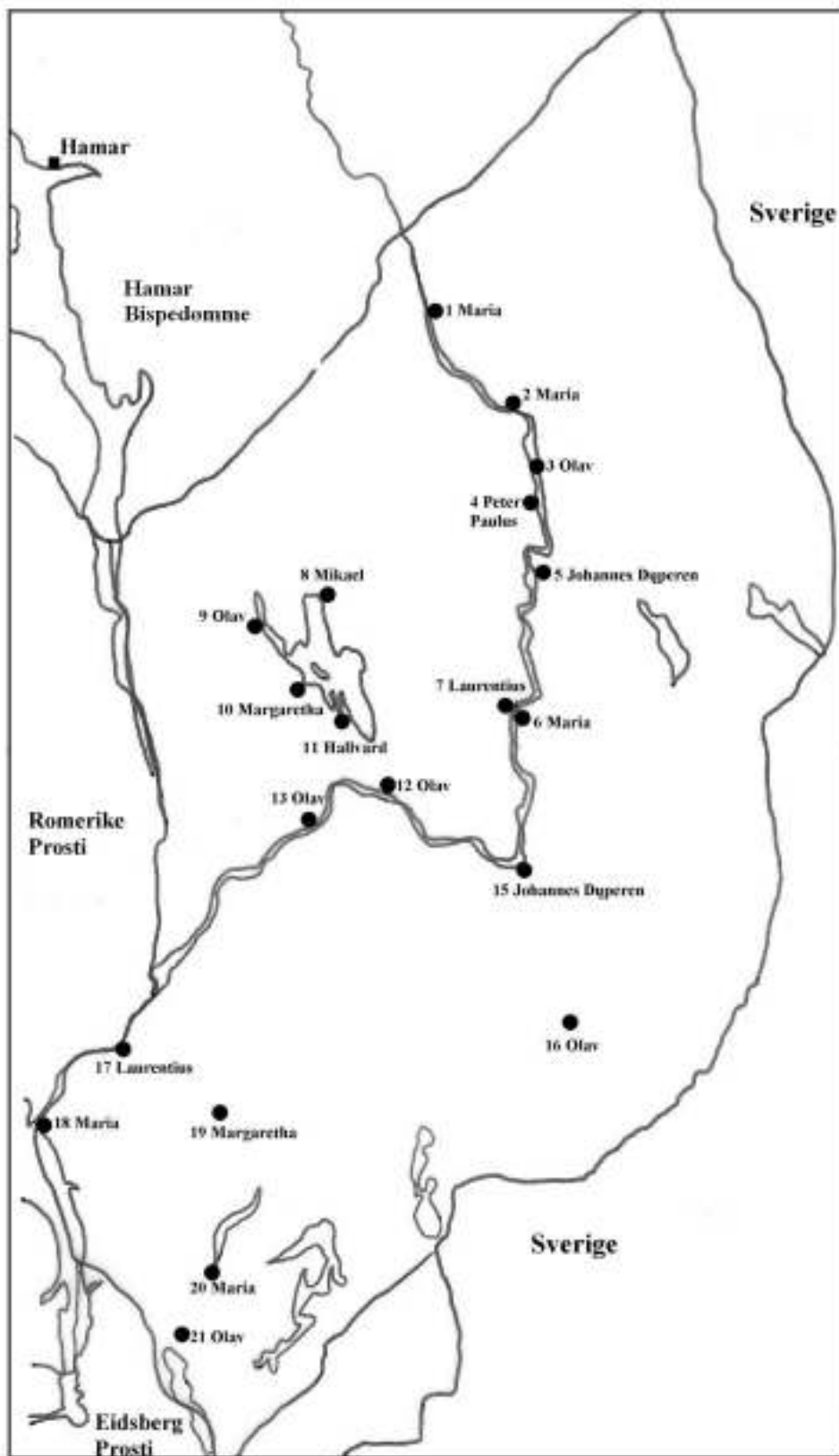
1. Våler
2. Svinndal
3. Tom
4. Skjeberg
5. Borge

¹¹⁸ I tillegg kirkene i Sarpsborg: Mariakirken, Olavskirken og Nikolasruinene.

Kart 9 Kirker og dedikasjoner i Solør Prosti.

1. Våler
2. Åsnes
3. Hof
4. Kyrkjemo
5. Grue
6. Berga
7. Fyrirlunda
8. Mo
9. Sand
10. Øyset
11. Opstad
12. Strøm
13. Ullern
15. Vinger
16. Eidskog
17. Blaker
18. Fet
19. Aurskog
20. Løken
21. Søndre Høland

2.2.3 Forskjeller mellom innland og Kyst

Vi vil nå gå over til å se nærmere på ulikhetene innenfor OB grenser. Alle først skal vi trekke en linje gjennom bispedømmet, og på denne måten skille området i to. Vi får dermed en innlandsdel, og en kystdel. Av de ni prostiene i OB var det Vestfold, Oslo, Sarpsborg, Ranrike og Elvsyssel som hadde kyststripe. I tillegg kom Gjerpen sør. Gjerpen prosti har jeg valgt å dele opp i en sørlig kystdel, og en nordlig innlandsdel fordi jeg mener den nordlige delen av Gjerpen mer representerer innlandet enn kysten. De seks kystprostiene sto dermed med 162 kjente kirke dedikasjoner, eller 66 % av alle kjente dedikasjoner i OB. De resterende prostiene som dermed blir såkalte innlandsprostier var Soløya, Raumarike, Eidsberg og Gjerpen nord. Disse prostiene inneholdt 82 kjente kirke dedikasjoner, eller 33 % av OB kirke dedikasjoner. Vi får tabellen nedenfor:

Tabell III. Antall dedikasjoner i hvert av kyst- og innlandsprostiene

Kystprostier	Antall dedikasjoner	Innlandsprostier	Antall dedikasjoner
Vestfold	49	Raumarike	28
Gjerpen sør	12	Gjerpen nord	10
Oslo	43	Eidsberg	21
Elvsyssel	33	Soløya	23
Ranrike	17	Sum	82
Sarpsborg	9		
Sum	163		

Det første punktet som blir synlig er at hovedtyngden for OB kirker lå i de kystnære strøkene, men dette er ingen overraskelse. Dette gjør at det i utgangspunktet er en skjev fordeling mellom kystnære og innlandskirker når vi nå skal se nærmere på eventuelle forskjeller mellom helgener valgt i de respektive områdene. Dette kan vi til dels oppheve ved å regne ut prosenttallene for helgene i de to områdene.

Tabell IV. Helgenene, deres dedikasjons frekvens og prosentandel ved kysten og i innlandet.

	Kyst	%	Innland	%
Maria	45	27,7	17	20,7
Olav	28	17,2	13	15,8
Mikael	14	8,6	8	9,7
Laurentius	9	5,5	9	10,9
Margaretha	10	6,1	8	9,7
Peter	9	5,5	8	9,7
Paulus	7	4,3	7	8,5
Johannes døperen	5	3	6	7,3
Nikolas	10	6,1	0	0
Hallvard	5	3	1	1,2
Andreas	3	1,8	0	0
Hellige Kors	2	1,2	1	1,2
Bartholomeus	2	1,2	0	0
Botolf	1	0,6	1	1,2
Katharina	1	0,6	1	1,2
Martin	2	1,2	0	0
Anna	2	1,2	0	0
Klemens	1	0,6	0	0
Edmund	1	0,6	0	0
Fabian	1	0,6	0	0
Sebastian	1	0,6	0	0
Georg	1	0,6	0	0
Kristus	1	0,6	0	0
Martyrene	0	0	1	1,2
Stefan	1	0,6	0	0
Sunniva	1	0,6	0	0
Thomas Av Canterbury	0	0	1	1,2
	163	99,6	82	99,5

Det som umiddelbart fremstår klar, er at tabellen både for innlandet, og kysten ligner den samlede tabellen vi kjenner fra figur I. Det er de samme helgenene vi igjen finner på toppen av listene, det vil si de viktige felleskirkelige helgenene, samt Olav. I tillegg ser vi at listen over helgenene deler seg inn i to bolker både ved kysten og i innlandet. De helgenene som ofte ble brukt, og de helgenene som kun ble benyttet et fåtall av ganger. Ved kysten sto de åtte første helgenene for ca. 78 % av alle kirke-dedikasjoner. For de samme åtte helgenene i innlandsprostiene er tallet hele 92 %.

Hva forteller dette oss? For det første ser vi at tendensene for en etablert og ”trygg” helgenskare er til stede i begge områder, akkurat slik som vi så med bispedømmet under ett. Når 8 av 27 helgener står for en så stor del av kirke dedikasjonene kan det ikke bety noe annet enn at man oftest valgte de helgener som var kjent i området og som var veletablerte figurer. Akkurat på dette punktet, med å først og fremst å velge de trygge helgenene er det ganske likt i begge områder. Likevel kan vi påpeke at det er en relativt stor forskjell på 78 og 92 %. Det vil si: at i innlandet ble disse åtte helgenene enda mer brukt enn ved kysten. Generelt sett ser vi at de 8 første helgenene har høyere prosenttall i innlandet enn ved kysten. For eksempel står Margaretha for 6,1 % av kirke dedikasjonene ved kysten, mens hun i innlandet sto for 9,7 %. Aller størst forskjell er det hos Laurentius og Johannes Døperen, hvor de prosentmessig er dobbelt så populære i innlandet, enn ved kysten. Tendensen vil dermed ha det til at man oftere benyttet seg av de mest sentrale og kjente helgenene i innlandet. Bare Maria og Olav var prosentmessig mest populær ved kysten. Var man mer konservativ, eller lite åpen for nye helgener i innlandet?

Siden de åtte helgenene sto for 92 % av alle kirke dedikasjonene i innlandet, samt at disse åtte var kjente figurer, vil det tilsi at det ikke var mye plass igjen til andre helgener. For der det i innlandet er kjent 14 ulike helgendedikasjoner, er det ved kysten kjent 25. Helgenfloraen var altså meget mer omfangsrik i kystprostiene, enn i prostiene i innlandet. Det var bare dedikasjonene til Thomas av Canterbury og Martyrene i innlandet som ikke er kjent ved kysten. Dette viser at tilskuddet av ”nye” helgener var mye mer vanlig langs kysten. Man benyttet seg her oftere av helgener som ikke var vanlige, eller helgener som var helt ukjente ellers i bispedømmet. Dette vises klart hvis vi snur tallene ovenfor på hodet. I innlandet var det kun 8 % av kirke dedikasjonene som ikke var til de 8 mest populære helgenene. Faktisk består de 8 % av kun 6 helgener som hver for seg hadde en dedikasjon hver. Dette var svært lite i forhold til ved kysten hvor 22 % av kirke dedikasjonene var til litt mer uvanlige helgener. Forslag til en forklaring på dette er ikke nødvendigvis så vanskelig å finne. Meget sannsynlig har tilgang til både omverdenen og relikvier spilt en rolle. Det er ikke overraskende at de områder med by sentre, med direkte handel med andre land og med bispedømmets senter, har flere helgener representert. De to viktigste prostiene innenfor handel og kirke, Oslo og Vestfold hadde også det største mangfoldet av helgener representert slik vi så ovenfor. Vestfold prosti alene hadde kirker dedikert til minst 17 ulike helgener. Oslo prosti hadde kirker dedikert til 16 ulike helgener. Raumarike, som var det prostiet i innlandet med flest helgener representert hadde til sammenligning 12, mens Soløya som også lå i innlandet hadde

bare 9 helgener. De helgenene som bare ble brukt ved kysten var Nikolas, Andreas, Bartholomeus, Martin, Anna, Klemens, Edmund, Fabian, Sebastian, Georg, Stefan, Kristus og Sunniva. De som bare ble brukt i innlandet var Thomas av Canterbury og Martyrene.

Det store flertall av de helgener som enten bare er kjent ved kysten, eller bare i innlandet, var helgener med kun en eller to kirke dedikasjoner. For eksempel kjenner vi bare til en Edmund dedikasjon i hele OB. Edmundskirken befinner seg ved Oslo, og går dermed inn i tabellen ovenfor som kystdedikasjon. Å dermed hevde at Edmund kun ble brukt ved kysten er derimot ganske umulig å slå fast. Ut i fra en dedikasjon er det ikke rom for å stadfeste at Edmund, eller de andre helgenene med kun en dedikasjon, var kystbasert. Det vi kan si er at de til sammen danner et bilde av at man langs kysten oftere tok inn nye, eller andre impulser som man ikke hadde det samme grunnlaget for å gjøre innover i landet. Det er klart at man i kystområdene oftere hadde kontakt med et bredere sjikt av folk. Derfor kan vi se at man i kystprostiene hadde 25 ulike helgener representert blant kirke dedikasjonene, mens man i innlandsstrøkene kun hadde 14.

Men enkelte helgener skiller seg sterkere ut enn andre som typiske kysthelgener. I disse tilfellene har man sterkere grunnlag for å hevde at det ikke er tilfeldig at de lå i kystområdet. Det klareste tilfelle av en slik helgen var Nikolas. 10 Nikolasedikasjoner er kjent i OB, og samtlige ligger i kystområdene. Dette virker ikke tilfeldig. Selv om Nikolas var kjent for å være beskytter av en rekke ulike yrker og livssituasjoner, er det sjøen som oftest blir assosiert med ham. Charles W. Jones lister opp en rekke grupper, mennesker og situasjoner hvor Nikolas ble benyttet, men slår fast at han oftest ble brukt som beskytter av sjømenn, og de med tilknytning til sjøen, slik som handelsmenn eller pilegrimsfarende.¹¹⁹ Når alle Nikolaskirkene i OB lå ved sjøen, er det nærliggende å tro at det var nettopp hans tilknytning til sjøen som lagde grunnlaget for hans kult på Østlandet. Det er også et poeng at han faktisk var en av de mest populære helgene langs kysten. Kun Maria, Olav og Mikael ble brukt oftere som kirkebeskytter langs kysten. I innlandet hvor man ikke hadde behov for den samme beskyttelsen er han heller ikke blitt brukt i kirke dedikasjonene. Her hadde man bruk for andre egenskaper hos sine beskyttere.

¹¹⁹ Jones 1978: 273

Det er flere helgener enn Nikolas som assosieres med sjøfart, og noen av disse finner vi også i OB. Andreas og Klemens var to av dem. Treffende nok ser vi at også deres kirkededikasjoner kun finnes ved kysten, selv om de ikke er i nærheten av så mange som for Nikolas. Andreas sine tre kirker finner vi også utelukkende ved kysten. Apostelen Andreas var bror av Peter, og de var begge fiskere av yrke. Men det er Andreas som ble knyttet opp som beskytter av fiskere og andre sjømenn. Vi har allerede nevnt at Andreas var en meget populær helgen i England hvor han var den 5. mest dedikerte helgen. Om dette var på grunn av hans egenskaper som fiskernes eller sjømennenes beskytter skal ikke sies.

Klemenskirken i Oslo er allerede ansett som resultat av engelske handelsmenn.¹²⁰ Klemens tilknytning til havet var ikke gjennom hans handlinger som levende, men gjennom mirakellegendene som oppsto etter hans død. Om dette er grunnen til at en Klemenskirke ble bygget ved sjøen i Oslo er umulig å stadfeste, men det passer godt at det nettopp er ved sjøkanten vi finner en Klemenskirke i OB. Det ville vært merkeligere å finne en slik kirke for eksempel i Raumarike. Vi kan derfor tilføye både Andreas og Klemens i listen over helgener som sannsynligvis har blitt benyttet i OB fordi de beskyttet en eller flere av yrkene som var livsnødvendige i bispedømmet, nemlig sjøfart. Og at de derfor ikke er blitt benyttet i de områdene av bispedømmet som ikke grenset mot havet. I tillegg til Nikolas, Andreas og Klemens, kan man muligens tilføye en helgen til som de sjøfarendes beskytter. Begge de to Annakirkene i OB befant seg i Oslo prosti. Ifølge Nixon utviklet Annakulten i senmiddelalderen seg til å være en beskytter for sjøfolk og mennesker, eller yrker med tilknytning til havet.¹²¹ Spesielt skal dette ha vært tilfelle i Nord Tyskland og Flandern. At disse tankene også kan ha spredt seg til Norge er fullt mulig. De to Annakirkene ble oppført sent i middelalderen. Men at det er nettopp derfor Annadedikasjonene ble valg og at de var plassert ved kysten er en konklusjon man ikke fullt kan fatte på dette grunnlaget. Vi kan derfor kun se at muligheten for at også Anna var en marin helgen i OB var tilstede.

Var det noen motsatte tilfeller? Fantes det helgener som hadde noen spesiell tilknytning til innlandsbehov? Enkelte helgener kan ha hatt egenskaper som gjorde dem brukbare for innlandsforhold. Det kunne være spesielle yrker som var typiske for skogs eller fjellområder. Men man finner ingen slike i OB. Av tabellen ovenfor ser vi at de aller fleste helgene i innlandsområdene, i høy grad også ble benyttet ved kysten. Som nevnt er det Laurentius og

¹²⁰ Nedkvitne & Norseng 2000: 34

¹²¹ Nixon 2004: 18

Johannes Døperen som prosentmessig i større grad ble benyttet i innlandet, enn ved kysten. Men det er ingenting i deres helgenlegender som skulle forklare eller underbygge disse tallene. Feiring¹²² stavkirke og Ullensaker¹²³ kirke var dedikert til henholdsvis Thomas av Canterbury og Martyrene. Disse var som sagt de eneste helgenene vi kun finner i innlandstrøkene. En dedikasjon til martyrene var en dedikasjon til martyrene i felleskap. På mange måter lik dedikasjonene til alle helgenene som vi kjenner fra Allehelgensdag, og som forøvrig var en meget populær dedikasjonsform i England.¹²⁴ At denne type dedikasjon skulle ha noe spesielt for seg i innlandet er lite trolig. Det samme gjelder for Thomas av Canterbury. Om noe var han mer en kirkepolitisk helgen enn en skytshelgen. At denne dedikasjonen i OB befant seg i Raumarike må i denne sammenhengen være om ikke en tilfeldighet, så ikke relevant i dette perspektivet.

2.3 Bykirke dedikasjonene

Til slutt i dette kapittelet skal det sees nærmere på bykirkene og deres dedikasjoner i OB. Det vil si de fem byene Oslo, Tønsberg, Skien, Sarpsborg og Konghelle. Ved å undersøke dette håper vi å oppdage likheter og ulikheter byene imellom, men også å se på særegenheter blant byene i forhold til de landlige områdene, dersom slike særegenheter eksisterer. Byene i middelalderen var levende sentra både for handel og religion og det var her mennesker ofte kom i kontakt med nye tanker og ideer. Spesielt var Oslo og Tønsberg viktige kirkesentre og handelssentre i middelalderen. Kanskje var det i nettopp disse byene at langveisfarende mennesker fikk sine inntrykk og forbilder som resulterte i kirke dedikasjoner innover i bispedømmet. Kanskje har noen sett den praktfulle domkirken, med dens relikvier og ønsket å bygge en kirke dedikert til Hallvard i sine hjemtrakter. Kanskje har byene vært foregangssentre for helgenkultene? Dette skal vi fokusere på i dette avsnittet.

2.3.1 Hvilke helgener finner vi i byene?

24 av de 205 kirkene med kjente dedikasjoner innenfor bispedømmets grenser er det vi kan kalle bykirker. Oslo hadde flest med sine 8 kirker. Deretter kom Tønsberg med 6, Konghelle med 4, Sarpsborg med 3 og Skien med 2. Kanskje som forventet ser vi at bispetet i Oslo by

¹²² Feiring var også dedikert til Peter og Paulus.

¹²³ Ullensaker var også dedikert til Johannes Døperen og Olav.

¹²⁴ Bond 1914: 17

var omgitt av flest kirker, og underbygget Oslo sin rolle som kirkesenter innenfor bispedømmets grenser. De åtte kirkene i Oslo var Hallvardskirken, Mariakirken, Klemenskirken, Nikolaskirken, Laurentiuskirken, Korskirken, Olavsklosteret og Annaskapellet. I Oslo lå som vi ser viktige kirker i bispedømmet. Domkirken med sin Hallvardsdedikasjon var selvsagt juvelen blant bispedømmets mange kirker. Men også Mariakirken som fungerte som kongens kollegiatkirke hadde betydelig anseelse. Blant kollegiatkirkene i Norge, det vil si kirker underlagt kongen og utenfor biskopenes jurisdiksjon med sin egen organisasjon, ble Mariakirken ansett som den andre i rekken, kun underlagt Apostelkirken i Bergen.¹²⁵ I tillegg kom sognekirkene for byen, samt klosterkirken med nær tilknytning til biskopen og domkirken med sitt domkapittel.

I Tønsberg som til tider neppe ble mye overgått av Oslo som politisk og religiøst senter fant vi 6 kirker med kjente helgendedikasjoner. Disse kirkene var Mariakirken, Laurentiuskirken, Mikaelkirken, Peterskirken, Olavsklosteret og Stefanshospitalet med Georgsdedikasjonen. Og som i Oslo var enkelte av disse kirkene av høy rang. Mikaelkirken var, slik som Mariakirken i Oslo, en av kongens kollegiatkirker. Mikaelkirken ble i begynnelsen av Håkon V's regjeringstid ansett som den tredje viktigste.¹²⁶ Dette var også ett populært valfartsted for pilegrimer. Laurentiuskirken skal også en tid vært kollegiatkirke og meget rik på jordegods, mens Maria- og Peterskirken var byens sognekirker. I tillegg kom hospitalet viet Stefan og Georg.

Konghelle var den tredje av de store byene i området rundt Oslofjorden. Her har vi kjennskap til de fire kirkene, Mariakirken, Nikolaskirken, Kastellkirken og Ytterbykirke (Hallvard). Mariakirken og Nikolaskirken var byens sognekirker. Ytterbykirke skal visstnok ha ligget under Mariakirken, mens Kastellkirken var en korskirke med en kort eksistens oppført av Sigurd Jorsalfare.¹²⁷ I Sarpsborg finner vi tre kirker. Mariakirken som skal ha blitt reist av Olav Haraldsson da byen Borg¹²⁸ ble stiftet samt Olavskirken og Nikolasruinene. I Skien er det bare to kjente dedikasjoner. Disse var i Mariakirken og Laurentiuskirken. Mariakirken skal ha vært byens sognekirke, mens Laurentiuskirken lå nært inntil byen.¹²⁹

¹²⁵ Johnsen 1929: 146

¹²⁶ Johnsen 1929: 146

¹²⁷ Söderberg 1959: 28 ff

¹²⁸ Sarpsborg

¹²⁹ Seierstad 1958: 46

Trekker vi ut kirkenes helgendedikasjoner får vi tabellen nedenfor.

Tabell V. Antall helgendedikasjoner i byene.

Maria 5	Olav 3	Laurentius 3	Nikolas 3
Korset 2	Hallvard 2	Mikael 1	Stefan 1
Georg 1	Klemens 1	Anna 1	Peter 1

Den mest opplagte likheten mellom de fem byene er at de alle hadde en Mariakirke. Mariakirker må ha vært en viktig del av bybildet. For eksempel skal Olav Haraldsson ha ført opp en Mariakirke i Sarpsborg samtidig med grunnleggelsen av byen.¹³⁰ Mariakirken i Oslo kan også ha blitt bygget av kongemakten i byens spede begynnelse. Denne kirken lå inntil kongsgården i Oslo og under kongelig myndighet.¹³¹ I sin byhistorie om Tønsberg har O. Albert Johnsen antydnet at byens Mariakirke meget mulig er den eldste kirken i byen.¹³² Alderen til Mariakirken i Skien er ukjent, men det er den første kirken som blir nevnt i byen, i 1297. Dette utelukker selvsagt ikke en tidligere datering, og det passer godt at det er en Mariakirke som også her blir nevnt først. Det er kanskje ikke overraskende at hver av byene hadde en kirke dedikert til den viktigste av alle. Store byer som London og Paris hadde også Mariakirker, det samme var tilfelle med Trondheim. Som kjent så var jo ikke Mariakirker en mangelvare utenfor byene heller, og en Mariadedikasjon kan ha falt naturlig for en kirkebygger uansett plassering. Men det er likevel neppe tilfeldig at man finner en Mariakirke i hver by og at disse ofte knyttes til grunnleggelsen, eller byens tidligste historie. En mulighet kan være kongemaktens rolle i kirkebyggingen. Hadde kongemakten en spesiell forkjærlighet for Maria? Både for Mariakirken i Oslo og i Sarpsborg er det sannsynlig at kongen var byggherren. Mariakirken i Trondheim var også bygget av kongemakten. Kan det ha vært tradisjon for å bygge Mariakirker der en by skulle grunnlegges? Dette spørsmålet trenger mer empiri enn vi har til rådighet i denne avhandlingen for å kunne besvares, men det er en interessant mulighet.

Olav og Laurentius hadde hver tre bykirker dedikert til seg i OB. I likhet med Maria er det ikke overraskende at disse to også skulle være å finne i byene. Olav, som vi vet, var den nest mest dedikerte helgen i bispedømmet, og at det da skulle bli bygget kirker til ham også i byene er bare å forvente. Men tre Olavskirker, det vil si en Olavskirke og to Olavsklostre,

¹³⁰ Olav den helliges saga: kap. 61

¹³¹ Nedkvitne & Norseng 2000: 41

¹³² Johnsen 1929: 191

fordelt på 5 byer kan kanskje tolkes som noen spesiell tilknytning til byene. Olavskirker fant man i hele bispedømmet, og det er vel mer hans enorme popularitet som har vært bakgrunn for kirkene, mer enn beliggenheten. Det samme kan gjelde for Laurentius. Laurentiuskirker var også meget populære i OB, og man kunne nesten forvente å finne slike kirker i byene. At han hadde tre bykirker underbygger heller hans høye status i bispedømmet.

Nikolaskirkene har vi vist ovenfor, hadde en sterk tilknytning til sjøen. Det er derfor nesten forventet å finne Nikolaskirker i handelsbyene langs kysten. Og dette finner vi i Oslo, Sarpsborg og Konghelle. Kanskje er det mest overraskende at en by som Tønsberg ikke hadde noen dedikasjoner til den maritime helgenen. Tønsberg som var en viktig sjøfartsby hadde faktisk ikke dedikasjoner til noen av helgenene som ofte blir sett på som maritime helgener. Oslo hadde til sammenligning to, med den tidlige Nikolaskirken og Klemenskirken. Det er også antydning at Annadedikasjoner i senmiddelalderen hadde tilknytning til Anna som sjøfarendes beskytter.¹³³ Dermed var de sjøfarende godt beskyttet i handelsbyen Oslo. Men til tross for mangelen på maritime helgener i Tønsberg by var det til gjengjeld, i umiddelbare nærhet til byen, kirker dedikert slike helgener. Stokke og Borre kirke var dedikert til henholdsvis Andreas og Nikolas. I Skien finner man heller ikke klare spor etter noen av disse helgenene, og her finner man heller ikke slike helgener i den umiddelbare nærhet. Faktisk manglet de maritime helgenene helt i Gjerpen prosti, og ikke bare i Skien. Hvordan man skal tolke dette er vanskelig å avgjøre. Kanskje er det et resultat av at vi ikke kjenner alle dedikasjonene i byen, eller at byen hadde fokuset innover i landet med den viktige kvernsteinhandelen. Skien by lå heller ikke helt nede ved kysten, men var likevel et handelssenter.

Peterskirken i Tønsberg var en sjeldenhet i bispedømmet. Som vi skal gå nærmere inn på i neste kapittel var denne kirken den eneste i hele bispedømmet som kun var dedikert til Peter alene. Dette gjorde den unik i så måte. Men Peter var en av de viktigste helgenene i hele helgenhierarkiet og man kunne kanskje forventet å finne flere kirker dedikert til denne helgenen i byene. At det ikke fantes viktigere kirker dedikert til Peter i byene, enn en sognekirke i Tønsberg virker også rart. Når det er sagt er det ingen bykirker dedikert til verken Margaretha, Johannes Døperen eller Paulus som alle var nær Peter i popularitet i bispedømmet.

¹³³ Nixon 2004: 18

I Tønsberg finner vi noe annet som også er interessant. Et hospital dedikert opprinnelig til protomartyren Stefan, men senere også Georg. I tillegg til Klemenskirken i Oslo, var dette den eneste bykirke dedikasjonen til to unike helgener i bispedømmet. Det er også, tilsynelatende den eneste bykirken med en dobbeltdedikasjon. Ofte ble kirker dedikert til flere helgener samtidig. I de fleste tilfeller ble kirken opprinnelig dedikert til kun én helgen, men med tiden ble det lagt til flere. Unntakene var dedikasjoner til helgener som hang sammen slik som med Peter og Paulus. Dobbeltdedikasjoner oppsto gjerne ved restaurering, utbygging eller omfattende reparasjoner. Dersom en nyinnvielse av kirken var nødvendig, ble gjerne en ny helgen valgt i tillegg til den opprinnelige. Stefan og Georgshospitalet er den eneste bykirken med en slik dobbeltdedikasjon. Dermed ser det ut til at dette fenomenet med dobbeltdedikasjoner ikke var vanlig i byene. Til sammenligning finner vi 23 slike i resten av bispedømmet. Dette kan selvfølgelig være tilfeldig, men kanskje var det for å unngå forvirring i byene. Innenfor så små områder som byene utgjorde, var det sannsynligvis lettere å ha en helgen i hver kirke, slik at man lett kunne skille de fra hverandre.

2.3.2 Bykirkene som forbilder

Av de 10 helgenene i OB som kun hadde én kirke dedikasjon er det bare tre av disse som lå i byene. Dette inkluderer dobbeltdedikasjonen til Stefan og Georg i Tønsberg. I utgangspunktet skulle man kanskje forvente å finne flere uvanlige dedikasjoner i byene fordi dette var knutepunkter og samlingssteder for ulike kulturer og tanker. Ut i fra tallene ovenfor var det bare to bykirker (en med dobbeltdedikasjon) av totalt 24 som hadde unike dedikasjoner. Dette underbygger ikke en teori om at byene var foregangssentra for nye helgener. Men man kan se det på en annen måte. Dersom bykirkene ikke hadde mange dedikasjoner de var alene om å ha, kan det like gjerne være tegn på at de helgenene som ble valgt i byene også ble populære andre steder. Som nevnt ovenfor, om besøkende som så helgenkulturer i byen, de ønsket å bringe med seg hjem. Er det noe som tyder på dette?

Til det hellige kors kjenner vi totalt tre dedikasjoner hvorav to av disse lå i byene. Kastellkirken i Konghelle må ha vært av stor betydning, med tanke på de viktige korsrelikviene kirken inneholdt, men kirken hadde en kort levetid. Korskirken i Oslo var en liten sognekirke og har lite trolig vært det store forbilde for langveis færende. Den siste korskirken var Eidsvoll. Om kirkebyggerne her hadde noe som helst kjennskap til de to

fornevnnte er umulig å si, men kirken i Eidsvoll kan meget mulig være av eldre opprinnelse enn korskirken i Oslo. Annadedikasjonen i Oslo hadde også ett utenbys motstykke med Tomter kirke. Men at det lille Annakapellet i Oslo har tjent som noe forbilde for Tomterkirke som også var dedikert til Anna er lite trolig. Og Klemenskirken og Stefanshospitalet hadde unike dedikasjoner i bispedømmet og har derfor opplagt ikke oppildnet bybesøkende. Da sitter vi igjen med de populære helgenene Maria, Olav, Laurentius, Nikolas og Peter. Dermed ser det tvert imot ut som om det i byene var viktig å ha de sterke populære helgenene tilstede. Ikke nye mindre kjente helgener. Et poeng kan være at man tross alt ikke bygget kirker så veldig ofte i byene. Derfor var det ekstra viktig å finne de rette helgenene. Om det var noen bevisst strategi, eller om man bruker ett moderne uttrykk, bevisst byplanlegging er mindre trolig. Men at menneskene i byene, spesielt de geistlige, hadde et bevisst forhold til hvilke helgener man hadde i byen må man vel kunne tro. Unntaket kan ha vært Hallvardskirken. Hallvardskirken som var domkirken i bispedømmet kan meget vel ha vært forbilde for andre kirker som ble viet den samme helgenen. Det må være ganske sannsynlig at de 5 andre Hallvardskirkene i bispedømmet hadde en tilknytning til kultens senter i Oslo. Men Hallvard var hele bispedømmets skytshelgen og kan ikke sammenlignes med de andre helgenene i så måte. Derfor kan vi med forsiktighet antyde at det var viktigere for byene å ha de populære og kjente helgenene, enn å være senter for nye mindre kjente.

3 Internasjonal innflytelse på helgededikasjonene

I dette kapittelet skal vi forsøke, gjennom en analyse av kirkededikasjonene, å se spor etter innflytelse fra utlandet i valgene av helgener i OB. Med andre ord, skal det undersøkes hvorvidt valgene av helgener i OB speiler trender i europeisk helgenkult, og om det er mulig å spore helgenkulturer til land som ytet stor påvirkning på det norske samfunn, samt den norske kirken. Landene det her snakkes om er hovedsakelig England, Tyskland¹³⁴ og Danmark. I forhold til dette er det nødvendig å i tillegg se på viktige hendelser i Norge, slik som opprettelsen av Nidaros erkebispedømme, tysk handelsvirksomhet og pestepidemier. Kildematerialet består av kjente kirkededikasjoner i middelalderen fra OB, England, den nordtyske landsdelen Niedersachsen og Danmark. Jeg finner det også naturlig å se OB i forhold til de andre bispedømmene i Norge, for på den måten å få frem OB sine særegenheter og likheter. I et forsøk på å gjøre en komparativ analyse av de ulike landenes kirkededikasjoner, samt linke disse opp i mot trender vi kjenner fra resten av den kristne verden, håper vi å finne viktig informasjon om hvorfra og hvordan kirken i Norge har plukket opp og fått sin påvirkning fra. Det vil også være nyttig å forsøke å forstå hvorfor enkelte helgener ble valgt, eller hvilke egenskaper, kvaliteter en kult hadde for å bli populær i OB.

3.1 Bakgrunn for tidsinndelingen

De 27 ulike helgenene har kommet til OB til forskjellige tidspunkter i middelalderen. Det gikk over 500 år fra misjonærene gjorde sine første innhogg, til helgenkultene offisielt ble avskaffet med reformasjonen. I et forsøk på å fange helgenenes tidsmessige ankomst til OB har vi i denne avhandlingen valgt å dele tidsperioden i to epoker. Den første epoken er blitt satt fra misjonstiden frem til 1150. I 1152/53 ble Nidaros opprettet som erkebispedømme, samtidig kan man vel si at misjonstiden nå var over. Epoke to er delt i to underperioder. Første periode går altså fra erkebispedømmets opprettelse og frem til ca 1300. Den siste perioden går fra 1300 og ut middelalderen. Med dette håper vi å få frem eventuelle utviklingstrekk fra kirkens tidlige tid i Norge, til storhetstiden og frem til senmiddelalderen.

¹³⁴ Representert ved Niedersachsen, se innledning.

3.2 Helgener i den første tiden

3.2.1 Maria

Tabell VI. Helgenens dedikasjonsfrekvens og prosentandel i de enkelte landene.¹³⁵

Tabell VII. Antall dedikasjoner til helgenen i de ulike tidsperiodene.¹³⁶

Dedikasjoner	Antall	Prosent	Dedikasjoner	Før 1150	1150 til 1300	1300-
Oslo	62	25	Antall	16	13	8
Norge	89	19,6				
England	2335	19,7	De aller tidligste kirke dedikasjonene vi med sikkerhet			
Niedersachsen	248	14,5	kjenner til i OB er Maria og Klemens. I ca. 1017 skal			
Danmark	135	17	Olav Haraldsson ha anlagt en Mariakirke i Sarpsborg			

samtidig med hans sagatradisjonelle grunnleggelse av byen. Også i Oslo kan Mariakirken stamme helt tilbake til 1000-tallet.¹³⁷ At Maria var den valgte helgen kan som nevnt tyde på en kongelig forkjærlighet for den mektige hellige jomfruen. Gjennom middelalderen var Maria den vanligste helgenen en kirke ble dedikert til. I bispedømmet sto hun for 25 % av de kjente dedikasjonene, noe som tilsvarer 61 kirker. I England og Niedersachsen sto Maria for henholdsvis 19 % og 14 %, noe som i England tilsvarte 2335 kirker og i Niedersachsen 248 kirker. Mariakulten har sannsynligvis vært en del av det aller tidligste budskapet brakt med av kristne misjonærer og misjonskonger. Denne enorme viktigheten gjenspeiler seg i at alle de store byene som etter hvert vokste frem i OB hadde en Mariakirke, slik vi så i forrige kapittel. På grunn av viktigheten er det ingen grunn til å søke opphav for en Mariakult i OB. Uansett hvem som forkynte det kristne budskap i området ville Maria, ikke bare som helgen, men også som Jesu mor og som en sentral figur i Bibelen, ha hatt en fremtredende posisjon.

¹³⁵ Dette gjelder også for de resterende tabeller av samme art i kapittel 3.

¹³⁶ Dette gjelder også for de resterende tabeller av samme art i kapittel 3.

¹³⁷ Nedkvitne & Norseng 2000: 41

3.2.2 Klemens

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	1	0,4	Klemens derimot, var en helgen av en helt annen
Norge	6	1,3	standard, og en helt annen utbredelse. Den eneste
England	41	0,3	Klemenskirken vi kjenner til i Oslo, stammer fra tidlig
Niedersachsen	4	0,2	1100-tall. Utgravinger under kirkeruinene derimot har
Danmark	21	2,6	brakt frem spor av en kirkegård, som muligens kan

dateres helt tilbake til slutten av 900-tallet. Dersom vi tar utgangspunkt i at det har stått en tidligere kirke på stedet der steinkirken fra 1100-tallet sto, og at denne hadde den samme Klemensdedikasjonen som steinkirken, er dette, ved siden av Maria, en av de aller tidligste kirkededikasjonene vi kjenner til på Østlandet. Det betyr også at Klemenskirken i Oslo er fra samme periode som Klemenskirken i Trondheim, grunnlagt av Olav Tryggvason i 996. Nedkvitne mener det er sannsynlig at Harald Hardråde reiste kirken i Oslo, mens Barbara Crawford tenker seg at kirken ble reist av enten Olav Tryggvason, eller Olav Haraldsson.¹³⁸

Uansett hvem det var kan man stille spørsmålet: hvorfor akkurat Klemens? Klemens var som kjent en av de aller første biskoper av Roma hvor han møtte martyrdøden ca. år 100. I det 9. århundre fikk Klemenskulten et oppsving på grunnlag av at hans kropp på mirakuløst vis ble funnet og flyttet til Roma. I forrige kapittel så vi at Klemenskulten ble assosiert med beskyttelse for sjøfarende. Nettopp dette kan ha gjort kulten populær for norske maritime konger. Crawford derimot peker på at Klemens også var en suksessfull misjonær blant hedninger, og kan på denne måten ha vekket interesse hos misjonærkongene Olav Haraldsson og Tryggvason.¹³⁹ Hvor interessen for Klemenskulten hos de norske kongene stammer fra kan virke opplagt. I England var Klemens meget populær på 900-tallet og man kjenner til 41 kirker dedikert i hans navn. Det vil si 0,3 %. I Niedersachsen er det spor etter kun 4, noe som utgjorde som vi ser 0,2 %. Tallmessig ser det ut til at kulten var mest populær i England, men prosentmessig står ikke Niedersachsen så langt bak. I Danmark til sammenligning var det en rekke havnebyer med dedikasjoner til denne helgenen, og her var Klemens betydelig mer populær med 21 dedikasjoner eller 2,6 %. I hele Norge kjenner vi til sammen 6 Klemensdedikasjoner. Umiddelbart kan det tyde på at på bakgrunn av en Klemensdedikasjon i Oslo kan man ikke entydig peke mot England, selv om man kan argumentere med at

¹³⁸ Nedkvitne & Norseng 2000: 41 og Crawford 2004: 113

¹³⁹ Crawford 2004: 113

sansynlighete for at den danske Klemenskulten også kan ha sin opprinnelse i England. Uansett virker Klemenskulten i Danmark meget sterk sammenlignet med de øvrige områdene i avhandlingen. Og begynnelsen av 1000-tallet er som vi kjenner en periode med høy dansk aktivitet i Oslofjordområdet. Klemens var tross alt ingen engelsk helgen. En helt annen mulighet er blitt foreslått av Crawford, som har forsøkt å vise at både russisk og normannisk påvirkning kan ha vært gjeldende. Klemens skal visstnok ha stått sterk i både Kiev og i Rouen hvor Tryggvasson var godt kjent.¹⁴⁰ Uansett opphav viser disse elementene samlet at det ikke er spesielt overraskende at Klemens ble et helgennavn i Norge, men videre populær og utbredt ble han aldri.

3.2.3 Botolf

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	2	0,8	I tillegg til Klemens er det to helgener til som sannsynligvis i sterkere grad kan knyttes til England, nemlig Botolf og Edmund. Enebakk i Raumarike og Slagen i Vestfold var dedikert til den engelske benediktinermunken Botolf. Disse to kirkene er også de eneste vi kjenner til i Norge dedikert til Botolf. Selv
Norge	2	0,4	
England	64	0,5	
Niedersachsen	0	0	
Danmark	9	1,1	

om kirkenes dateringer er noe usikker, tyder mye på at de stammer fra den først halvdel av 1100-tallet. Og man kan ikke se bort i fra at disse, slik som med Klemenskirken i Oslo, er arvtagere etter en tidligere generasjon trekirker. For å finne bakgrunnen for Botolfskultens tilstedeværelse i OB, må vi til England for å finne mulige svar. Hans kult var godt kjent på 600-tallet, men med vikinginvasjonene på 7-800-tallet, ble Botolf for en stund glemt. Mot slutten av vikingtiden derimot ble hans relikvier som vi har sett flyttet til de store benediktinerklostrene i England.¹⁴¹ Dette, samt nedtegnelsen av hans lidelseshistorie i 1068 gjorde at kulten på ny ble populær.¹⁴² Dermed var Botolf en av de mest populære helgener i England, nettopp i den perioden Norge hadde ekstensiv kontakt med England, både gjennom handel, misjon og det danske nordsjøimperiet. I England vet man om 64 Botolfskirker, hvorav de aller fleste lå i de østlige delene av kongeriket. Danmark, som vi har sett, hadde også en høy grad av kontakt med de britiske øyer i denne perioden, kjenner man til hele 9 slike

¹⁴⁰ Crawford 2004: 113

¹⁴¹ Toy 2003: 564

¹⁴² Gad 1971: 86

Botolfskirker.¹⁴³ Til sammenligning er denne kulten, ikke overraskende, helt fraværende i Niedersachsen. Igjen ser vi at Danmark og England står nære hverandre når det er snakk om helgendyrkelse. 0,5 % i England og 1,1 % i Danmark skaper igjen bilde av at kontakten mellom disse to landene var sterk på denne tiden. Vi ser at både Klemenskulten, som kan ha kommet fra England, og Botolfskulten som enda mer sannsynlig har kommet fra England har fått godt fotfeste hos danskene. Og bedre fotfeste enn i Norge. Hva med Botolfsdedikasjonene i OB. Muligheten er nok størst for at også disse er kommet som resultat av engelsk innflytelse, men man kan igjen ikke utelukke en dansk mulighet.

3.2.4 Edmund

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	1	0,4	Edmundskulten var som sagt ovenfor også en av
Norge	3	0,7	helgenene hvis opphav stammer fra England.
England	61	0,5	Edmundsdedikasjonen i OB finner vi på Hovedøya
Niedersachsen	0	0	kloster utenfor Oslo. Dette er en av tre kjente
Danmark	0	0	Edmundskirker i Norge. Klosteret som var et
			cistercienserkloster, en avlegger av benediktinerne,

skal ha blitt grunnlagt i 1147.¹⁴⁴ Men da det var praksis for denne munkeordenen å dedikere sine kirker hovedsakelig til Maria, er det blitt debattert om det sto en kirke der av tidligere opprinnelse dedikert til Edmund.¹⁴⁵ Det er også blitt foreslått at kirken da rommet benediktinere.¹⁴⁶ Det er godt mulig Edmundskirken først ble reist av benediktinere som hadde god kjennskap til denne helgenen. Edmund, som faktisk er den eneste helgenkongen i Norge, sett bort i fra Olav, som ble drept av en vikinghær i 869.¹⁴⁷ Og det var sannsynlig på grunn av martyrdøden mot vikingene at Edmundskulten fikk vind i seilene med danskernes inntog i England på begynnelsen av 1000-tallet. Michael Lawson argumenterer for at kulten kan ha vokst frem som et resultat av motstand, eller misnøye med det danske kongedømmet under Knut den mektige. Knut selv var grunnlegger av benediktinerklosteret i Bury som vokter relikviene etter Edmund. Lawson mener denne handlingen kan ha vært ett forsøk på å dempe motstanden mot dansk overherredømme ved å gjøre Edmund til sin egen helgen.¹⁴⁸ Knut skal

¹⁴³ Toy 2003: 567

¹⁴⁴ Nedkvitne & Norseng 2000: 48

¹⁴⁵ Nedkvitne & Norseng 2000: 48

¹⁴⁶ F. eks Fischer 1950: 134

¹⁴⁷ Farmer 2003: 161

¹⁴⁸ Lawson 1993: 146

også ha flyttet Botolfsrelikviene til dette klosteret. Kan Edmundskirken i Oslo stamme fra utflyttende benediktinere som har brakt Edmundstradisjonen med seg? Denne teorien er meget mulig, og kan bifalle teorien om benediktinere på Hovedøya før cisterciensernes inntog noe senere. En annen mulighet er at Edmundskirken kan ha vært en reaksjon og et tegn på motstand mot dansk kontroll i Viken, men denne muligheten er hakket mer spekulativt og innebærer også at kirken er blitt bygget over 100 år før den blir nevnt for første gang. Men i Danmark kjenner man ikke til Edmundkirker, noe som bygger opp under teorien om Edmund som en politisk antidansk helgen. Men den tryggeste teorien at Edmundskirken på Hovedøya nok er et resultat av engelsk innflytelse, enten gjennom misjonering, eller utflyttende benediktinere som kan være to sider av samme sak.

3.2.5 Hellige Kors

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	3	1,2	På begynnelsen av 1100-tallet dukker en rekke nye helgener opp. Det er godt mulig noen disse har blitt brukt som skytshelgener allerede på 1000-tallet, men empirien er ikke tilstrekkelig nok til å trekke konklusjoner. Laurentius, Johannes Døperen, Nikolas og Kristus, samt en interessant dedikasjon til det hellige Kors gjorde seg gjeldende i denne perioden. Det hellige Kors skal ha blitt funnet og oppbevart i Roma fra 300-tallet. Mye tyder på at den første korsdedikasjonen i Norge kom i 1127 i Konghelle, hvor Sigurd Jorsalfare bygget en kirke til ære for en del av korset han selv hadde medbrakt fra det hellige land. Kirken, som dessverre brente ikke lenge etter, gikk under navnet Kastellkirken. ¹⁴⁹ Dette var en av tre korskirker i OB. De to andre, en kirke på Eidsvoll, som også var dedikert til Peter og Paulus fra ca. 1200, og en Korskirke i Oslo fra før 1248 kan ha hatt kjennskap til Jorsalfares kirke, men disse kan også ha blitt bygget med tanke på andre korsrelikvier som florerte i det middelalderske Europa. En korsdedikasjon var ikke uvanlig, og både Niedersachsen og England har en anelig mengde korskirker. Prosentmessig ligger begge landene omtrent på samme nivå med henholdsvis 1,6 % og 1 % andel korskirker. I ett norsk perspektiv ser det ut til at OB har hatt mindre andel korskirker en det som viser seg i de andre bispedømmene. Nidaros hadde flest med 5 og Hamar 3. Hvorfor er igjen vanskelig å bedømme. Tilgang til relikvier kan selvsagt ha vært en grunn.
Norge	13	2,9	
England	106	0,9	
Niedersachsen	28	1,6	
Danmark	0	0	

¹⁴⁹ Moseng mfl 1999: 82

3.2.6 Johannes Døperen

Dedikasjoner	Antall	Prosent	Dedikasjoner	Før 1150	1150 til 1300	1300-
Oslo	11	4,5	Antall	2	4	1
Norge	17	3,7				
England	500	4,2	En annen helgen som er vanskelig å trekke			
Niedersachsen	107	6,2	konklusjoner om, er Johannes Døperen som vi vet 11			
Danmark	20	2,5	kirker ble dedikert til i OB. Der vi muligens kan tro			

Sigurd Jorsalfare introduserte Korset i Norge, er det med Johanneskulten nærmest umulig å dra noen konklusjoner, slik det er med mange av de felleskirkelige helgenene. Både i England og spesielt i Tyskland hadde Johannes Døperen en stor grad av utbredelse. 500 kirker og 4,2 % i England og 107 kirker og 6,2 % i Niedersachsen. I Danmark kjenner man til 20 sikre Johannes Døperen-kirker, men tallet har nok vært høyere.¹⁵⁰ Dette gir en prosentdel på 2,4 %. Dermed var utbredelsen av Johanneskirker i OB helt på det jevne med 4,5 %. Det vi kan si er at Foss kirke i Ranrike fra ca. 1100 var dedikert til Johannes. Denne tidlige dedikasjonen til tross, kan det se ut til at flertallet av Johanneskirkene ble bygget i siste halvdel av 1100-tallet og ut 1200-tallet og at de fantes stort sett i hele Norge, med unntak av Stavanger. Til tross for disse sene kirke-dedikasjonene må det være mulig å tro at Johannes allerede i misjonstiden har blitt kjent i Norge. Med sin sentrale posisjon i Det Nye testamentet er det vanskelig å komme Johannes utenom. Et annet element som kan ha virket til Johanneskultens fordel var hans plassering av festdato den 24. juni. Den 24. juni, som ble fastsatt fordi Johannes i følge Bibelen, ble født et halvt år før Kristus, sammenfalt ganske nøyaktig med det hedenske midtsommersblotet som ble feiret i mange områder. Fra Bedas beretning om pave Gregor den Stores formaninger til misjonærene i England på 600, vet vi at det ble anbefalt at hedenske feiringer skulle bli byttet ut med kristne.¹⁵¹ I tilfellet med Johannes må dette ha passet utmerket.

¹⁵⁰ For mange kirker nevnes i dedikasjonen kun Johannes, noe som kan bety både Johannes Døperen, men også Johannes Evangelisten.

¹⁵¹ Schjøth 1979: 52

3.2.7 Nikolas

Dedikasjoner	Antall	Prosent	Dedikasjoner Før 1150	1150 til 1300	1300-	
Oslo	10	4	Antall	2	4	0
Norge	16	3,5				
England	437	3,7	En annen helgen som kom til Norge før 1150 var			
Niedersachsen	127	7,4	Nikolas, sagnomsust biskop av Myra. Nikolaskulten			
Danmark	100	12,6	fikk sitt gjennomslag i den vestlige kirken med byggingen av Nikolaskirken i Roma i det 9-århundre.			

Et nytt løft for kulten kom etter 1087, da translasjonen av Nikolas legeme ble gjennomført til den italienske byen Bari. Hans vage opprinnelse vakte grobunn for diktning og Nikolaskulten skal ha beveget seg med høy fart nordover i Europa, til Frankrike og England og Tyskland. I Niedersachsen ble han den tredje mest vanlige helgen, med ca. 7 % av dedikasjonene. I England er prosentdelen av Nikolaskirker på 3,7 %, noe som ligger på linje med OB hvor 4 % av kirkene var dedikert til den hellige biskop. I Danmark var Nikolas enormt utbredt og sto for 12,6 %. Dette gjorde ham til den tredje vanligste helgen å dedikere sin kirke til. Den første Nikolaskirken i Danmark skal ha blitt bygget av den pilegrimsfarende kong Erik Ejegod i det første tiåret av 1100-tallet.¹⁵² Nykirke og Borre i Vestfold skal begge stamme fra den første halvdel av 1100, det samme gjør Nikolaskirken i Sarpsborg som er datert til ca. 1115 og dette tyder på at Nikolaskulten også kom tidlig til Norge. 10 av 16 kjente Nikolaskirker lå derimot i OB, mens de resterende var jevnt fordelt utover Bergen, Nidaros og Hamar. Bare Stavanger mangler en Nikolaskult. Ting kan, til tross for en utbredelse over store deler av landet, tyde på at denne kulten hadde en tidsmessig avgrenset eksistens. Der helgener som Laurentius, Maria og Mikael har vært populære middelalderen ut, kan ting tyde på at Nikolas hadde hatt sin topp på 1100-tallet og litt ut på 1200-tallet. Det noe svake kildegrunnlaget viser ingen Nikolaskirker etter 1300 og 1400-tallet. Hvorfor han var populær i denne tiden kan ganske sikkert forklares i hans sterke assosiasjon med sjøen. Som vi har sett i forrige kapittel fant vi at alle Nikolaskirkene i OB lå langs kysten av Oslofjorden. I følge legenden om Nikolas skal en av hans bedrifter ha vært å redde en gruppe sjøfarere fra deres synkende skip.¹⁵³ Kanskje har Nikolas tatt over Klemens rolle som de sjøfarendes beskytter siden vi ikke kjenner til flere Klemenskirker enn den tidlige kirken i Oslo.

¹⁵² Gad 1971: 214

¹⁵³ Farmer 2003: 385

3.2.8 Laurentius

Dedikasjoner	Antall	Prosent	Dedikasjoner Før 1150	1150 til 1300	1300-
Oslo	18	7,3	Antall 4	3	6
Norge	27	5,9			
England	239	2	Den nest av helgenene vi kjenner til tidlige		
Niedersachsen	39	2,3	kirke dedikasjoner til, er Laurentius. Berg kirke i		
Danmark	67	8,4	Vestfold skal ha blitt bygget før 1100 en gang. I følge		

Else Mundal skal også Laurentius ha figurert i den Eldre Gulatingsloven, noe som bygger opp under en tidlig kjennskap til denne helgenen.¹⁵⁴ Det som er helt sikkert er at Laurentius hadde en helt spesiell og meget utbredt posisjon i OB. Nærmest bemerkelsesverdig mange kirker er dedikert til denne helgenen. I forhold til de andre bispedømmene i Norge sto Laurentius overlegent sterkest i OB. I Nidaros kjenner man til 1 Laurentiuskirke, i Hamar, Stavanger og Bergen, henholdsvis 3, 3 og 2. I OB til sammenligning, kjenner vi til 18 kirker, noe som utgjør 7,3 av alle kjente dedikasjoner. Når denne kulten har kommet til Norge er usikkert. Det er blitt foreslått at det var engelske misjonærer som brakte Laurentiuskulten til Norge, noe som begrunnes med Laurentius sterke stilling i England.¹⁵⁵ Dette ville i så fall bety at kulten burde ha hatt tidlige kirke dedikasjoner. I følge Martha Knapskog sine undersøkelser kjenner man bare til en Laurentiuskirke fra misjonstiden i Norge.¹⁵⁶ For OB sin del er de tidligste Laurentiuskirkene Berg i Vestfold, Romnes i Gjerpen og Steinkyrka i Elvssyssel. Berg skal ha litt bygget før 1100, mens Romnes og Steinkyrka stammer fra ca. 1100. Dette gir ingen indikasjoner om hvorvidt Laurentius var en del av den første helgenflokk som ble introdusert ved misjon. Deretter kan man også spørre seg om det er så sikkert at det er engelsk innflytelse som gjorde Laurentiuskulten så sterk i OB. Ser man på tallmateriale er det ingenting som peker spesielt sterkt mot England hvor man kjenner til 239 slike kirker. Dette gir en prosentdel på 2 %. Til sammenligning sto Laurentiuskulten for 2,3 % i Niedersachsen med 39 kirker. Kanskje kan elementer fra Danmark kaste nytt lys på saken? En gang før 1085 ble erkebispesetets kirke i Lund dedikert til Laurentius.¹⁵⁷ Dette var i perioden 1103 til 1152 erkebispesete også for den norske kirken. Vi vet også at Laurentius var den fjerde mest vanlige helgen i Danmark, kun overgått av Maria, Peter og Nikolas. Kan dette forklare Laurentiuskulten i OB? I så fall skulle man tro at

¹⁵⁴ Mundal 1994: 107

¹⁵⁵ Se f.eks Fredriksen 2004: 89

¹⁵⁶ Knapskog 1999: 78

¹⁵⁷ Gad 1971: 172

en rekke Laurentiuskirker ble bygget i perioden OB lå under Lund, men det er ingenting som tyder på dette. Tvert imot ser Laurentiuskulten ut til å ha stått sterkt i hele tiden frem til reformasjonen. En av de siste Laurentiuskirkene må ha vært Garder kirke i Oslo fra ca. 1400. I tillegg til dette kan like gjerne den sterke stillingen til Laurentiuskulten i Danmark opprinnelig stamme fra Engelsk eller Tysk misjonering. Problemet billedliggjør hvor vanskelig det er å dra konklusjoner ut i fra helgenkultene og at det på bakgrunn av tall er farlig å ensidig vende blikket mot England.

3.2.9 Mikael

Dedikasjoner	Antall	Prosent	Dedikasjoner Før 1150	1150 til 1300	1300-
Oslo	21	8,6	Antall 3	4	6
Norge	36	7,9			
England	687	5,8	En helgen som også plasserer seg i en vanskelig		
Niedersachsen	27	1,5	posisjon er erkeengelen Mikael. I følge enkelte		
Danmark	22	2,7	forskere så burde Mikael være en av de absolutt tidligst		
			kjente helgenene i Norge. ¹⁵⁸ Så langt jeg har		

undersøkt, har jeg ikke funnet en Mikaelkirke med sikkerhet kan dateres før 1150. De fleste kirkene virker å ha vært bygget fra 1200 og utover. Knapskog har i sin oppgave funnet 2-3 Mikaelkirker fra tiden 1050-1150, men disse lå ikke i OB. Til tross for dette har Mikael etter hvert ervervet stor utbredelse i OB hvor 21 av de 36 kjente norske Mikaelkirker lå. Dette gjorde ham til den tredje vanligste helgenen i OB, bare overgått av Maria og Olav. Dette var selvsagt en felleskirkelig helgen, som det er vanskelig å trekke konklusjoner fra i en slik komparativ oppgave. Likevel gir tallene oss en hvis formening om hvor den høye aktelsen blant kirkefolk i OB stammet fra. Mikael var nemlig mye mer populær i England enn i Niedersachsen. Der Mikael i England var den fjerde mest brukte helgen i dedikasjoner, og etterlot 687 kjente kirker, kjenner man i Niedersachsen kun til 27 Mikaelkirker. Der Mikael var dedikert til 5,8 % av kirkene i England, var han i Niedersachsen kun dedikert til 1,5 %. Og denne store forskjellen kan ha betydning. Sammenligner vi OB og Niedersachsen finner vi at det var nesten like mange Mikaelkirker i OB som i Niedersachsen hvor man samlet kjenner til nesten sju ganger så mange dedikasjoner. Også i forhold til Danmark står OB i en særklasse. I Danmark kjenner man til 22 Mikaelkirker, eller 2,7 %. I OB sto Mikael til

¹⁵⁸ Se f.eks Mundal 1994: 107 og Gad 1971: 207

sammenligning for hele 8,6 % av kirke dedikasjoner. Så kan man spørre seg hvorfor denne fascinasjonen for erkeengelen? Mikael blir kun nevnt fire ganger i Bibelen, men en av disse gangene overvinner han Djevelen som har tatt form som en drage. En historie som helt sikkert har falt i god jord hos mennesker i middelalderen. Et av Francis Bonds hovedargumenter i hans *Church Dedication in England* er at en helgenkults utbredelse ofte kunne spores tilbake til den litterære kvalitet på lidelseshistorien. Jo mer spennende og innholdsrik historie, jo større utbredelse. Grunnlaget lå i menneskenes fascinasjon for fantastiske historier. Kanskje har dette vært gjeldende for en del av Mikaelkultens utbredelse. Tue Gad mener Mikael var en av de vanligste helgene under misjoneringen av nye områder i hele den kristne verden på grunnlag av hans symbolisme i kampen mellom det gode og det onde.¹⁵⁹ Det samme hevdes av Fredrik Paasche.¹⁶⁰ Om så var tilfelle er det ikke utenkelig at Mikael må ha fått en posisjon som arvtager for eldre guder. Det kan ikke ha vært enkelt for misjonærene å forklare forskjellen på en engel som kjemper mot drager, og en krigsgud. Kanskje nettopp er det på denne måten han har blitt brukt, som en slags brekkstang mot den gamle tro. Vi kjenner jo dette som nevnt ovenfor, fra Beda hvor det anbefales å skifte ut de gamle hedenske tradisjonene med nye kristne. Dessverre kan vi ikke ut i fra dateringene i OB si noe om hvorvidt Mikael var sentral i misjonstiden der. Det som også trolig betydde mye for Mikaelkulten i middelalderen var troen på at han veide sjelene før de fikk komme til himmelen. Derfor var han også mye benyttet som beskytter av kirkegårder.

3.2.10 Kristus

Dedikasjoner	Antall	Prosent	Kun Skjeberg kirke var i OB dedikert til Kristus.
Oslo	1	0,4	Denne kirken er datert til ca 1100. Dedikasjoner til
Norge	10	2,2	Kristus var ikke vanlige i følge Bond. ¹⁶¹ Dedikasjoner
England	38	0,3	til Kristus var på mange måter liknende en dedikasjon
Niedersachsen	0	0	til Gud. Siden alle kirker egentlig bare var viet til
Danmark	0	0	minne om en helgen, men dedikert til Gud, var det
			ingen mening i å oppkalle en kirke etter Gud, eller
			Kristus. Likevel ble en del kirker dedikert til Treenigheten, Kristus og den hellige Ånd. ¹⁶² I
			England ble bare 38 kirker dedikert til Kristus, et tall som er relativt lavt og kun utgjorde 0,3

¹⁵⁹ Gad 1971: 207

¹⁶⁰ Paasche 1941: 17

¹⁶¹ Bond 1914: 6

¹⁶² Bond 1914: 6 ff

%.

Fra Danmark og Niedersachsen var det, så vidt kildene sier, ingen slike dedikasjoner, noe som viser hvor lite brukt denne var. Sammenlignet med resten av Norge ser det ut til at Kristus dedikasjoner var vanligere her. I Bergen bispedømme var det hele 4, mens i Nidaros bispedømme 3 Kristusdedikasjoner. Domkirkene i Norge skal visstnok alle ha hatt dedikasjoner til Treenigheten eller Kristus.¹⁶³ I følge Bond var slike dedikasjoner veldig sjeldne før slutten av det 12. århundre og mange av Treenighetsdedikasjonene til engelske domkirker kom først ved Henry VIII.¹⁶⁴ Dersom den sene bruken også stemmer i Norge er det meget sannsynlig at Treenighetsdedikasjonene til domkirkene i Norge kom på et senere tidspunkt enn ved deres reising. I så fall er Skjeberg en sjelden og tidlig Kristusdedikasjon, som gjerne kan ha hatt røtter i England, siden ingen slike dedikasjoner er kjent verken i Danmark eller Niedersachsen.

¹⁶³ Fredriksen 2004: 42

¹⁶⁴ Bond 1914: 4

3.3 Helgener og tiden etter 1150

3.3.1 Peter og Paulus

Peter	Antall	Prosent	Dedikasjoner	Før 1150	1150 til 1300	1300-
Oslo	17	6,9	Antall	0	6	3
Norge	35	7,7				
England	1140	9,6				
Niedersachsen	135	7,9				
Danmark	103	12,9				
Paulus	Antall	Prosent				
Oslo	14	5,7				
Norge	15	3,3				
England	326	2,7				
Niedersachsen	46	2,7				
Danmark	10	1,2				

I perioden etter opprettelsen av det norske erkebispedømmet, er det spesielt en dedikasjon som utmerker seg, og det er kirkene med dobbeltdedikasjonen Peter og Paulus. Peter og Paulus ble etter tradisjonen drept på samme dato, den 29. juni, og ble derfor feiret samme dag. En slik dobbeltfeiring var ikke uvanlig, fra Norge kjenner vi f. eks til Fabian og Sebastian som hadde felles feiring. Med Peter- og Pauluskulten har vi kommet til en av de virkelig store helgenkultene i den kristne verden. I England kjenner man blant annet til 283 kirker dedikert til begge helgenene.¹⁶⁵ I Norge kjenner man til 15 Peter og Pauluskirker. Tallet i seg selv sier lite om denne dedikasjonen i Norge, men ser man nærmere på tidspunkt og geografisk utbredelse dukker en rekke interessante elementer opp. For det første, av de 15 kirkene finner vi 14 av dem beliggende i OB. Den siste ligger i Hamar bispedømme, det bispedømmet i Norge med nærest forhold til OB.¹⁶⁶ I de andre bispedømmene finner vi utelukkende kirker dedikert til bare Peter, og ingen til Paulus. 20 kirker i Norge var dedikert kun til Peter, hvorav 10 av disse lå i Nidaros bispedømme. Færrest finner vi i Bergen bispedømme hvor kun en Peterskirke er kjent. Altså, utenfor OB finner vi ingen Paulus kirker, ingen Peter og Pauluskirker, men mange Peterskirker. Forholdet mellom mange Petersdedikasjoner, og få, eller ingen Paulusdedikasjoner, speiler bildet vi har fra utlandet, og er i seg selv ikke bemerkelsesverdig. I England vet man om nærmere 1000 Peterskirker og kun 43 Pauluskirker.¹⁶⁷ I Niedersachsen ser vi også en differanse på 135 Peterskirker og 46 Pauluskirker. I Danmark 95 Peterskirker og bare 3 Pauluskirker. Det bemerkelsesverdige i Norge er som sagt at så godt som samtlige

¹⁶⁵ Bond 1914: 45

¹⁶⁶ OB krevde blant annet i lang tid bestemmelsesrett ved utvelgelsen av Biskop i Hamar

¹⁶⁷ Bond 1914: 45

Paulusdedikasjoner finnes i OB. Francis Bond mente Paulus var lite populær, og virket nærmest som et påheng for Peter. Men dette må være en lite nyttig teori. Det forklarer ikke hvorfor noen kirker valgte å ta med begge helgenene, mens andre valgte kun Peter.

Det som kanskje er mest iøynefallende med Peter og Pauluskirkene i OB, er tidspunktet de dukker opp. Gjerpen kirke dateres til 1153, Kråkstad til ca. 1150-tallet, Haug kirke 1152 og Nes i Sauherad 1180. Alle disse kirkene var viet Peter og Paulus. Før 1150 har jeg bare funnet Skjeberg kirke som var viet Peter, men denne kirken er også viet Kristus og Maria. Jeg mener derfor det er godt sannsynlig at Skjebergs Petersdedikasjon er kommet til etter 1150. Dette er for øvrig en av tre kirker i OB som var viet Peter og ikke samtidig Paulus. Det kan dermed se ut som om det i OB er kommet en bølge av Peter og Pauluskirker i andre halvdel av 1100-tallet, og grunnen kan ligge i hendelsene fra 1152/53 med opprettelsen av Nidaros erkebispedømme. I 1152/53 knyttet kirken i Norge et mye tettere bånd med pavemakten i Roma, og med det løsrev seg fra det fellesnordiske erkesetet i Lund. Det betydde også et nederlag for Hamburg-Bremen som fortsatt hadde ambisjoner i nord. I og med de nasjonale urolighetene med den såkalte borgerkrigstiden og kongemaktens mange beilere, betydde opprettelsen av Nidaros også en sterkere kirke ovenfor den verdslige makten. Og hvilken helgen var selve symbolet på pavedømmet, jo nettopp Peter, den første biskop av Roma, og alle senere pavers forgjenger. Det vi kan tolke de mange Peterskirkene i OB i slutten av 1100-tallet, og ganske sikkert Peterskirkene i resten av Norge, er symbolske handlinger ovenfor de fastere båndene kirken i Norge fikk ovenfor pavedømmet. Fra den engelske kristningstiden på 600-tallet ble Peterdyrkelsen spesielt utbredt som et tegn på troskap mot pavedømmet, som *"en dyb ærbødighed for paven"*.¹⁶⁸ I tillegg kan man lese i Beda sin kirkehistorie; at etter opprettelsen av bispeseter i kongens by og litt senere London, ble det straks oppført Peter og Pauluskirker.¹⁶⁹ Et annet element som helt sikkert gjorde Peter til et allment kjent navn, om han mot formodning ikke skulle være det fra før av, var de såkalte Peterspengene som ble innført av kardinal Nikolaus samtidig med opprettelsen av erkebispedømmet.¹⁷⁰ Peterspengene var en skatt hver mann med en viss formue, skulle betale til kirken i Rom.

¹⁶⁸ Schwartz Lausten 1997: 89

¹⁶⁹ Schjøth 1979: 55 og 65

¹⁷⁰ Kolsrud 1958: 197

3.3.2 Bartholomeus

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	2	0,8	En annen bibelsk personlighet ble også introdusert i løpet av de første hundre årene etter 1150, men fikk ikke i nærheten av i samme utbredelse som Peter. Spekerod kirke i Elvssyssel, fra ca. 1200 var dedikert til apostelen Bartholomeus. En helgen som vi kun kjenner viet til to kirker i OB, og for den saks skyld i hele
Norge	2	0,4	
England	165	1,4	
Niedersachsen	30	1,7	
Danmark	3	0,3	

Norge. Det står nærmest ingenting om denne apostelen i Bibelen, men senere tekster skal ha knyttet ham opp i mot Asia, og spesielt Armenia. Bartholomeuskulten var dog meget vanlig både i England og Niedersachsen. I England var det 165 kirker viet ham, og i Niedersachsen 30, noe som utgjør tilnærmet lik prosentandel på 1,4 % og 1,7 %. I Danmark derimot var han lite brukt, med bare 3 dedikasjoner. I det 11. århundre fikk Canterbury en arm tilhørende Bartholomeus, som skal ha vært med på å øke hans popularitet i England, men å overføre dette til Norge er fåfengt. Kanskje heller kan det være Bartholomeus sin posisjon som skytshelgen for skinnmakere, som kan ha influert valget av akkurat ham som helgen for de to kirkene. Uansett er det vanskelig å trekke noe som helst informasjon vedrørende internasjonal påvirkning av denne helgenen.

3.3.3 Andreas

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	3	1,2	Andreas var også en bibelsk helgen som ikke, i følge de kilder vi bruker her, tilkjennes kirker før 1150. Av de tre Andreaskirkene vi kjenner i OB har jeg kun funnet en vag datering på Stokke kirke i Vestfold. Anders Bugge mener denne kirken er fra før 1200. ¹⁷¹ Med slike usikre dateringer er det ikke mulig bestemt å
Norge	12	2,6	
England	637	5,4	
Niedersachsen	35	2	
Danmark	27	3,4	

si at Andreas ikke tilhører tidligere kirkededikasjoner. Men vi behandler ham her som en helgen som først kom etter 1150, noe som stemmer godt overens med Knapskog sine funn, hvor Andreas dukker opp i perioden etter 1150-1250.¹⁷² I et norsk perspektiv ser det ut til at det var i Nidaros med sine 7 kirker at Andreaskulten sto sterkest. Alt i alt finner vi spor av 12

¹⁷¹ Berg 1928: 87

¹⁷² Knapskog 1999: 78

Andreaskirker i Norge. I OB med sine tre kirker, alle samlet i Vestfold, har ikke Andreaskulten vært av de viktigste. Det har Andreaskulten heller ikke vært i verken Niedersachsen eller Danmark heller. I Niedersachsen var 2 % av kirkene dedikert apostelen, mens i Danmark 3,4 %. I England har kulten derimot stått meget sterkere. 587, eller 5,4 % av alle kirker var en Andreaskirke. Dette gjorde ham til den femte vanligste helgen. Andreas var også skytshelgen for både Skottland og Russland. Med Konstantinopels fall i 1204 ble hans kropp flyttet, noe som kan ha økt interessen omkring Andreaskulten, men om dette har hatt noe å si for de tre kirkene i Vestfold er usikkert.

3.3.4 Stefan

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	1	0,4	Stefan er en bibelsk personlighet, hvis kult ikke kom til
Norge	2	0,4	Norge før 1150. Stefanshospitalet i Tønsberg var den
England	46	0,4	eneste kjente Stefansdedikasjonen i OB, og en av de til
Niedersachsen	29	1,7	sammen to kjente i hele Norge. Hospitalet var blant de
Danmark	4	0,5	kirkene Håkon 4. fikk kontroll over ved pavelig
			forordning på midten av 1200-tallet. ¹⁷³ I følge Håkon

Håkonssons saga var det også ham selv som hadde grunnlagt hospitalet i Tønsberg, og man kan kanskje tro at han selv var med på valget av skytshelgen, men noen elementer kan ha spilt inn.¹⁷⁴ For det første lå hospitalet i et område som var sterkt influert av tyske handelsmenn. Kornmangel i Norge førte til gode tider for tyske handelsmenn, og etter Bergen, var Tønsberg en av hovedbyene for denne trafikken.¹⁷⁵ Til tross for turbulente tider mellom norske og tyske interesser, kan man ikke utelukke at Stefanskulten kom med tyske handelsreisende. Tyskland og Frankrike var blant de landene der Stefan høstet mest interesse. Selv om en god del Stefanskirker fantes i England, skal disse først og fremst ha kommet etter den normanniske invasjon, noe som jo i seg selv ikke utelukker England i denne sammenheng, men heller viser at Stefanstradisjonen sterke røtter lå i Frankrike.¹⁷⁶ I Niedersachsen kjenner man til 29, kirker ca. 2 %, viet protomartyren Stefan, mens i England 46, 0,4 %. I Danmark var heller ikke Stefan spesielt utbredt med bare 4 dedikasjoner.

¹⁷³ Moseng 1999: 130

¹⁷⁴ Johnson 1929: 237

¹⁷⁵ Schreiner 1935: 38

¹⁷⁶ Farmer 2003: 485

3.3.5 Martin av Tours

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	2	0,8	En annen helgen som heller aldri ble spesielt utbredt i
Norge	5	1,1	Norge, men som det kan se ut til dukker opp i OB
England	173	1,5	sannsynligvis på slutten av 1100 eller begynnelsen av
Niedersachsen	94	5,5	1200-tallet er Martin av Tours. Løvøy og Hjartums
Danmark	21	2,6	kirke er de to kirkene i OB vi kjenner til ble dedikert til
			den franske misjonæren. Til sammen vet vi om 5 slike

Martinskirker i Norge, og det var bare Hamar bispedømme hvor Martinkulten ikke var representert. Martin, som var misjonær i Frankrike, møtte martyrdøden i 397, og hans kult spredte seg rask blant de nordeuropeiske landområdene.¹⁷⁷ Sett bort i fra Frankrike, hvor han nøyte enorm popularitet med rundt 4000 kirker, ble hans kult spesielt utbredt i de tyske områdene. I Niedersachsen kjenner man til 94 Martinskirker. I England ble han også kjent, noe 173 kirkededikasjoner vitner om, så det er ikke overraskende at man også i Norge fikk kirker viet i hans navn. Prosentmessig lå andelen Martinskirker i Niedersachsen mye høyere enn i England, med 5,5 % mot 1,5 %. I Danmark fantes det 20 kirker dedikert Martin, som viser at kulten sto sterkere her enn i Norge. Hvor mye man skal trekke ut i fra disse tallene er vanskelig å avgjøre. Løvøy kirke utenfor Tønsberg lå i et område som på 1200-tallet var mer enn vel kjent med tyske handelsreisende og det tyske handelsimperium kan ha gjort en viss påvirkning på kirkene i området. Hjartum kirke derimot ligger godt innenlands og passer ikke til dette forslaget. Det kan også poengteres at begge de to kirkene var dobbeltdedikert, Løvøy til Hallvard og Hjartums til Nikolas. Tar man utgangspunkt i at den første nevnte helgenen er kirkens opprinnelige skytshelgen, var det kun Hjartums som ved sin oppførsel ble viet Martin. Muligheten er selvfølgelig også her, slik som med mange av de andre helgenene, at inspirasjonen kan komme fra helt andre kilder enn de som tas opp i denne oppgaven. Tours var et kjent pilegrimssted i det middelalderske Europa, og det er ikke utenkelig at norske pilegrimer kan ha tatt interesse for denne helgenen på egne turer til Frankrike. Som vi vet var Martin kjent for, både før og etter sin død, å ha utøvet helbredende virkning på de som ba for ham og de som kom i kontakt med hans relikvier. En annen viktig funksjon hos Martin var hans posisjon som forbilde for prester og kirkelige ledere. Hovedgrunnen derimot for hvorfor Martin ikke var mer populær i OB, ligger nok i det at Martins virkelige ekspansjonstid var i

¹⁷⁷ Farmer 2003: 350

den tidlige middelalder, før Norge ble kristnet. Derfor var ikke den enorme interessen til stede i tiden da det ble bygget kirker i OB.

3.4 De seneste helgener

3.4.1 Margaretha av Antiokia

Dedikasjoner	Antall	Prosent	Dedikasjoner Før 1150	1150 til 1300	1300-
Oslo	18	7,3	Antall	0	3
Norge	27	5,9			8
England	261	2,2	En av de aller mest populære helgener i norsk høy og senmiddelalder må ha vært Margaretha av Antiokia. I form av sin noe tåkete opprinnelse var fortellingene om henne dertil fantastiske, og omhandlet blant annet		
Niedersachsen	17	1			
Danmark	8	1			

en overvinnelse av en drage.¹⁷⁸ Hennes kult skal ha vært kjent fra det 9. århundre, men ble ikke virkelig oppdaget av den vestlige kristenhet før etter translasjonen av hennes kropp til Italia i 1213.¹⁷⁹ Dermed var hun en av de mange øst-kristne helgenene som fikk sin store utbredelse i Europa takket være korstogene. Når hun har kommet til Norge er vanskelig å stadfeste, men Spydeberg kirke med sin Margaretha dedikasjon skal stamme fra før 1250. De fleste kirkene stammer fra 1300-tallet og viser at hennes kult vokste meget sterkt i Norge på denne tiden. Faktisk var hun så populær som kirkepatron at tallene på Margarethakirker overgår, populære helgener som Peter, Nikolas og Johannes Døperen. 18 kirker var dedikert til Margaretha, noe som gjorde henne til den 5. mest vanlige helgenen i OB. I hele Norge finner man 27 slike kirker, hvorav de aller fleste utenfor OB lå i Nidaros. I forhold til England og Niedersachsen var Margaretha sin stilling i OB også bemerkelsesverdig. Det er på det rene at vi finner flere Margaretha kirker i OB enn i hele Niedersachsen der man vet om 17 av disse. I England var kulten sterkere, men ikke i nærheten av i samme klasse som i OB. I England sto Margarethakirkene for drøye 2 %, i Niedersachsen 1 %, mens i OB hele 7,3 % av alle kirkededikasjoner. I Danmark sto Margaretha for fattige 1 % med sine 8 kirker. Dermed var det over dobbelt så mange kirker dedikert til Margaretha i OB, i forhold til Danmark. Kanskje var det Margarethas siste ord som appellerte slik til høymiddelaldermenneskene i Norge. Alle som spredte hennes historie, eller tilba henne på deres dødsleie skulle ”receive an

¹⁷⁸ Gad 1971: 179

¹⁷⁹ Farmer 2003: 344

unfading crown in heaven.. [and] enjoy divine protection and escape from the devil". Likeså skulle de som bygget kirker i hennes navn "obtain anything useful they pray for,".¹⁸⁰ Ifølge Francis Bond kunne disse siste ytrede ordene vel danne grunnlaget for hennes vide utbredelse.¹⁸¹ Margaretha ble også knyttet opp som beskytter av barnefødsler og den fødende kvinne, noe som kan ha appellert i en tid da både folketallet, og antall fødende var høyt, og senere ved nedgangstidene da man var ekstra utsatt ved fødselen. Og det kan se ut som om kriteriene for helgenvalgene kan ha forskjøvet seg utover i senmiddelalderen. For, ikke siden Maria ble introdusert for nordmennene i misjonstiden, kom det nå nye kvinnelige helgener til syne blant kirke dedikasjoner. Foruten Margaretha som helt klart var den viktigste, finner vi også kirker viet Katharina og Anna.

3.4.2 Katharina

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	1	0,4	Katharina var på samme måte som Margaretha et kvinnelig forbilde med sin jomfruelige fornektelse av hedenske beilere, og legenden om henne stammer også fra det 9. århundre. ¹⁸² Den store kjennskapet til henne kom til den vestlige kristenheten også som følge av korstogene, og kirkene vi vet var dedikert til henne
Norge	5	1,3	
England	62	0,5	
Niedersachsen	40	2,3	
Danmark	26	3,2	

stammer også fra 1250 årene. Dette passer godt overens med når Katharinakulten kom til Danmark.¹⁸³ Rødenes kirke i Eidsberg er den eneste kirken vi kjenner til i OB viet Katharina. I landet ellers kjenner vi 4 til. I Niedersachsen og Danmark sto Katharinakulten sterk. 2,3 % av kirkene i Niedersachsen og 3,2 % i av kirkene i Danmark var dedikert den hellige jomfruen. I England var hun ikke like utbredt med bare 0,5 %. Dette tyder på at gjennomslaget for denne kulten var sterkere i Tyskland og Danmark enn i England. Da er det mulig å mene at den beskjedne Katharinakulten kom til Norge med inspirasjon fra Danmark eller Tyskland.

¹⁸⁰ Farmer 2003: 344

¹⁸¹ Bond 1914: 122

¹⁸² Gad 1971: 147

¹⁸³ Gad mener Katharinakulten gjorde ankomst i Danmark i løpet av 1200-tallet.

3.4.3 Fabian og Sebastian

Sebastian	Antall	Prosent
-----------	--------	---------

Oslo	1	0,4
Norge	1	0,2
England	2	0,01
Niedersachsen	7	0,4
Danmark	2	0,2

Fabian	Antall	Prosent
--------	--------	---------

Oslo	1	0,4
Norge	1	0,2
England	1	0,01
Niedersachsen	4	0,2
Danmark	0	0

En annen dedikasjon som mest sannsynlig kom noe senere er Fabian- og Sebastianviede Asker kirke. Fabian og Sebastian var, slik som Peter og Paulus, helgener som døde på samme dato og som derfor ble feiret på samme dag. Dette gjorde at det var naturlig å dedikere kirker til dem begge. Rent historisk hadde de mindre til felles, der Sebastian skal ha vært en offiser og senere martyr i den romerske hær, var Fabian pave i Roma i tiden 236 til 250 da også han møtte martyrdøden. Asker kirke er den eneste kirken i hele Norge vi med sikkerhet vet ble viet disse helgenene.

Foruten Fabian og Sebastian, var kirken også viet Maria. Kirken skal i følge Dietrichson være bygget før 1250, og hvis vi bruker samme teori på flerededikerte kirker, som ovenfor, kan vi mene at kirken opprinnelige var viet Maria, slik at Fabian og Sebastian er kommet til ved en senere anledning. Det var ikke uvanlig å tillegge flere helgener til en kirke. Særlig ble dette gjort ved utbygging, eller restaurering av kirkebygget, og vi kan gjette på at dette også er tilfelle her.¹⁸⁴

I så fall dukker en spennende teori frem for hvorfor Asker kirke ble viet de romerske helgenene. På bakgrunn av at Sebastiansrelikviene skal ha stilnet en pest-epedemi i Roma i 680, ble Sebastian en helgen man spesielt benyttet seg av ved utbrudd av pestepidemier.¹⁸⁵ Pestens herjinger i Europa gjorde dermed Sebastian til en populær helgen i senmiddelalderen. I 1377 skal Asker kirke ha gjennomgått en omfattende reparasjon, som kan ha åpnet for at kirken måtte vigsles på nytt.¹⁸⁶ Da kan det ha vært naturlig å velge en ny skytshelgen i tillegg til Maria. Det vi ganske sikkert vet er at det på 1370-tallet herjet flere pestepidemier på Østlandet og spesielt Osloområdet. Dette kan være en mulig forklaring på Asker kirkes meget spesielle skytshelgener. Lavold har i sin avhandling om pesthelgener i Norge vist at Sebastianskulten var svært kjent i Osloområdet i senmiddelalderen. Spesielt skal det ha blitt opprettet et Sebastiansalter i St. Hallvardskirken i Oslo like før 1348. Hun har også vist at Sebastiansalteret var svært populært som gavemottaker og har sannsynligvis blitt sett på som

¹⁸⁴ Bond 1914: 191

¹⁸⁵ Gad 1971: 236

¹⁸⁶ Christie 1969: 335

en sterk beskytter mot pesten.¹⁸⁷ Hvor inspirasjonen til å velge Sebastian og Fabian kom fra er det vanskelig å konkludere noe sikkert. I England var verken Sebastian, eller Fabian videre kjent med 1 kirke viet Fabian og 2 viet Sebastian. Tallene for Danmark viser heller ingen spesiell bruk av de to martyrene, der kun to Sebastianskirker er kjent. I Niedersachsen kjenner man til henholdsvis 4 Fabiankirker og 7 Sebastianskirker, og det kan tyde på en mer utstrakt bruk her i de tyske områdene. Dermed kan man muligens utelukke engelske eller danske inspirasjonskilder til denne dedikasjonen. I slike enkelt tilfeller er det uansett umulig å konkludere, fordi de ikke er en del av større strømninger. En slik enkelt dedikasjon kan like gjerne være resultat av en persons mer eller mindre tilfeldige anskaffelse av relikvier fra de hellige mennene. Dersom mitt forslag til måten Asker fikk sin dedikasjon stemmer, kan man i det minste slå fast at dedikasjonen var tidsriktig, eller trendriktig i forhold til bruken av helgenene i Europa.

3.4.4 Thomas av Canterbury

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	1	0,4	En annen helgen som kan ha gjort inntog i Norge på 1300-tallet var Thomas av Canterbury. Til denne helgenen er kun én kirke blitt viet i OB, og to i hele Norge. Feiring kirke i Raumarike var viet Thomas av Canterbury sammen med Peter og Paulus. Kirken har fått den noe løse dateringen før 1335 av Dietrichson, noe som egentlig gir oss svært lite å gå på i forhold til når kirken faktisk ble bygget. Derfor kan i teorien Thomaskirken være en mye tidligere dedikasjon enn 1335 i og med at Thomas martyrdød fant sted i 1170. Det vi vet er at kun tre år etter det famøse drapet på erkebiskopen av Canterbury, ble Thomas kanonisert. Et drap som grunnet i maktkampen mellom kirken og staten, og som sendte sjokkbølger gjennom hele Europa. Dette medførte en enorm interesse i kulten rundt Thomas av Canterbury, og hans grav ble ett av de viktigste pilegrimsmålene i Europa. Tidlig ble det også dedikert kirker til Thomas, ikke bare i England, men også i Frankrike og Tyskland, selv om ingen Thomaskirker er registrert i Niedersachsen. ¹⁸⁸ Ei heller ser det ut til at kulten har fått grobunn i Danmark, der ingen kirker er dedikert den engelske helgenen. Noen sikre kilder på tidlig Thomas-interesse i Norge har vi ikke, men i tillegg til
Norge	2	0,4	
England	80	0,7	
Niedersachsen	1	0,05	
Danmark	0	0	

¹⁸⁷ Lavold 1997: 91

¹⁸⁸ Farmer 2003: 506

Feiring kirke, er det mulig det har ligget en Thomaskirke til i OB. Dietrichson nevner en Thomaskirke i sin liste.¹⁸⁹ Denne kirken suppleres med ett spørsmålstegn som må indikere at Dietrichson ikke er sikker. Kirken det er snakk om er nevnt kun en gang i norske kilder, og det er i Håkonssons sagaberetning om slittingenes angrep på baglerne sommeren 1218, hvor kirken blir nevnt som ”Thomasskirke”.¹⁹⁰ Da er mulighetene to, nemlig at dette er en kirke viet apostelen Thomas, eller Thomas av Canterbury. Vi kjenner til en annen kirke i Norge dedikert til Apostelen Thomas og det var Filefjeld i Hamar, så ingen av helgenene var spesielt utbredt her i landet. Det vi med større sikkerhet kan slå fast er at Thomas av Canterbury er det seneste eksemplet på at engelske trender også har nådd Norge og OB. Samtidig er Thomas av Canterbury den eneste helgen vi kjenner til i OB hvis død fant sted etter at kristendommen kom til landet. Ingen annen helgen stammer fra middelalderen, og det kan vel kanskje tolkes dit hen at OB var konservativ i sin holdning til å ta inn nye helgener.

3.4.5 Martyrene

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	1	0,4	Ullensaker kirke i Raumarike var viet Johannes
Norge	1	0,2	Døperen, Olav og Martyrene. En dedikasjon til de
England	3	0,01	hellige martyrer i flertall, er en uvanlig dedikasjon,
Niedersachsen	2	0,1	både i norsk perspektiv, men også internasjonalt. I
Danmark	0	0	England kjenner man kun til tre slike, mens i
			Niedersachsen to. Martyrdedikasjonen i Ullensaker er

den eneste man kjenner til i Norge. Det har vist seg å være vanskelig å finne informasjon om denne helt spesielle formen for dedikasjon. Det vi kan si er at den føyer seg inn i rekken av sene dedikasjoner som er uvanlige og sjeldne. At jeg regner denne som en sen dedikasjon, grunnlegger jeg med at kirken var tripplededikert, og martyrene er den siste som er nevnt. Kirken skal i følge Dietrichson være fra før 1300.

¹⁸⁹ Dietrichson 1888

¹⁹⁰ Johnsen 1929: 205

3.4.6 Georg

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	1	0,4	En annen sjelden dedikasjon i norsk perspektiv, finner
Norge	3	0,6	ved det tidligere nevnte Stefanshospitalet i Tønsberg. I
England	126	1	1445 omtales hospitalet som St. Stefan og St. Georgs
Niedersachsen	84	4,9	hospital. ¹⁹¹ Georgsdedikasjonen har dermed kommet
Danmark	22	2,7	til en gang i løpet av senmiddelalderen. Denne

helgenen assosieres ofte med England, der Georg i løpet av Henry III regjeringstid på midten av 1300-tallet ble skytshelgen. Georgs popularitet og utbredelse strakk seg derimot over hele den kristne verden, men ble først kjent i Europa etter korstogene. I England kjenner man til 126 kirker viet i hans navn, i Niedersachsen kjenner man til 84. Det vil si at prosentmessig var Georgsdedikasjoner vanligere i Niedersachsen, hvor Georg sto for 4,9 % av alle kirker, mot 1 % i England. For Norge sin del kjenner vi kun til 3, hvorav hospitalet i Tønsberg er det eneste i OB. Hva sier dette oss? Først og fremst at prosentmessig var Georgskulten meget sterk i Niedersachsen. Kanskje er det nettopp derfra Gerogskulten har kommet til OB. Slik som vi antydte med Stefanskulten. De samme kriteriene med tysk handel i området kan ha spilt inn. Men vi skal ikke glemme Danmark. Her finner vi 22 dedikasjoner til Georg, eller 2,7 %. Tallmessig sett er det uansett større mulighet for innflytelse fra øst, enn fra vest. Grunnlaget for at hospitalet i Tønsberg i løpet av middelalderen ble dedikert til Georg i tillegg til Stefan er lettere å finne ut av. Sannsynlig snakker vi her om ett hospital som er blitt spesialisert for spedalske. Georg ble oftest sett på som en krigshelgen, og som det store forbilde for ridderkodeksen i middelalderen. Men Georg var også spesialhelgen for spedalskhospitaler. I følge Tue Gad hadde *"allerede i løbet af 14. årh. [...] alle de danske spedalskhedshospitaler – der var uden for næsten enhver dansk købstad – valgt ham til skytshelgen"*.¹⁹² Derfor har nok dedikasjonen til hospitalet i Tønsberg vært et ganske opplagt valg, og kommet på et tidspunkt da Georg var populær i de landene omtalt i denne oppgaven.

¹⁹¹ Johnson 1929: 239

¹⁹² Gad 1971: 119

3.4.7 Anna

Dedikasjoner	Antall	Prosent	
Oslo	2	0,8	Ett av de aller siste spor etter nye tilskudd av nye
Norge	3	0,7	helgener i OB, er de to Annadedikasjonene vi finner
England	41	0,3	sent i middelalderen. Dette var to av de tre kjente
Niedersachsen	18	1	kirkene viet Anna i Norge. Tomter kirke fra før 1377
Danmark	19	2,3	og et Annakapell nevnt av Dietrichson, fra 1439 var
			begge dedikert den hellige Anna. Tomter kirke var for

øvrig også viet Maria og Olav. Anna kulten var en meget sen kult i den vestromerske kristenhet. Som mange av de andre helgenene nevnt før, ble også Anna populær først ved korstogstiden. Mye på grunn av den enorme pilegrimsfarten og de mange relikviene som ble brakt med tilbake. Annakulten ble også kjent som et stridsspørsmål innen kirken, fordi tanken om den hellige Marias unnfangelse og fødsel skapte nye teologiske spørsmål som måtte diskuteres. Annakulten skal ha spredt seg spesielt til de flanderske, og de tyske statene,¹⁹³ men var også godt kjent i England hvor man finner 41 Annakirker. I Niedersachsen finner vi 18. For Danmark sin del ser det ut til at Annakulten har nytt stor aktelse på slutten av middelalderen. Hele 19 kirker var dedikert til Anna her. Det vil si at sammenlignet med både England og Niedersachsen, var Annakulten spesielt utbredt i Danmark. Bare 0,3 % av kirkene i England og 1 % av kirkene i Niedersachsen var dedikert Anna, mens i Danmark sto hun for hele 2,3 % av kirkene. De to dedikasjonene i OB utgjorde 0,8 %. Det ville ikke være umulig å tenke seg på dette grunnlaget at inspirasjonen for den eller de som bygget Annakirkene i OB kom fra, eller gjennom Danmark. Det som gjorde Anna populær skal ha vært hennes rykte som helbreder, og som den milde beskytter. En sen utvikling av hennes kult gjorde henne, spesielt på kysten i Nord-Tyskland og Flandern, til en beskytter av de sjøfarende.¹⁹⁴ Hun skal også ha vært en beskytter mot pest i senmiddelalder.

3.5 Noen tendenser

Etter å ha analysert de enkelte helgenkultene vi kjenner til i OB, kan vi begynne å trekke noen tendenser ut i fra resultatene. Disse tendensene vil trekkes ut fra kriteriene vi har omtalt i innledningen til kapittelet. Kan man se spor av tysk eller dansk innflytelse i forhold til den velkjente engelske? Hvilken utvikling ser vi av valget på helgener fra misjonstiden til

¹⁹³ Nixon 2004: 18

¹⁹⁴ Nixon 2004: 18

senmiddelalderen, og hvilke helgener var de foretrukne til enhver tid? Dette skal vi se på nedenfor.

De tidligste helgenene vi kjenner til er altså Maria, Klemens, Botolf, Edmund, Nikolas, Laurentius, Johannes Døperen, Kristus og muligens Mikael. Dette tilsier bare tre bibelske helgener, Maria, Johannes og Mikael, hvorav de to sistnevnte ikke ser ut til å ha vært typiske tidlige helgener. Maria ser vi har vært populær fra den aller første misjonstiden med Mariakirke i Sarpsborg fra 1017 til senmiddelalderen med f. eks Imshaug stavkirke på Raumarike fra ca. 1400. Med sine 61 dedikerte kirker, noe som betydde at hver fjerde dedikasjon var til Maria, har hun som den eneste kjente helgenen blitt brukt gjennom hele middelalderen. Mikael og Døperen Johannes derimot ser ut til å ha kommet i løpet av 1100-tallet. Ingenting i kildemateriale tyder på at de var sentrale i kirkebyggingen i misjonstiden, til tross for at begge helgenene må ha vært godt kjent fra Bibelen. Det vil si at de bibelske helgenene ikke sto like sentralt i misjonstiden og det første århundre etter som man skulle tro. Tvert imot kommer sentrale bibelske skikkelser som Mikael, Johannes, Peter, Paulus først på slutten av 11- og utover 1200-tallet etter at kirken har fått solid fotfeste og en sterk organisering. Det som derimot karakteriserer den første perioden er helgener som Klemens, Botolf, Edmund, Laurentius og Nikolas. Klemens, Botolf og Edmund kan alle tre peke i retning av engelsk innflytelse. Botolf og Edmund var særengelske helgener som var meget populære i England samtidig med den engelske misjon i Norge. Klemens var det vi kan kalle en felleskirkelig helgen, men sto sterkt i England, noe vi har sett av tallene ovenfor. Det kunne da være mulig å konkludere med at engelske misjonærer eller norske konger har brakt sine helgener til OB. Men dette er en konklusjon vi kan sette på prøve. For med bakgrunn i kjennskapen vi har om dansk herredømme over østlandsområdet og England i samme periode er det nyttig å se resultatene også i dette perspektivet. Både Edmund, Botolf og Klemenskultene var sterkt utbredt i Danmark, noe vi kan tenke oss var resultat av den nære kontakten Danmark hadde til England i form av Knut den mektiges nordsjørike. Knut hentet som kjent en rekke engelske geistlige til hjemlandet, og de satte utvilsomt sitt preg på den danske kirke.

I tillegg har vi de to felleskirkelige martyrene Laurentius og Nikolas som kom litt etter misjonstiden. Disse kan også sees i lys av dansk innflytelse. Selv om Laurentius var populær i England, var ikke dette noe særpreget i forhold til tallene fra Niedersachsen. I Danmark var også Laurentiuskulten særdeles populær, og den viktige erkebispekirken i Lund var en

Laurentiuskirke. I OB var også Laurentiuskulten særdeles viktig i forhold til andre deler av landet. Nikolas var nok en helgen som nytte høy anseelse i den danske kirke, og det er grunn til å tro at en av de tidligste Nikolaskirkene i Norden lå nettopp i Danmark. Nikolas var den tredje mest dedikerte helgen i Danmark, mens Laurentius lå på en imponerende fjerdeplass. Derfor kan vi hevde at det, fra misjonstiden og frem til opprettelsen av et eget erkebispedømme i Norge, vel så gjerne kan ha vært dansk innflytelse i OB området som har satt sitt særpreg på kirkededikasjoner. En tidvis sterk dansk kontroll i området, samt en periode underliggende et danstkontrollert erkebispedømme, kan helt sikkert ha satt sine spor i OB. Selvsagt finner man gode argumenter også mot et slikt forslag. Botolf, Edmund og ganske sikkert også Klemens har uten tvil opprinnelig kommet fra England, selv om det kan være at de har tatt omveien om Danmark. Det er også stor sannsynlighet at Klemenskirken i Oslo ble påbegynt ved kongelig ønske, slik som med Klemenskirken i Nidaros. Norske konger har også hentet engelske geistlige til Norge, og disse har utvilsomt satt sine spor. Slik sett kan koblingen til Danmark kuttet. Det tredje og mest slagkraftige argument mot dansk innflytelse er at både dansk og norsk misjonsmark har ligget under den samme påvirkning og tradisjon. I både Danmark og Norge ble engelske geistlige importert og det er jo veldig trolig at de to landene vil ha likhetstrekk fra denne perioden. Dette til tross vil jeg påstå at både den sterke posisjonen spesielt Laurentius, men også Nikolas hadde, peker i retning av dansk påvirkning. Hva med den tyske misjonering? I den første perioden har vi faktisk til gode å se noen som helst spor av tysk innflytelse. Ingen av helgenene er typisk fra områdene i Tyskland, og det er kun Nikolas og Maria av de helgener vi kjenner til fra denne perioden i OB, som hadde matchende gjennomslag i Niedersachsen.

Etter opprettelsen av Nidaros som eget norsk erkebispedømme, kan vi spore en viss endring i valget av helgener. De tidlige helgendedikasjonene som Botolf, Edmund, Klemens forsvinner helt, og vi har ingen kjente dedikasjoner til disse etter 1150. De andre helgenene fra før erkebispedømmets opprettelse, Maria, Johannes Døperen, Nikolas og Laurentius fortsatte derimot å være populære. De fleste av dem har en mengde dedikasjoner i tiden rundt 1200. Samtidig kom nye helgener til, slik som Andreas, Bartholomeus, Stefan og Martin av Tours, og kanskje aller viktigst Peter og Paulus. Jeg mener de mange Peter og Paulus kirkene som ble bygget i OB i perioden kort etter 1150 kan tolkes som en mer eller mindre bevisst strategi på å knytte kirken i Norge nærmere pavedømmet i symbolsk forstand. En nærmere tilknytning til pavedømmet og avstand fra Hamburg-Bremen, som i lang tid ønsket å kontrollere de

nordiske bispedømmene.¹⁹⁵ Dette kan muligens sammenlignes med den tidlige Peterskulten i England som har blitt tolket som en pavevennlig politikk i forhold til den konkurrerende keltiske, irske kristendommen.

Andreas og Bartholomeus kom aldri i nærheten av samme popularitet som Peter. I OB spilte de kun en liten rolle når det gjaldt kirke dedikasjoner. I tillegg til at de ikke var spesielt utbredte er det nærmest umulig å si hvor inspirasjonen for å dedikere kirker til deres ære kom fra. For alt vi vet, kan inspirasjonen kommet fra Bibelen selv. Noe internasjonal trend i bruken av Bartholomeus eller Andreas på 1200-tallet har jeg ikke klart å oppdrive. Men ved å støtte meg til Martha Knapskog, ser det ut til at det i hele Norge er kommet Andreaskirker først i dette århundre. Kanskje kan noe av interessen knyttes opp mot translasjonen av hans kropp i 1204, men dette er kun gjetting og Andreaskulten var en mye eldre kult enn som så. Vi vet derimot at Andreaskulten sto meget sterkt i England, og mindre sterkt i Niedersachsen og Danmark. I dette perspektiv er Andreas sin utbredelse i OB mer lik den i Danmark og Niedersachsen enn den i England.

Bildet er mye det samme for Bartholomeus. Kanskje kan interessen som spredte seg i England etter at Canterbury fikk Bartholomeusrelikvier i det 11. århundre hatt noe å si, men dette var en god stund før Bartholomeuskirker dukket opp i Norge. Martin av Tours kom heller ikke til Norge i den perioden hans kult var i vinden i Europa. 500-tallet var tiden da mange av Martinskirkene ble bygget rundt om i Europa, og dette var flere hundre år før kirker i hans navn ble reist i OB. Og heller ikke Martin ble videre utbredt. Kanskje nettopp fordi Martin, Bartholomeus og Andreas ble brukt i OB i en tid da deres kult ikke var gjenstand for internasjonal oppmerksomhet, kan forklare deres lave popularitet her hjemme. Den siste dedikasjonen jeg har tatt med i denne perioden er Stefan, en helgen med kun en dedikasjon i OB.

Hever man blikket fra kun tall og internasjonale trender, kan man kanskje komme opp med en alternativ og felles teori på hvorfor akkurat disse helgenene ble brukt først i århundret etter 1150. For det første var, i likhet med Peter og Paulus, både Stefan, Bartholomeus og Andreas av bibelsk opprinnelse. Er det tilfeldig at akkurat disse helgenene ble benyttet i en periode da kirken i Norge til tider fikk en sterkere stilling ovenfor kongemakten, fikk sitt eget

¹⁹⁵ Kolsrud 1958: 181

erkebispedømme, løsrev seg fra dansk og tysk kontroll, samtidig som kirken ble knyttet nærmere pavedømmet? I tillegg var hele den vestlige kirke inne i en periode av reformer. Kirkelig fornyelse fra forfall og fornedrelse var målet for kirken. Men også økt makt i forhold til de verdslige autoriteter. I Norge var det også mer eller mindre slutt på tiden da verdslige maktpersoner reiste kirker. Denne rollen hadde kirken selv tatt over, og dette kan gjerne ha satt sine spor i helgenvalgene. Satt på en annen måte, en lokal stormann som ønsket å reise en kirke, enten som lojalitetstegn til kongen, eller på grunn av sin inderlige tro, kan veldig gjerne ha valgt en annen og personlig helgen, enn det en geistlig, for eksempel en biskop kunne ha valgt. Er Peter, Paulus, Martin, Bartholomeus og Andreas tegn på at den kirkelige kontroll og egenrådighet har blitt sterkere i tiden etter 1150? Peter og Paulus som vi har diskutert ovenfor, mener jeg må ha spilt en rolle i opprettelsen av erkebispedømme og kirkelig makt. Valgene av trygge, eldgamle helgener som apostlene kan være mer et resultat av de geistliges valg, enn valg med folkelig forankring. Var det helgener som passet til en kirke som ønsket gode forbilder?

Der Peter og Paulus var de viktige helgene som høstet størst ære i det 12. og 13. århundre i OB, var det den hellige Margaretha som virkelig var den populære helgen i senmiddelalderen. Som en av de senere helgenene som ankom OB, må hun ha utspilt en svært viktig rolle i og med at hun ved middelalderens slutt hadde fått 7,3 % av alle kirkene dedikert i sitt navn. Dette var mer enn viktige helgener som Johannes Døperen, Nikolas og Peter, som fikk kirker viet i sitt navn mye tidligere. Det er også på det rene at senmiddelalderen var en periode hvor færre kirker ble bygget. Margaretha åpner også for en periode da Mariakulten blir supplert med flere kvinnelige helgener. Margaretha, Katharina og Anna representerer de kvinnelige helgene som fikk kirker viet seg i senmiddelalderens OB. Margarethakultens omfang i OB var meget større enn i både Danmark og Niedersachsen, og man må til England for å finne noe i nærheten av samme utbredelse. De to andre kvinnelige helgenene Katharinakulten og Annakulten var lite utbredt i OB, men svært utbredt i henholdsvis Niedersachsen og Danmark. Igjen er det England OB ligner mest, der verken Annakulten eller Katharinakulten var like utbredt. Men igjen, og nettopp derfor, er det større sjanse for at det var gjennom våre sørlige naboer at inspirasjonen kom for å dedikere kirker til de to kvinnene. Det som er mer sikkert er at de er kommet til OB som følge av internasjonale strømninger som alle hadde sitt utspring i korstogene. Kanskje også har de kvinnelige helgenene appellert til senmiddelalderens mennesker med de problemer de møtte i møte med vanskelige utfordringer i kampen for å overleve.

De senest ankomne mannlige helgene var mer ulike av karakter. Fabian og Sebastianskulden har ganske sikkert kommet til OB som vernehelgener mot pesten. Og det er mest sannsynlig at inspirasjonen til å dedikere en kirke til de to martyrene har kommet fra de tyske områdene og ikke engelske. I England kjenner vi som sagt til svært få kirker dedikert til disse to, mens i Niedersachsen finner man en god del flere. En helgen som det absolutt er større sjanser for er hentet fra England er Thomas av Canterbury. Thomas av Canterbury er som kjent en av de viktigste engelske helgenene, og er den første engelske helgenen som fikk en kirkededikasjon i OB siden Edmund og Botolf over hundre år før. Vi kan derfor regne denne helgenen som et klart engelsk inntrykk. Den ene Georgsdedikasjonen vi kjenner i OB var som diskutert ovenfor, til et spedalskhospital slik man også kjenner mange fra Danmark. Men det var ikke bare i Danmark Georg ble brukt. Vi kjenner også mange Georgsdedikasjoner fra Niedersachsen og England, slik at dette er en helgen det er vanskelig å dra noen bestemte konklusjoner.

4 St. Hallvard og St. Olav i Oslo bispedømme

Til slutt i oppgaven skal vi se nærmere på de to norske helgenene Olav og St. Hallvard. Først kommer en kort presentasjon av helgenene for deretter å gå over til å diskutere de to kultenes utbredelse i OB og i landene omkring samt problematisere dette.

4.1 Kongen og bondesønnen

4.1.1 Olav Haraldsson ca.. 995 - 1030

Olav ble mest sannsynlig født på midten av 990- tallet og årstallet er ofte satt til 995.¹⁹⁶ Gjennom sin far Harald Grenske hadde Olav tilknytning til Vestfold-Grenlandsstraktene, men det var hos sin stefar Sigurd Syr på Ringerike han vokste opp.¹⁹⁷ Det var også her han senere hadde sin maktbase.¹⁹⁸ Under sine vikingtokter i Europa skal han, etter tradisjonen, ha blitt døpt i Rouen i Frankrike.¹⁹⁹ I 1015 etter å ha virket som viking i en rekke år må Olav ha sett en mulighet til å overta stillingen som Norges konge, noe som kunne grunnlegges med hans slektskap med Harald Hårfagre gjennom farslekten.²⁰⁰ Hvorfor muligheten åpnet seg er omdiskutert. Så Olav muligheten fordi Knut den mektige var opptatt i England etter hans fars død? Ble Olav støttet av den engelske konge.²⁰¹ Med eller uten den engelske konges støtte ble i alléfall Olav hyllet som konge av Norge i 1016 etter slaget ved Nesjar.²⁰²

I løpet av sin regjeringstid gjorde Olav kristendommen til riksreligion og ved hjelp av sine engelske kontakter organiserte han kirken på en ny måte. Gjennom lovgivning fikk bøndene ansvar for kirkebygging, mens biskopene ble tildelt retten til ansvaret for kirkene, som blant annet innebar vigslingen av kirken.²⁰³ Rollen Olav spilte for kristningen av Norge ble viktig i den senere fremstillingen av Olav som helgen. Samtidig ble hans framferd både på det religiøse og det politiske plan ofte ansett som brutal og hard. Mot slutten av 1020-tallet var også Olavs makt på vikende front. Knut som til da hadde konsentrert seg om England og Danmark var nå i en posisjon hvor han kunne ta over sin fars ambisjoner ovenfor Norge. Med

¹⁹⁶ Sandnes 1997: 14 og Farmer 2004: 397

¹⁹⁷ Sandnes 1997: 14 og Sveaas Andersen 1977: 115

¹⁹⁸ Sandnes 1997: 14

¹⁹⁹ Sandnes 1997: 15

²⁰⁰ Sveaas Andersen 1977: 115

²⁰¹ Sveaas Andersen 1977: 115 ff

²⁰² Moseng m.fl. 1999: 68

²⁰³ Sveaas Andersen 1977: 127

sine overlegne ressurser kunne Knut rekruttere Olavs fiender og Olav måtte i 1028 flykte til Russland. Bortgangen til Knuts stedfortredere i Norge, Håkon Eiriksson, skapte dog igjen en mulighet for Olav til å returnere, men overmakten ble for stor og Olav døde i slaget på Stiklestad 29. juli 1030.²⁰⁴

Kort tid etter ble Olav helgenkåret av sin biskop Grimkjell og kulten må ha fått hjelp av misnøyen mot Knuts håndlangere i Norge, samt uår som herjet Norge. Knuts uventede død i 1035 gav Olavs støttespillere sjansen til å hente hjem sønnen Magnus til konge. Den politiske situasjon gav i tillegg Magnus kongsrollen også i Danmark hvor Knuts død hadde skapt et maktvakuum.²⁰⁵ En helgenkåring av Olav skapte utvilsomt legitimitet for Magnus sin kongeposisjon.²⁰⁶ Kirken ville på lik linje tjene på å ha en egen nasjonal helgen som både dannet et samlingspunkt for kirken i Norge og underbygget dens posisjon. Samtidig knyttet helgenkongen sterke bånd mellom kongemakt og kirke, hvis gjensidige avhengighet var uvurderlig. Politiske grunner til tross, må Olavs helgenkåring grunne i noe mer. Langslet har vist at opphøyelsen av Olav må ha hatt forankring i teologiske tenkning.²⁰⁷ Den enorme populariteten Olavskulten oppnådde må også ha hatt feste i en folkelig oppslutning. Tidlig spredte kulten seg også til landene tilknyttet Norge. Både i England, Danmark, Sverige, Finland og Island ble Olavskirker bygget og Olav forble den viktigste av de nordiske helgener middelalderen ut.

4.1.2 Hallvard Vebjørnsson – 1046

Hallvard skal ha vært sønn av en rik bonde på Huseby gård, der Lierdalen møter Drammensfjorden. Hallvard ble, etter en av legendene, drept av piler da han forsøkte å ro en gravid kvinne over Drammensfjorden for å unnsnippe hennes forfølgere. Helgenens kropp ble senket med en kvernstein, men fløt senere opp på stranden hvor ulike jærtegn utspilte seg.²⁰⁸ Dette skjedde vel 16 år etter Olavs fall på Stiklestad, og muligens hadde man allerede da Hallvard levde bygget en kirke til den hellige Olav på gården.²⁰⁹ Hallvard og Olav skal for øvrig ha vært i slekt, noe som kan ha vært med på å styrke Hallvard som helgen.²¹⁰

²⁰⁴ Moseng m.fl. 1999: 69

²⁰⁵ Langslet 1995: 97

²⁰⁶ Moseng m.fl. 1999: 70

²⁰⁷ Langslet 1995: 99 ff

²⁰⁸ Daae 1879: 163 ff

²⁰⁹ Huseby kirke dedikert til Olav lå på gården Huseby men dens alder er ikke kjent.

²¹⁰ Mundal 2003: 123

Helgenkåringen av Hallvard er ukjent og det er like stor grunn til å tro at dette i utgangspunktet var en kult bygget på lokal folkelig oppslutning som, enkelte ganger antydte, en kult grunnet med politiske hensikter.²¹¹

Hvordan Hallvardskulten oppsto, er vanskelig å vite, det samme gjelder når Hallvard fikk status som OB beskytter. Adam av Bremen omtaler Hallvard i sin beretning fra 1070-årene noe som tilsier at kulten da må ha hatt en kjent posisjon i Norge.²¹² Når Hallvards senere hvilested domkirken i Oslo ble bygget er også ukjent. Første gang kirken blir omtalt er ved Sigurd Jorsalfares begravelse i 1130.²¹³ Man har derimot kommet frem til at Hallvardskirken må ha blitt påbegynt en gang mellom 1100 og 1120.²¹⁴ På dette tidspunktet må Hallvard innehatt stillingen som bispedømmets egen helgen og beskytter.

4.2 Hallvard Oslo bispedømmets motstykke til Olav?

I OB ble kirker dedikert til begge de to norske helgenene. Av noen blir Hallvard sett på som OB sitt motstykke til Olav, Nidaros sin helgen.²¹⁵ Var Hallvard en konkurrent til Olav? Er det noe som tyder at OB ønsket å utfordre Nidaroshelgenen?

Hallvards død kom bare tiåret etter slaget på Stiklestad og kan ha oppstått i åndelig kjølvann av Olavskultens fremmarsj. Midten av 1000-tallet var også en periode da biskopene i Norge var i ferd med å løsrive seg som medlemmer av hirden og knytte seg sterkere til regionale områder.²¹⁶ I og med at vestlandet allerede hadde sin Sunnivakult og Nidaros nettopp hadde fått Olavskulten, kan man tidlig ha skimtet en mulighet i Hallvardskulten, for et fremtidig fast bispedømme i Vikenområdet. Men det er ikke nødvendigvis grunnlaget for en Hallvardskult i Lier. Langslet mener i sin bok om Olav at biskop Grimkjell var avhengig av en folkelig støtte for å helgenkåre Olav, ”for det var ikke nok at biskopen og en håndfull stormenn ble enige”.²¹⁷ Dersom antagelsene til Langslet stemmer, må man i enda større grad ha trengt dette i Hallvards tilfelle. Det fantes neppe noe store maktfaktorer i ryggen av Hallvardskulten slik det gjorde i Nidaros. Kanskje kan Hval og Sylling kirke vitne om en sterk lokal forankring av

²¹¹ Blant annet Mundal 2003: 123 og Daae 1879: 166

²¹² Adam av Bremen 1994: 162

²¹³ Nedkvitne & Norseng mf 2000: 50

²¹⁴ Nedkvitne & Norseng mf 2000: 50

²¹⁵ blant annet Mundal 2003 og Fredriksen 2004

²¹⁶ Oftestad mfl. 2001: 36 - 37

²¹⁷ Langslet 1995: 96

Hallvardskulten. Begge kirkene lå i umiddelbar nærhet av Huseby og begge var dedikert til Hallvard. Historien om Hallvards død kan da ha eksistert en stund før den ble plukket opp av biskopen i Oslo. Men en gang før Adam av Bremens beretning på 1070-tallet må geistlige personer ha sett potensialet i liungen. Man kjenner jo til andre ”hellige” personer som ble opphøyet av folkelige kulturer, men som aldri fikk noen offisiell status. I Telemark kjenner man for eksempel til nevnte St. Thorleif.²¹⁸ Således var bakgrunnen for Oslo sin skytshelgen en ganske annen en den man får skildret om Olav i Snorre.

Også på det åndelige plan hadde OB sin helgen lite til felles med Olav. Den folkelige tradisjonen med den fromme Hallvard som beskytter av en gravid kvinne, vitner mer om en hverdagshelt, eller et moralsk forbilde for den vanlige mann, enn det kristne kongeideal Olavslegenden representerte. Hallvard representerte den kristne nestekjærlighetstanken mens ideologien bak Olav var langt videre og mer innfløkt.²¹⁹ Den kristne martyr og apostel på den ene siden.²²⁰ Forbilde for kongemakten på den andre siden.²²¹ Og som konge var Olav en helgen for hele landet, mens Hallvard kun var helgen for en landsdel. Således var det på ingen områder noen konkurranse mellom de to kultene utover at Hallvard var OB sin egen helgen mens Olav var Nidaros. Det må derimot ha vært viktig for Oslo som eget bispedømme å knytte til seg en egen helgen. En helgen som skapte et pilegrimsmål og som tiltrakk reisende må ha vært en økonomisk fordel for et bispedømme. Samtidig må verdien av å ha en helt egen beskytter blitt sett på som verdifullt.

Heller ikke i oppgavens tallmateriale vises noen form for konkurranse, tvert i mot. I OB finner vi 6 Hallvardsdedikasjoner. Isolert sett virker tallet kanskje lite, men for en lokal helgen var seks dedikasjoner relativt bra. Sammenlignet med andre nordiske helgener som for eksempel Sunniva og den danske Knut var ikke 6 dedikasjoner så lite. Til Sunniva kjenner vi bare 2 dedikasjoner, mens Knut neppe hadde mange flere enn 6.²²² På landsbasis hadde Hallvard 8 kirke-dedikasjoner noe som tilsier at to lå utenfor bispedømmets grenser. En lå i Bergen bispedømme, mens den andre lå i Hamar.²²³ Hallvard var dermed den nest største av de norske helgener med tanke på dedikasjoner. Utover landegrensene strakk Hallvardskulten seg derimot ikke.

²¹⁸ Daae 1879: 198

²¹⁹ Bagge 2005: 139

²²⁰ Langslet 1995: 101ff

²²¹ Figenschow 2004: 96

²²² Jørgensen 1909: 138

²²³ Dietrichson 1888

Olavskulten på sin side høstet, som vi tidligere har nevnt enorm popularitet i OB. Hele 42 kirkededikasjoner finner vi tilegnet Olav. Det vil si hele 17.2 % Til sammenligning finner man bare 3 i Bergen og Stavanger, mens Olavs eget bispedømme, Nidaros, kun har gitt ham 4 dedikasjoner. Hamar bispedømme hadde 12 Olavsdedikasjoner. Selv om man tar med i tankene at det er flere kjente dedikasjoner i OB enn i de andre bispedømmene, forandrer ikke det inntrykket av at det i formidable mengder var flest Olavskirker på Østlandet. Et forhold på 6 mot 42 tyder ikke på noen konkurranse mellom trøndelagshelgenen og Østlandshelgenen. Man skulle tro at sentrale myndigheter i bispedømmet hadde en viss kontroll over kirkededikasjonene, og kunne, om ønskelig styrt en helgens popularitet noe. Eller kunne de? I Nidaros finner man som sagt kun 4 Olavsdedikasjoner. Dette tallet virker svært lite og kunne vært bakgrunn for en helt egen undersøkelse. Dybdahl har i sitt verk om helgener i Trøndelag kommet inn på nettopp dette tema. Dybdahls forklaring på de få Olavsdedikasjonene i Nidaros er at det må ha vært en bevisst politikk fra biskopenes side. Å ikke dedikere kirker til Olav skulle gjøre domkirken i Nidaros, som jo var Olavskultens høyborg, enda mer eksklusiv og tiltrekkende.²²⁴ Det vil si at i en periode på over 450 år skal den sittende biskop ha nektet, eller bygget opp en konsensus om at ingen skulle ha Olavsdedikasjoner. Mulighetene for dette skal jeg ikke gå inn på, men dersom erkebiskopen maktet å gjøre dette, må Oslobispen, om han hadde ønsket det, også klart å holde Olavsdedikasjonene under kontroll, samt ha underbygge Hallvardskulten. 42 Olavskirker tyder ikke på noen sentralt dempende kontroll.

Tvert i mot virker det som om Olav var en spesielt populær helgen i Osloområdet. Vi har allerede vært inne på at Olav var den nest mest benyttede helgen i OB. Dette er i seg selv ganske bemerkelsesverdig. Verken i England, Danmark eller Niedersachsen var noen nasjonal helgen i nærheten av å være så populær på hjemlig plan. I England må man helt ned på 22. plass for å finne den første hjemlige helgen, Thomas av Canterbury.²²⁵ I Niedersachsen må man til 25. plassen før en nasjonal helgen dukker opp med Lambertus.²²⁶ Dette viser hvor viktig Olav var i middelalderen, selv om sammenligningen må diskuteres noe. For det er på det rene at Norge var et ganske beskjedent helgenproduserende land i forhold til England og Tyskland. En nasjonal kult i disse landene ville naturlig nok ha flere konkurrenter, mens Olav med sin tilknytning til kongeslekten og kirken sto så godt som uutfordret. Men dette viser jo

²²⁴ Dybdahl 1999: 25

²²⁵ Bond: 1914: 17

²²⁶ Se vedlegg 4

bare i enda større grad hvor spesiell Olavskulten fortoner seg i Norge og spesielt OB. Hallvard var dermed en lokal kult med en ganske normal utbredelse.

4.3 Olav som lokal helgen på Østlandet?

4.3.1 Olav i Oslo bispedømme

Olavs tilknytning til Vikenområdet kom fra hans familiebakgrunn. Som sønn av Harald Grenske hadde Olav røtter til Vestfold og Grenlandstraktene.²²⁷ Med sin mor Åsta hadde Olav slekt i Opplandene og området rundt Mjøsa. Disse områdene lå senere delvis under OB og delvis under Hamar da dette ble skilt ut som eget bispedømme. Da Harald Grenske skal ha dødd i tidlig alder, var det hos sin stefar Sigurd Syr fra Ringerikstraktene at Olav vokste opp.²²⁸ Det var også til Opplandsområdene at Olav returnerte rundt 1015 med sitt ønske om kongemakt i hjemlandet. I dette område hadde han mektige venner.²²⁹ I Vikenområde skal Olav i tillegg etablert kongsgårder både i Borg og Tønsberg. Borg var et sentralt støttepunkt i kampen om herredømme i Båhuslänområde. Hva betydde så denne sterke tilknytningen til Østlandet senere da Olav var blitt helgen?

Olav er en av to helgener vi finner dedikasjoner til i samtlige prostier i bispedømmet. Flest virker å ha ligget i Vestfold omkringliggende Tønsberg. 10 dedikasjoner var i Vestfold tilegnet Olav. I naboprostiet Gjerpen finner man til gjengjeld bare 3 dedikasjoner. I Oslo prosti finner man 6 dedikasjoner, mens i det grensende Romerike bare var 3. Helt i nord mot Hamar finner vi 6 Olavsdedikasjoner, men også ned mot Sverige i prostiene Ranrike og Elvsyssel har Olav vært en viktig helgen. Her var det henholdsvis 6 og 4 dedikasjoner. Satt inn i en oversiktlig tabell får vi et slikt resultat.

²²⁷ Sandnes 1997: 14

²²⁸ Sveaas Andersen 1977: 115

²²⁹ Sveaas Andersen 1977: 117

Tabell VIII. Antall Olavsdedikasjoner i de ni prostiene.

	Eidsberg	Elvsyssel	Gjerpen	Oslo	Ranrike	Raumarike	Sarpsborg	Soløya	Vestfold
Olav	2	4	3	6	6	3	2	6	10

Man kan selvsagt ikke utelukke at fordelingen av Olavsdedikasjonene var ganske tilfeldig. Men den sterke konsentrasjonen av slike dedikasjoner, spesielt i Vestfold, kan tenkes å grunne i personen Olav sin tilknytning til dette området. Olav bør ha vært godt kjent i distriktet både på grunn av sin avstamning og sine besøk i Tønsberg. Også i prostiene mot Ringerike og Mjøsa finner vi en rekke Olavsdedikasjoner. I tillegg er det på det rene at Hamar, som i tiden frem til 1154 var en del av OB, var det bispedømmet etter OB som hadde flest Olavsdedikasjoner. Her hadde Olav også en sterk personlig tilknytning. Om dette stemmer, at de mange Olavsdedikasjonene i OB kan ha sammenheng med tilknytningen Olav som person hadde til området, tyder dette på en folkelig støtte til den evige konge. Kan Olav ha blitt ansett som like mye østlendingenes som trøndernes. Olav døde tross alt i fiendeland og selv om hans relikvier ble lagt i Nidaros, kan den folkelige støtten til Olavskulten ha ligget lenger sør. Så de i Østlandet på Olav som en lokal helgen, til tross for at Olavskultens sentrum lå i Nidaros? Disse teoriene bygger selvsagt på et noe spinkelt kildegrunnlag. Å argumentere for slike teorier kun på grunnlag av tabeller over kirkededikasjoner blir vanskelig. Det finnes naturlig nok en rekke faktorer som kunne ha endret, eller svekket det bilde som er skapt her. For eksempel var det enklere å bygge altere i kirkene, og en fullstendig tabell over Olavsaltere kunne ha gitt et helt annet inntrykk enn vi har fått med Olavsdedikasjonene. Vi vet heller ikke hvem som bygget kirkene og til enhver tid valgte hvilken helgen kirken skulle dedikeres til. Ei heller er det mulig å måle den religiøse stemning Olavskulten kan ha skapt, og hvilke følelser folk hadde ovenfor den i de ulike landsdelene. Men det er på det rene at de fleste Olavsdedikasjonene fantes i de områdene vi har diskutert ovenfor, og at dette gir inntrykk av Olavskultens popularitet i området, kanskje kontra de andre landsdelene i Norge.

4.3.2 Olavsdedikasjoner i et bredere perspektiv

Inntrykket ovenfor er at det var svært mange Olavsdedikasjoner på Østlandet kontra de øvrige landsdelene i Norge. Dette kan ha sammenheng, slik som diskutert ovenfor, med Olavs tilknytning til området. Men en annen teori kan også vær med å forklare det høye antall dedikasjoner til Norges evige konge. For den politiske makten i områdene omkring Oslofjorden var ikke et avgjort spørsmål da Olav ble helgenkåret. I store deler av de

foregående århundrene var dansk overherredømme i Viken en realitet og deres ambisjoner i Norge strakte seg langt inn på 1000-tallet. I Ottars beretninger fra slutten av 800-tallet betegnes dagens Bohuslän som dansk.²³⁰ Ca. 100 år senere hyllet Harald Blåtann seg selv som konge over Danmark og Norge, mens hans sønn Svein Tjugeskjegg fortsatte sin fars politikk i Viken.²³¹ Med korte unntak var Viken danskkontrollert og farget norsk politikk spesielt helt opp til Knut den mektiges fall i 1035.²³² Med Knuts plutselige fall og det danskengelske nordsjøimperiets kollaps åpnet mulighetene seg for norske ekspansjonstanker.

Etter Olavs død ble hans sønn Magnus Olavsson valgt til konge i Norge. Ti år etter Olavs død mot danskekongen Knut var altså Magnus tatt til konge også i Danmark. Det politiske bilde i Viken var blitt snudd opp ned. Området rundt Oslofjorden var norskkontrollert og uten noen umiddelbar trussel fra utsiden. Samtidig på 1040-tallet var prosessen for å gjøre Olav til helgen ferdig og Olav var senest etablert som helgen ca. 1040. Med Magnus den Godes tid kom den første spredningstiden for Olavskulten.²³³ Kan Kong Magnus ha benyttet sin fars helgenstatus som en markør på sitt hevdvunnede territorium?

Tore Nyberg har i sin artikkel *Olavskulten i Danmark under medeltiden* fra 1997 sett på Olavsdedikasjoner i Danmark. Her har han kommet frem til en interessant konklusjon. Nyberg regner det for sannsynlig at minst 7 Olavskirker i Danmark ble bygget i perioden 1042 til 1047 under Magnus den godes regjeringstid.²³⁴ Det er da overhengende sansynlig at det var den norske kongemakten ved Magnus som brakte med seg den tidlige utgaven av Olavskult til Danmark, og ikke en folkelig popularitet. Det ville være høyest bemerkelsesverdig om så var tilfelle, siden Olav tross alt hadde vært danskekongens fiende kun få år tidligere. Og det er heller ikke overaskende at Magnus ønsket å spre sin fars kult.

Dersom Magnus var kilden til de tidlige Olavsdedikasjonene i Danmark, virker dette som en noe uvanlig form for spredning av en helgen kult. Selv om noen nye helgener, deriblant Stefan, fikk et oppsving med den normanniske invasjonen i 1066 er det ingen spor etter dedikasjoner på samme måte som med Olav. Men på ett viktig punkt skiller Olavsdedikasjonenes introduksjon i Danmark seg ut. Det var ikke nye helgener som ble

²³⁰ Moseng m..fl. 1999: 57

²³¹ Moseng m..fl. 1999: 62

²³² Moseng m. fl. 1999: 70

²³³ Moseng m. fl. 1999: 71

²³⁴ Nyberg 1997: 80

introdusert, det var den nylig helgenkårede norske kongen Olav som ble brukt i dedikasjonene. Den norske kongen som kun tiåret tidligere hadde kjempet mot nettopp den danske kongen. Og så lenge danskene hadde hatt kontroll i Vikenområdet var det aldri blitt innført noen dansk helgen. Faktisk kjenner man ikke til verken noen dansk, eller svensk helgen i OB, eller i andre norske bispedømmer, til tross for at Olavsdedikasjoner er kjent i alle de nordiske landene. Og i eksempelet med England, var det ingen erketyperiske franske helgener som ble introdusert etter 1066, kun helgener som generelt var populære i Frankrike. Således virker de tidlige Olavskirkene i Danmark utenom det vanlige.

Men kan det tenkes at de mange og tidligste Olavsdedikasjonene i både Danmark og OB hadde en symbolsk virkning. Kan Magnus ha brukt Olav som markør i områder han hadde interesser? Både i Danmark og i OB? I Ranrike og Elvssyssel ser vi av figur VIII at det var henholdsvis 6 og 4 Olavsdedikasjoner. Og at de var en rekke Olavsdedikasjoner rundt langs hele kysten av Oslofjorden, som jo var det mest utsatte området av det norske kongerike.

Likeledes kan kanskje de svært tidlige Olavsdedikasjonene i England også til en viss grad forklares. Bruce Dickins har vist at det svært tidlig kom Olavsdedikasjoner til England.²³⁵ Disse var spesielt konsentrert omkring skandinavisk befolkede områder.²³⁶ Dette var også områder hvor Magnus den gode kan ha hatt intensjoner om å kreve på bakgrunn av avtalen gjort med Hardaknut.²³⁷ Denne teorien kan forklare den kjappe og tidlige spredningen av Olavskult utenfor det norske kongeriket. Og kan ha dannet grunnlaget for den senere populære stillingen Olav innehadde i både Danmark og England. I Danmark kjenner man til sammen 24 Olavsdedikasjoner i middelalderen, mens i England 13.

Mot denne teorien kan man selvsagt finne argumenter. I Danmark kan populariteten til Olav også forklares med hans rolle i Magnus den godes slag mot Venderne i 1043. I dette slaget skal Olav den Helliges inngripen ha vært avgjørende for seieren til Magnus. Slik sett kan Olavsdedikasjonene være resultat av en ektefølt religiøs tro på Olav som en beskytter og ikke nødvendigvis resultat av politisk symbolmakt. Men hvor åpen danskene var for en helgen som hadde dødd i slag mot nettopp deres konge er vanskelig å slå fast. I England er hadde neppe Magnus noen kontroll stor nok til å gjennomføre en propagandakamp for Olavskulten. Populariteten Olav fikk i England kan ganske enkelt forklares med den sterke skandinaviske

²³⁵ Dickins 1940: 78

²³⁶ Dickins 1940: 78

²³⁷ Moseng m.fl. 1999: 81

befolkning og den tette relasjonen som var mellom den engelske og den norske kirke på denne tiden.

5 Konklusjon

Denne avhandlingen startet med fire delproblemstillinger: Hvilke helgener ble valgt og var det geografiske forskjeller i bispedømmet? Kan det påvises spor av tysk, engelsk eller dansk påvirkning i kirke dedikasjonene i Oslo? Hvilke helgener har blitt foretrukket til hvilke tid og kan den tidsmessige utviklingen forklares? Og hvem var den egentlige lokale helgenen på Østlandet, St. Olav eller St. Hallvard? Arbeidet med avhandlingen har altså konsentrert seg om helgendyrkelsen både på et lokalt, regionalt og internasjonalt plan. Spørsmål en og fire har fått hvert sitt kapittel, mens spørsmål to og tre er slått sammen i et hovedkapittel. Gjennom arbeidet med avhandlingen har vi utarbeidet følgende inntrykk av kirke dedikasjonene i OB.

Kirke dedikasjonene i OB er på mange måter lik den man finner i andre land det er naturlig å sammenligne seg med. Det var felleskirkelige helgener som oftest ble benyttet som beskyttere av kirkene i OB. De felleskirkelige helgenene hadde som regel en universell utbredelse og var kjent i de fleste deler av den kristne verden. Vi har sett at hele 21 av de i alt 27 helgenene som fikk dedikasjoner i OB var av dette slaget og at de sto for over 78 % av alle dedikasjonene. Men av disse skilte 8 seg klart ut som de mest populære. De åtte helgenene Maria, Mikael, Laurenitus, Margaretha, Peter, Paulus, Johannes Døperen og Nikolas sto samlet for 70 % av alle kirke dedikasjoner i bispedømmet. Maria var den desidert mest populære av alle helgenene noe som er forenelig med de fleste andre kristne land i middelalderen. Selv om det kunne være forskjell land eller områder imellom, på hvilke felleskirkelige helgener som var populære, viser dette at OB ikke var noe unntak på noen måte. De trygge velkjente helgenene ble som oftest valgt.

Men på et annet punkt skiller OB seg fra normen. Olavskulten i bispedømmet var såpass viktig at Olav ble den nest mest benyttede helgen i kirke dedikasjonene, bare overgått av Maria. Dette er et særpreg som ikke var vanlig i den middelalderske verden. Som vi har sett må man langt ned på listen i både England, Niedersachsen og Danmark før man finner hjemlige helgener. I så måte skiller OB, og Norge som helhet, seg ut i vesentlig grad fra disse landene. De mange Olavs dedikasjonene gir ett bilde av en sterk tro på hjemlige helgener, selv om ingen andre norske helgener kunne sammenligne seg med Nidaroshelgenen. Den vestlandsbaserte Sunnivakulten spilte kun en fragmentarisk rolle, mens bispedømmets egen helgen, Hallvard, hadde en relativt "normal" utbredelse som lokal helgen. Hallvard som vi har sett hadde 6 dedikasjoner spredt utover i bispedømmets prostier. Til slutt sto vi igjen med tre

engelske helgentyper. Disse har ofte blitt underlagt stor interesse av senere forskning, men må sies å ha spilt en liten rolle i forhold til dedikasjonene. Bare 1.6 % av helgendedikasjonene var forbeholdt de engelske helgenene Botolf, Edmund og Thomas av Canterbury.

Den geografiske spredningen av helgenene viste en rekke interessante funn. For det første var det bare Maria og Olav som var representert i samtlige ni prostier. Men de felleskirkelige helgenene nevnt ovenfor var også, med ett unntak godt, fordelt mellom prostiene, og var til stede i 8 av 9 prostier. Unntaket var Nikolaskulten som kun har forholdt seg til fire prostier noe vi kom frem til kunne forklares med denne kultens sterke tilknytning til sjøen og maritime sysler. For øvrig var det ikke uventet Vestfold og Oslo prosti som hadde flest forskjellige helgener. Foruten å ha kirker dedikert til alle de viktige felleskirkelige helgene øverst på listen fant man i disse prostiene også en rekke uvanlige helgener med kun en eller to dedikasjoner bispedømmet sett under ett. Dette kan forklares med at disse to prostiene huset de to byene Oslo og Tønsberg, og var de sentrale områdene i bispedømmet. Også det store Romerike prosti hadde mange forskjellige helgener. Oppsiktsvekkende nok var det Ranrike prosti som lå i motsatt ende av tabellen. Her hadde man relativt mange kirkededikasjoner, men disse var fordelt på svært få helgener. Kanskje kan mangelen på en by eller et sentrum i prostiet forklare dette. Det var dog ikke bare Ranrike som skilte seg ut med å ha få helgener representert. Også Gjerpen og Soløya faller i denne gruppen. Kanskje i enda større grad enn med Ranrike er det bemerkelsesverdig at Gjerpen faller i en slik gruppe siden vi her finner et viktig handelssentrum i Skien. Soløya som det nordligste av prostiene skulle man kanskje tro mer passet med å ha få helgener siden dette område lå utenfor de mest trafikerte ruter.

Ved å splitte bispedømmet opp i en kystdel og en innlandsdel fikk vi supplerte det bildet vi allerede hadde dannet oss av bispedømmets geografiske forskjeller. For det første var det opplagt at man fant flest kirkededikasjoner langs kysten hvor de tettest befolkede områdene lå. For å kunne sammenligne innlandet og kysten var vi nødt til å regne ut prosentandelen ved hver helgen. Vi fikk da se at det fortsatt var de felleskirkelige helgener, samt Olav som toppet statistikken. Men vi så også en nokså klar tendens til at man i innlandsprostiene hadde en hyppigere benyttelsesfrekvens av de viktige felleskirkelige helgenene enn tilsvarende ved kysten. Dette kunne vi til en viss grad forklare med at det generelt sett ble benyttet flere ulike helgener, og helgener med bare en eller to dedikasjoner ved kysten. Det virker som om man kanskje var mer konservativ i sine valg i innlandene. Vi fant kun to helgener som bare var kjent i innlandet og ikke ved kysten. Motsatt fant vi 12 helgener ved kysten som ikke var

representert i innlandet. På generelt grunnlag foreslo vi at dette kunne ha å gjøre med hyppigere kontakt med nye inntrykk utenifra ved kysten enn i innlandet. I noen av tilfellene fant vi naturlige årsaker til at helgenen kun hadde dedikasjoner ved kysten. Nikolas, Andreas og Klemens virker å ha hatt en sterk maritim forankring. Dette har vi sett både ved at samtlige av deres kirke-dedikasjoner i OB lå ved kysten, i tillegg til at vi så dette i historiene som gjorde helgenene kjente. Spesielt er det tydelig i Nikolas sitt tilfelle, som også var den maritime helgenen med flest dedikasjoner. Den maritime helgengruppen kan også Anna ha vært en del av. Dette på bakgrunn av en tradisjon som utartet seg i nord-tyskland og Flandern. Om denne tradisjon var bakgrunn for Annabenyttelsen i OB kan vi derimot ikke fastslå. Av helgener som var kjent i innlandet har vi ikke klart å slå fast om noen helgener hadde en spesiell tilknytning til innlandet. De to helgenededikasjonene som bare var kjent i innlandet, Thomas av Canterbury og Martyrene hadde ingen slik funksjon.

Til slutt i kapittelet åpnet vi for dedikasjonene i byene. Aller mest fremtredende blant bydedikasjonene var den sterke og tidlige representasjonen av Mariakirker. Alle byene nevnt i avhandlingen hadde en Mariakirke. Dette kan tolkes dit hen at det var praksis å ha en Mariakirke i byene, eller at det var vanlig å bygge en ved byens grunnleggelse. Men dette kan foreløpig kun være løse teorier med tanke på den enorme populariteten Maria innehadde i alle samfunnets områder både i byene og bispedømmet ellers. Videre fant vi at også Olav og Laurentius var vanlige i byene, men disse helgenene var samtidig svært populære i bispedømmet ellers, akkurat som med Maria. Derfor er det vanskelig å trekke faste konklusjoner. Vi forventet nærmest å finne Nikolaskirker i byene på grunn av deres nære sammenheng med handel over sjøen. Dette fant vi også i tre av byene, Oslo, Konghelle og Sarpsborg. Det gjorde vi derimot ikke i Tønsberg og Skien, noe som kunne virke merkelig. I Tønsberg sitt tilfelle fant vi derimot ut at byen var omringet av maritime skytshelgener, mens Skien som Gjerpen prosti i sin helhet manglet enhver form for slike helgener. Hvorfor vet vi ikke, men kanskje var fokuset rette innover i landet med den viktige kversteinhandelen. Vi fant også ut at det var ytterst sjeldent at kirker i byene fikk dobbeltdedikasjoner.

Helt til slutt i kapitelet fremsatte vi teorien om at byene var åpne for nye og sjeldne helgener i større grad enn i resten av bispedømmet. Dette stemte overhode ikke. Tvert imot fant vi ut at i byene valgte man som oftest kjente viktige helgener og overlot til andre å være originale i sine valg. Derfor finner vi kun Stefanshospitalet i Tønsberg og Klemenskirken i Oslo som de eneste kirkene i byene med unike dedikasjoner.

Videre i avhandlingen forsøkte vi å søke andre innflytelsesområder enn England på kirken i Norge. Vi valgte ut Danmark og Tyskland, representert ved Niedersachsen, som potensielle områder kirken i OB kunne få noen av sine ideer fra. Vi valgte disse to områdene på bakgrunn av den tette kontakten nettopp disse to landene hadde med Oslofjordområdet i ulike tidsepoker av middelalderen. For å få en så grundig komparativ analyse med Niedersachsen, Danmark, England og OB gikk vi gjennom hver enkelt helgen for å forsøke å stadfeste mulige opprinnelsesland for kultene. Tatt i betraktning den høye andelen av felleskirkelige helgener i OB ville det for mange helgener være vanskelig å trekke slutninger. Men at en helgen var felleskirkelig har vi sett ikke nødvendigvis betydde at den var like populær i alle land, og det har vært denne avhandlingens mening å se på alle helgener representert i OB.

Noen helgener var så godt som umulig å trekke noen fornuftige slutninger om. Blant disse var selvsagt helgenen Maria som var enormt vanlig uansett hvor man måtte reise. Også de bibelske helgenene Johannes Døperen, Peter og Paulus var det vanskelig å analysere fordi de var såpass utbredt i alle landene vi sammenlignet med. Anna og Bartholomeus var svært lite brukt i OB og Danmark, mens de var omtrent like mye prosentmessig brukt i England som i Niedersachsen. Svært lite var også dedikasjoner til Martyrene i felleskap, mens dedikasjon til Korset var mer utbredt i Norge enn i de andre landene.

Det kan slås fast med en gang at i OB finner man ingen helgener med helt sikre linjer til verken Danmark eller Tyskland. Det vil si, som i tilfelle med England hvor vi kjenner til engelske helgener, er det ingen slike tilsvarende fra Tyskland og Danmark. De helt håndfaste sporene vi har fra England er selvsagt Botolf, Edmund og Thomas av Canterbury. Men Botolfkulten så vi sto svært sterkt i Danmark, og dette billedliggjør hvor vanskelig det er å tolke sporene. Kom Botolfkulten direkte til Norge fra England, eller kom den som resultat av dansk kontroll i Oslofjordområdet og danskenes tette kontakt med England. En kontakt som var tettere spunnet enn den Norge hadde. Edmundskulten reiser også noen spørsmål. Det er antydning at denne dedikasjonen kom med benediktinermunker på Hovedøya. Men vi vet at Edmundskulten hadde en politisk antidansk symbolrolle i England, en rolle den meget gjerne også kan ha hatt i Oslofjordområdet. Til å underbygge dette kan vi blant annet peke på at ingen Edmundskirker er å finne i Danmark. Denne teorien stiller dog noen kriterier som er vanskelig å stadfeste, blant annet tidspunktet for byggingen av Edmundskirken. Så uansett kan vi ganske sikkert slå fast at denne kulten kom direkte fra England. Det samme kan sies

om Thomas av Canterbury som kom langt senere enn Edmund og Botolf. Denne kulten spredte seg rask utover store deler av Europa iberegnet Norge.

Flere engelske spor, dog ikke like klare, finner vi i Andreas og Mikaelkulten. To felleskirkelige helgener med formidabel utbredelse i England. Mikaelkulten sto også meget sterkt i OB, mens tallene klart viser at i Niedersachsen og Danmark var interessen for Mikael atskillig lavere. Andreaskulten var lite utbredt i OB, konsentrert kun om ett lite område i Vestfold. Andreaskulten sto sterkt både i Danmark og England, mens den var lite utbredt i Niedersachsen i forhold. Igjen får vi problemet; Danmark eller England. Et problem som også dukker opp med en helgen som ofte er regnet som enda et tegn på engelsk innflytelse i OB. Klemens. At Klemens er et resultat av engelsk innflytelse grunnleggs ofte med Klemenskulten store utbredelse i England. Denne avhandlingen har derimot vist at kulten prosentmessig sett sto sterkere i Danmark. Klemenskulten var også kjent i Niedersachsen selv om den her ikke sto like sterkt. På bakgrunn av det kan man meget gjerne slå fast at Klemenskirken i Oslo ble bygget av engelske handelsmenn, men dette kan ikke begrunnes med den Klemensdedikasjon. Botolf og Klemenskulten stiller seg dermed i en situasjon hvor de kan ha kommet både fra England og Danmark. Denne avhandlingen er tilbøyelig til å mene at de er kommet til OB fra England, men gjennom Danmark. Også den sterke Laurentiuskulten i OB kan ha kommet som resultat av danske forbilder. Vi har sett at Laurentiuskulten i OB prosentmessig var formidabel sammenlignet med England og Niedersachsen. Formidabel var den også i Danmark og vi vet at domkirken i Lund, som i en periode var erkebispesete for OB, var dedikert til Laurentius. Ser vi bort fra prosentregningen var Laurentius også mye brukt i England. Men oppsummert peker Edmund, Thomas av Canterbury, Mikael og delvis Botolf mot England, mens Klemens, Andreas og Laurentius peker i retning en blandet danskengelsk påvirkning. Dette kan vi forklare med det nære forholdet disse to landene hadde ved vikingtidens slutt.

To av helgenene peker for så vidt mer mot Danmark enn noen av de andre områdene. Annakulten virker å ha vært relativt populær i Danmark i motsetning til i England og Niedersachsen. Men ikke noe utover dette støtter en teori om at dansk bruk av Anna skal ha smittet over til OB. Som vi så var det kanskje heller den Flanderske bruken av Anna som maritim beskytter som var grunnlaget for Annadedikasjoner i OB. Margarethakulten er enda vanskeligere. Margaretha synes å ha vært særs viktig for mennesker i Danmark og OB. Dette skiller disse to områdene klart fra England og Niedersachsen. Hvorfor er vanskelig å vite,

men kanskje hadde det med Margarethas funksjon som spesiell beskytter for kvinner i vanskelige livssituasjoner. Uansett, med Margarethakulten sammenfaller norsk og dansk helgendyrkelse klart. Men generelt sett kan man si at helgenene i Danmark vitner om sterkere bånd til England, enn det man kan se i Norge, og OB.

Hva med Tyskland, eller Niedersachsen i dette tilfellet? Selv om vi ikke har de samme håndfaste bevisene som i Englands tilfelle, er det også her helgener som kan gi oss en indikasjon denne veien til tross for at de er av det mer vage slaget. Nikolaskulten har utvilsomt vært godt kjent i England. Men en utregning av denne kultens prosentmessige andel i de tre områdene England, Niedersachsen og Danmark viste at i de to sistnevnte var kultens utbredelse enorm. Det er kjent at Nikolaskulten beveget seg hurtig nordover fra sitt utspring i Bari, og kom sannsynligvis veldig tidlig til Danmark og Norge. Dette medfører at den sannsynligvis ikke har rukket å ta omveien om England. Derfor kan vi tro at Nikolaskulten kom gjennom Danmark eller Tyskland. Dedikasjonene til Stefan og Martin av Tours peker også mer i retning av Tyskland enn England. Disse kultenes høyborg var Frankrike, men de sto meget sterkt også i Niedersachsen. Sannsynligvis kom disse til England med den normanniske invasjon, i en tid hvor England ble knyttet nærmere Mellom-Europa enn Norden. Vi vil tro derfor at det er mer sannsynlig at disse helgenene kom fra de tyske områdene heller enn England. Det samme kan man til en viss grad si om dedikasjonen til Fabian og Sebastian. Disse var svært lite kjent i England, og Danmark for så vidt. Det virker derimot som om de var mer brukt i Niedersachsen, noe vi kan tolke som at dette var deres utspring til Norge. Katharinakulten var likeledes populær i Niedersachsen og i Danmark, mens mindre brukt i England. Som vi har sett kom Katharinakulten relativt sent til OB, i en periode med høy tysk handelsvirksomhet i Oslofjorden. Kanskje er dette grunnlaget for den ene Katharinadedikasjonen vi kjenner, men grunnlaget for en slik teori er svakt. Til slutt så vi at Georgskulten som spilte en svært liten rolle i OB faktisk var mye mer utbredt i Niedersachsen enn i England. Dette til tross for Georgs tidvise plass som Englands skytshelgen. Vi så at det var Georgs rolle som beskytter for de spedalske som gav ham innpass i OB. Denne bruken av Georg var svært vanlig blant annet i Danmark, men vi var ikke i stand til å trekke noen konklusjoner vedrørende denne helgenen.

I det tidsmessige perspektivet har det også vært vanskelig å trekke endelige konklusjoner. Dette har for det meste grunnet i det dårlige empiriske grunnlaget vi hadde. Likevel mener vi at denne avhandlingen har vist en del tendenser i helgendyrkelsens tidsmessige forhold.

I den aller tidligste perioden omkring og etter misjonstiden fant vi at det var her den engelske innflytelse virket sterkest, selv om vi har problematisert dette i forhold til dansk kontroll. Vi kan konkludere med at den vestlige påvirkningen var mest gjeldende med den tidlige kristendommen i landet. Enten gjennom England eller Danmark. I tillegg fant vi ut at det ikke var bibelske helgener som i hovedsak ble brukt i begynnelsen. De tidligste helgenene var Klemens, Edmund, Botolf samt Maria. Spesielt Edmund og Botolf har vi vist kom til OB i en periode hvor deres kult også var i vinden i England, men disse og Klemens, med unntak av Maria, ble ikke brukt senere i middelalderen. Mange sentrale bibelske personligheter kom først på slutten av 1000-tallet og begynnelsen av 1100-tallet. Først da dukket viktige helgener som Mikael, Laurentius, Johannes Døperen og Nikolas opp. Mens Mikael, Laurentius og Johannes Døperne synes å ha vært populære ut middelalderen, kan det virke som om Nikolas kun ble brukt hyppig i en avgrenset periode av middelalderen. Disse samt dedikasjonene til Korset og Kristus kom i en periode da kristendommen hadde etablert seg sterkt i landet.

Med opprettelsen av erkebispesete i Nidaros i 1152/53 fant vi noen interessante endringer i helgendyrkelsen. Det kan virke som om dedikasjoner til Peter og Paulus fikk et veldig oppsving rundt erkebispesetets opprettelse. Vi tolket dette som støtte til pavedømmet, slik Peterskulten ble brukt i England under misjonstiden der. Peter var selve symbolet på pavemakten og man kan ha ønsket å styrke den unge norske kirkes forhold til nettopp denne makten. Mot slutten av 1100-tallet finner vi også noen nye helgener som er vanskelig å forklare hvorfor kom akkurat i denne perioden. Martin av Tours og Stefan var helgener hvis storhetstid var på et mye tidligere tidspunkt. Vi har forsiktig antydnet at dette kunne ha noe med tysk aktivitet spesielt i Tønsberg område. Hansahandelen kan meget vel ha påvirket samfunnet i Oslofjordområdet. Bartholomeuskulten på sin side kan ha seilet på et oppsving denne hadde i England i det 11-århundre men det er vanskelig å konkludere med. Det samme gjelder for Andreas hvor vi egentlig mangler empirisk grunnlag for å uttale oss.

I senmiddelalderen fikk vi en rekke nye tilskudd av helgener. En del av disse kom med den europeiske bølgen av korsfarerhelgener. Det vil si helgener som ble kjent i Europa gjennom reisendes funn på veien til og fra det hellige land. Blant disse var Margaretha, Katharina, Anna og Georg. Senest av disse var sannsynligvis Anna. Hennes kult fikk et oppsving helt på slutten av middelalderen. Slik sett har OB tatt del i Europeiske strømninger. Man kjenner til en bølge av disse helgenene i samme tidsperiode over hele Europa. Det samme kan sies om

dedikasjonen til Thomas av Canterbury. Selv om dateringen av dedikasjonen stiller dedikasjonen over hundre år etter helgenens død, kan det godt være at denne var et resultat av den vide utbredelsen Thomaskulten fikk kort tid etter Thomas døde.

Dedikasjonen i Asker kirke til Fabian og Sebastian er kanskje det mest håndfaste beviset på at samfunnmessige hendelser påvirket helgendedikasjoner. I avhandlingen mener vi å ha vist at dette var en dedikasjon til beskyttelse mot pestepidemier som herjet landet. Kanskje har vi til og med gjettet oss til årstallet for dedikasjonen. Dette er også den eneste helgenen vi kjenner til i OB med denne spesielle egenskapen.

I det siste kapitlet beveget vi oss inn på et nytt felt, med fokus på de mange Olavsdedikasjonene i OB. Aller først sammenlignet vi Olav med OB sin egen helgen Hallvard. Her drøftet vi hvorvidt Hallvard kan ha blitt ansett som Olavs motstykke. Altså en konkurrerende kult. Dette fant vi, på bakgrunn av den enorme populariteten omkring Olav i OB, lite sannsynlig. Vi så at Hallvard hadde en utbredelse som passet med en lokal helgen, mens Olavsdedikasjonene var bemerkelsesverdig mange. Faktisk kunne vi ikke finne tilsvarende nasjonale kulturer med en så stor grad av utbredelse i hjemlandet. Videre forsøkte vi å sette populariteten til Olav i OB i sammenheng med personen Olav sin tilknytning til Østlandet. Vi fant at Olavskulten sto spesielt sterkt i Vestfold, et område hvor Olav hadde nærme aner til. Men også i prostiene mot Ringerike, opp mot Mjøsa sto kulten sterkt. Vi foreslo dermed muligheten for at Olav også på Østlandet ble ansett som en lokalt forankret helgen, til tross for Nidaros sin sterke hevd på Olavskulten. I tilknytning til dette så vi at det var svært få dedikasjoner til Olav i Nidaros bispedømme i forhold til både Hamar og OB.

Aller sist tenkte vi oss at de mange tidlige Olavsdedikasjonene i Danmark kunne knyttes opp mot de mange Olavsdedikasjonene i OB. Kanskje kunne de tidlige Olavsdedikasjonene i Danmark forklares med at dedikasjonene til Olav virket som symbol på norsk territoriemarkering. Det samme kunne gjelde for noen av dedikasjonene i OB. Selv om noen faktorer kunne åpne for en slik teori, er det å gå for langt å si at vi fant klare bevis på dette. Men det kan igjen understrekes den viktige og bemerkelsesverdige posisjonen dedikasjonene til Olav har hatt i OB.

Vedlegg

Vedlegg 1. Helgener og de kirker som var viet i deres navn i Oslo bispedømme:

Sta. Maria 62 (Askim, Folkenborg, Rakkestad, Skiptvet, Øymark(med Mikael), Bjorlanda, Forsholla, Herrestad, Håлта, Hogås, Jørlanda, Kareby, Ljungs, Romelanda, Skredsvik, Solberga, Stala, Torps, Eidanger, Gordina, Heddal, Holla, Asker(med Fabian og Sebastian), Frogner(med Johannes Døperen), Hof i Hurum, Tomter(med Olav og Anna), Vestby, Ås, Tanum i Oslo, Sande, Bottna, Bro(med Olav), Kville, Lyse, Svarteberg, Tanum i Ranrike, Tossene, Åby, Heni(med Mikael), Hovin, Imshaug, Skjeberg(med Kristus og Peter), Våler, Berga, Fet, Løken, Våler, Åsnes, Efteløt(med Johannes Døperen), Kvelde(med Andreas), Nøtterøy, Sandar(med Olav), Tjølling(med Mikael), Andebu(med Nikolas), Mariakirken i Tunsberg, Mariakirken i Kungslena, Mariakirken i Skien, Mariakirken i Oslo, Nonnesetra, cistercienserklosteret på Hovedøya(med Edmund), Hofin Maria Hospital i Oslo)

St. Olav 42 (Eidsberg, Trøgstad, Kløvedals, Save, Tegneby, Torsby, Bamble, Bø, Helgen, Fiskum, Huseby, Skoger, Såner, Tomter(med Maria og Anna), Askum, Brastad, Bro(med Maria), Hogdal, Skee, Tose, Foss, Nittedal, Ullensaker(med Johannes Døperen og Martyrene), Borge, Eidskog, Hemnes, Kyrkjemo, Sand, Strøm, Ullern, Arnadal, Borre(med Nikolas), Hvarnes, Sandar(med Maria), Sem, Tanum, Tjøme, Våle, Hem, Olavskirken i Sarpsborg, Olavsklosteret i Tunsberg, Dominikanerklosteret i Oslo)

St. Mikael 21 (Hovin, Øymark(med Maria), Bave, Myckleby, Fenes, Mikaelberget, Siljan, Røyken, Gudleiv Asakskirke, Bjerke, Heni(med Maria), Kjos, Svinndal, Mo(Ingramo), Fon, Hedenstad, Hedrum, Tjølling(med Maria), Undrumsdal, Mikaelskirken i Tunsberg)

St. Laurentius 18 (Aremark, Klund(med Peter), Treginsborg, Norums, Steinkyrka, Mælum(Hakastein), Romnes, Sannidal, Sauherad, Garder, Hede, Hakadal, Holter, Blaker, Fyrirlunda, Berg, Laurentiuskirken i Oslo, Laurentiuskirken i Tunsberg)

Sta. Margaretha 18 (Gyrdinar, Herland, Rødenes(med Johannes Døperen og Katharina), Spydberg, Klufa, Berg, Egge, Hobøl, Nordby, Sylling(med Hallvard), Margaretasdal(Maridal) Håby, Hurdal, Lund, Tom, Aurskog, Øyset, Hillestad)

St. Peter 17 ((14 av 17 kirker er sammen med Paulus) Klund(med Laurentius), Tenol, Røra, Gjerpen, Nes i Sauherad, Kråkstad, Eidsvoll(med Korset og Paulus), Feiring(med Thomas av Canterbury og Paulus), Gjerdrum, Sørums, Skjeberg(med Kristus og Maria), Mo(Kyrkjemo), Ramnes, Skjee, Vivestad, Haug, Peterskirken i Tunsberg)

St. Paulus 14 ((14 av 14 kirker er sammen med Peter) Tenol, Røra, Gjerpen, Nes i Sauherad, Kråkstad, Eidsvoll(med Korset og Peter), Feiring(med Thomas av Canterbury), Gjerdrum, Sørums, Mo(Kyrkjemo), Ramnes, Skjee, Vivestad, Haug)

St. Johannes Døperen 11 (Rødenes(med Margaretha og Katharina), Valla, Lunde, Solum, Frogner(med Maria), Foss, Nannestad, Ullensaker(med Olav og Martyrene), Grue, Vinger, Efteløt(med Maria))

St. Nikolas 10 (Boknes, Hjartums(med Martin), Långalanda, Borre(med Olav), Botne, Nykirke, Andebu(med Maria), Nikolaskirken i Oslo, Nikolaskirken i Sarpsborg, Nikolaskirken i Kungselv)

St. Hallvard 6 (Ytterby, Hval, Sylling(med Margaretha), Opstad, Løvøy(med Martin), Hallvardskirken i Oslo)

St Andreas 3 (Kvelde(med Maria), Stokke, Komnes)

Hellige Kors 3 (Eidsvoll(med Peter og Paulus), Korskirka i Oslo, Kastellkirken i Kungälv)

Sta. Anna 2 (Annaskapell i Oslo, Tomter med Maria og Olav)

St. Bartholomeus 2 (Spekerods, Kjose)

St. Botolf 2 (Enebakk, Slagen)

Sta. Katharina 2 (Rødenes(med Margaretha og Johannes Døperen), Fransiskanerklosteret i Tønsberg)

St. Martin 2 (Løvøy(med Martin), Hjartums(med Nikolas))

St. Klemens 1 (Klemenskirken i Oslo)

St. Edmund 1 (cistercienserklosteret på Hovedøya (med Maria))

St. Fabian 1 (Asker (med Sebastian og Maria))

St. Georg 1 (Stefanskirken Hospital i Tunsberg (med Stefan og senere Jørgen))

Kristus 1 (Skjeberg (med Maria og Peter))

Martyrene 1 (Ullensaker (med Johannes Døperen og Olav))

St. Sebastian 1 (Asker (med Fabian og Maria))

St. Stefan 1 (Stefanskirken Hospital i Tunsberg (med Georg og senere Jørgen))

Sta. Sunniva 1 (Istre)

St. Thomas av Canterbury 1 (Feiring (med Peter og Paulus))

Vedlegg 2. Dobbeltdedikasjoner i Oslo bispedømme

Tenol	Peter og Paulus
Røra	Peter og Paulus
Gjerpen	Peter og Paulus
Nes i Sauherad	Peter og Paulus
Kråkstad	Peter og Paulus
Gjerdrum	Peter og Paulus
Sørum	Peter og Paulus
Kyrkjemo	Peter og Paulus
Ramnes	Peter og Paulus
Skjee	Peter og Paulus
Vivestad	Peter og Paulus
Haug	Peter og Paulus
Klund	Peter og Laurentius
Øymark	Maria og Mikael

Heni	Maria og Mikael
Tjølling	Maria og Mikael
Frogner	Maria og Johannes Døperen
Efteløt	Maria og Johannes Døperen
Bro	Maria og Olav
Sandar	Maria og Olav
Andebu	Maria og Nicholas
Cistercienserkloster hovedøya	Maria og Edmund
Kvelde	Maria og Andreas
Borre	Nicholas og Olav
Hjartum	Nicholas og Martin
Løvøy	Hallvard og Martin
Sylling	Hallvard og Margaretha
Rødenes	Johannes Døperen, Margaretha og Katharina
Ullensaker	Johannes Døperen og Olav og Martyrene
Skjeberg	Peter, Kristus og Maria
Eidsvoll	Peter og Paulus, Hellige Kors
Feiring	Peter og Paulus, Thomas av Canterbury
Asker	Maria, Fabian og Sebastian
Tomter	Maria, Olav og Anna
Stefanskirken	Stefan, Georg

Vedlegg 3. Dedikasjoner fordelt på norske bispedømmer

	Oslo	Nidaros	Bergen	Stavanger	Hamar
	Antall	Antall	Antall	Antall	Antall
Maria	61	13	5	4	6
Olav	42	4	3	3	12
Mikael	21	7	4	0	4
Laurentius	18	1	2	3	3
Margaretha	18	7	0	0	2
Peter	17	10	1	2	5
Paulus	14	0	0	0	1
Johannes døperen	11	2	1	0	3
Nikolas	10	2	3	0	1
Hallvard	6	1	1	0	1
Andreas	3	7	1	0	1
Hellige Kors	3	5	2	0	3
Anna	2	0	1	0	0
Bartholomeus	2	0	0	0	0
Botolf	2	0	0	0	0
Katharina	2	2	2	0	2
Martin	2	1	1	1	0
Klemens	1	1	2	1	1
Edmund	1				
Fabian	1	0	0	0	0
Georg	1	0	0	0	0
Kristus	1	3	4	1	1
Martyrene	1	0	0	0	0
Sebastian	1	0	0	0	0
Stefan	1	1	0	0	0
Sunniva	1	0	1	0	0
Thomas Av Canterbury	1				

Vedlegg 4. Helgendedikasjoner i Niedersachsen

Liste basert på Hans-Walter Krumwiedes *Die mittelalterlichen kirchen- und altarpatrozinien Niedersachsens*.

Maria	248	Catharina	40
Peter	135	Jacob	39
Nikolaus	127	Laurentius	39
Johannes Døperen	107	Johannes (ikke spesifisert)	39
Martin	94	Andreas	35
Georgius	84	Bartholomeus	30
Paulus	46	Stephanus	29

Vitus (Veit)	29	Romanus	4
Crux s.	27	Udalricus	4
Michael	27	Victor	4
Cosmas et Damianus	26	Crispin et Crisparius	3
Dionysius	26	Hadrianus	3
Pancratius	26	Joducus	3
Johannes Ev.	25	Joseph	3
Maurituis	21	Kilianus	3
Anna	18	Lucia	3
Margaretha av Ant.	17	Marcus	3
Lambertus	16	Martyrene	3
Maria Magdalena	15	Simon et Judas	3
Jacobus Maj.	13	Sixtus	3
Urban	12	Ursula	3
Antonius	11	Valentinus	3
Cyriacus	11	Wallburgis	3
Mattheus Ap. Ev	11	Abdon et sennen	2
Aegedius	10	Ansgarius	2
Willehadus	9	Augustinus	2
Caecilia	9	Coelestes Virtutes	2
Liudgerus	9	Felicianus	2
Magnus	8	Florianus	2
Gertrudis	8	Gorgonius	2
Blasius	8	Hippolytus	2
Bonifatius	8	Juliana	2
Alexander	8	Liborius	2
Christophorus	7	Maternianus	2
Servatius	7	Osdagus	2
Vincentius	7	Oswaldus	2
Godehardus	6	Petronella	2
Thomas Ap	6	Salvator (Jesus)	2
Bernwardus	6	Secundus	2
Benedictus	5	Severinus	2
Trinitas	5	Severus	2
Allehelgen	5	Silvester	2
Sebastianus	5	Sixtus et Sinicius	2
Reges Tres	5	Spiritus	2
Matthias Ap	5	Valerius	2
Lucas	5	Virgines	2
Gallus	5	Werenfridus	2
Briectius	4	Willibrordus	2
Clemens	4	Abandus	1
Fabianus	4	Adelgundis	1
Gangolfus	4	Adelphus	1
Remigius	4	Agatha	1

Agnes	1	Jacobus Min	1
Albanus	1	Macarius	1
Alexander Eventius	1	Marcellinus	1
Alexander sønn av Felicitas	1	Marcellus	1
Amandus	1	Maria av Egypt	1
Anastasius	1	Martyrium Christi	1
Auxiliatores XIV	1	Maternus	1
Barbara	1	Odolphus	1
Bartholdus	1	Peregrinus	1
Candidus	1	Primus	1
Cornelius	1	Radegundis	1
Cunibertus	1	Sepul. Christi	1
Cyprianus	1	Silvanus	1
Dominicus	1	Simeon	1
Elegius	1	Thadaeus	1
Epiphanius	1	Thomas Cant.	1
Felicitas	1	Tiburtius	1
Felix	1	Valerinus	1
Firminus	1	Vitalis	1
Innocentius I	1		

Bibliografi:

<http://askeladden.ra.no/sok/>

<http://acta.chadwyck.co.uk>

Achen, Henrik von. 1992. "Middelalderens håndtering av sykdom, lidelse og død", s. 22-48 i (red.) Øye, I., *Liv og helse i middelalderen*. Bryggens Museum. Bergen.

Adam av Bremen. *Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden*. se Danielsen, B. T. og Frihagen, A. K. 1993. (overs). Aschehoug. Oslo.

Bagge, Sverre. 2005. *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker tro og holdninger 1000-1300*. Aschehoug. Oslo.

Bang, A. Chr. 1887. *Udsigt over den norske kirkes historie under Catholicismen*. Cammermeyer. Kristiania.

Benedictow, Ole Jørgen. 2002. *Svartedauen og senere pestepidemier i Norge. Pestepidemiens historie i Norge 1348-1654*. Unipub forlag. Oslo.

Berg, L., Hals, N. og Berg, Ø. 1928. *Stokke: en bygdebok: historisk skildring av bygdens utvikling fra gammel tid ned til kjendte nutidsforhold*. Stokke Kommune. Oslo.

Bergrav, Eivind. 1974. "Oslo bisperekke". s 241-249 i (red). Birkeli, F., Johnsen, A. O. Og Molland, E., *Oslo Bispedømme 900 år*. Historiske studier, Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø.

Bettenson, Henry. 1984. *Concerning The City of God against the pagans/ St. Augustin*. A new translation by Henry Bettenson with an introduction by John O'Meara. Penguin Books. London

Bibelen. Det gamle og det nye testamentet. Det norske bibelselskap 1978. 5. opplag 1994. Jongbloed.

- Binns, Alison. 1989. *Dedication of Monastic Houses in England and Wales 1066-1216*. Boydell press. Woodbridge.
- Birkeli, F., Johnsen, A. O. og Molland, E. (red.). 1974. *Oslo Bispedømme 900 år*. Historiske studier, Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø.
- Bond, Francis. 1914. *Dedication of English Churches*. Oxford University Press. Oxford.
- Brown, Peter. 1981. *The cult of saints: its rise and function in Latin Christianity*. University of Chicago press. Chicago.
- Brown, Peter. 2003. *The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*. 2nd ed. Blackwell. Oxford.
- Bruce, Johs. (red.). 1981. *Olav. Konge og helgen. Myte og symbol*. St. Olav forlag Oslo
- Bull, Edvard. 1912. *Folk og kirke I middelalderen*. Nordisk Forlag. Kristiania.
- Christensen, Troels Bård. 2000. *De nordiske helgenkonger. En undersøgelse af Knut den hellige, Knut Lavard og Erik den hellige*. Odense
- Christie, Sigrid og Håkon. 1969. *Norges Kirker Akershus. Bd. 2*. Forlaget land og kirke. Oslo
- Christie, Sigrid og Håkon. 1981. *Norges Kirker Buskerud. Bd. 2*. Riksantikvaren.
- Coulsen, John. 1960. *The Saints. A concise biographical dictionary*. Hawthorn Book. New York
- Coupland, Simon. 1998. *A Saint for all nations: The cult of Saint Olaf outside Norway*. Småskriftserien nr. 16. Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeiders forlag. Trondheim.
- Crawford, Barbara. 2004. *The churches dedicated to st. Clement in Norway*. I Collegium Medievale Volum 17 s 100- 131. Society for Medieval Studies. Oslo.

Daae, Ludvig. 1879. *Norges Helgener*. Det Mallingske Bogtrykkeri. Christiania.

Delehaye, Hippolyte (1955). 1998. *The Legend of the Saints*. Dublin.

Dickins, Bruce. "The cult of S. Olave in the British Isles" i *Saga-book of the Viking society* vol. XII, 1937-1945. London.

Dietrichson, Lorentz. 1888. *Sammenlignende fortegnelse over Norges Kirkebygninger i middelalder og nutiden*. Mallings. Kristiania

Duggan, Anne. 2004. *Thomas Becket*. Oxford University Press. Oxford.

Dybdahl, Audun. 1999. *Helgener i tiden*. Tapir forlag. Trondheim.

Emanuelsson, Anders. 2005. *Kyrkojorden och dess ursprung. Oslo biskopdome perioden ca. 1000 – ca. 1400*. Intellecta Docusys, Göteborg.

Farmer, David. 2003. *Oxford Dictionary of Saints*. Fifth edition. Oxford University Press. Oxford.

Figenschow, Stefan. 2005. *Norsken, svensken og dansken. En komparativ undersøkelse av de skandinaviske helgenkongene og konteksten disse ble utformet i*. Mastergradsavhandling ved Universitetet i Tromsø.

Fischer, Gerhard. 1950. *Oslo under Eikaberg: 1050-1624-1950*. Aschehoug. Oslo

Fredriksen, P. H. 2004. *Helgener og kirkededikasjoner i Norge i Middelalderen*. Hovedfagsoppgave ved Universitetet i Oslo

Gad, Tue 1971. *Helgener: Legender fortalt i nord*. Rhodos. København.

Gundersen, Thor. 1998. *Skien: Knutepunkt for handel gjennom 1000 år. En oversikt over Skiens historie i tida før 1358*. I serien "Skien-møteplass i 1000 år". Forlaget Grenland. Porsgrunn.

Hamre, Anne-Marit. 1991. "Til rødebokens Genesis". *Historisk Tidsskrift*. Nr 3\1991 s 358-372

Helle, Knut (red.). 2003. *The Cambridge history of Scandinavia*. Cambridge University Press. Cambridge.

Holtmark, Anne (overs).1964. *Håkon Håkonssons saga av Sturla Tordarson*. Aschehoug. Oslo

Huitfeldt, H. J.. 1879. *Biskop Eysteins Jordebog (Den Røde Bog)*. Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo Bispedøme omkring Aar 1400. Etter offentlig foranstaltning utgitt ved Huitfeldt H. J. 1879. J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri Christiania.Christiania.

Huitfeldt, H. J. 1879. "Fortale" side III-XVI i *Biskop Eysteins Jordebog (Den Røde Bog)*. Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo Bispedøme omkring Aar 1400. Etter offentlig foranstaltning utgitt ved Huitfeldt H. J. 1879. J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri Christiania.

Imsen, Steinar (red.). 2003. *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*. Tapir akademisk forlag. Trondheim.

Johnsen, O. Albert. 1929. *Tønsberg Historie bd 1*. Gyldendal Norske forlag. Oslo.

Jones, Charles. W. 1978. *Saint Nikolas of Myra, Bari and Manhatten, biography of a legend*. The University of Chicago press. Chicago & London.

Joys Charles. 1948. *Bispevalg i Norge 1000-1350*. H. Aschehoug & CO. Oslo.

Jørgensen, Ellen. 1909. *Helgendyrkelse i Danmark*. Hagerups forlag. København.

Keller, K. F. og Schia, E.. 1994. *Middelalderbyen i Oslo*. Keller/Nagelhus. Oslo

Kirk, Kenneth. E. 1946. *Church Dedication of the Oxford Diocese*. Clarendon Press. Oxford.

- Kolsrud, Oluf. 1958. *Noregs kyrkjesoga, I. Millomalderen*. H. Aschehoug & co. Oslo
- Krumwiede, Hans-Walter (red.) 1960. *Die mittelalterlichen kirchen- und altarpatrozinien Niedersachsens*. Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid (KLNLM)*. 1956-1978. Oslo
- Langslet, Lars Roar. 1998. *Olav den Hellige*. Gyldendal. Oslo
- Lavold, Bente. 1997. *Helgener mot pest i Norge i senmiddelalderen*. Hovedoppgave ved Universitetet i Oslo.
- Lawson, M. K. 1993. *Cnut. The Danes in England in the early eleventh century*. Longman. London.
- Levison, W. 1946. "Medieval church-dedications in England". i *Transactions of the architectural and archarological Society of Durham and Northumberland*. Vol. X.1. Durham
- Moseng, O. G., Pettersen, G., Opsahl, E. og Sandmo, E.. 1999. *Norsk historie I 750-1537*. Tano Aschehoug. Oslo.
- Muncey, M. A. 1930. *A history of the consecration of churches and churchyards*. Cambridge University. Cambridge.
- Munch, P. A. 1862-1863: *Det norske Folks Historie, Anden hovedafdeling, Unionsperioden*. Tønsberg forlag. Christiania.
- Mundal, Else. 1995. "Helgenkult og norske helgener". I *Collegium Medievale* Volum 8 1995/2. Oslo.
- Nedkvitne, A. og Norseng, P. G. 2000. *Middelalderbyen ved Bjørvika: Oslo 1000-1536*. Cappelen. Oslo.

Nixon, Virginia. 2004 *Mary's Mother. Saint Anna in Late Medieval Europe*. The Pennsylvania State University Press. Pennsylvania.

Norseng, Per G. 2002. *Østfold, Sarpsborg og de norske rikssamlingskongene* i Orning, H. J. (red.) *Middelalderforedrag fra Olavsdagene 2002*. Borgarsyssel museum. Sarpsborg.

Nyberg, Tore. 1997. *Olavskulten i Danmark under medeltiden*. i Rumar, L. (red.). *Helgonet i Nidaros Olavskult och kristnande av norden*. Riksarkivet. Stockholm

Paasche, Fredrik. 1958. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden*. Forlagstrykkeri. Oslo.

Rasmussen, Alf Henry (red). 1993. *Våre kirker – norsk kirkeleksikon*. Vanebo Forlag. Kirkenær.

Ringstad, Jan Erik. 1994. *Oslobispens jordegods fram til 1407. Med særlig vekt på Biskop Øysteins embetstid*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo.

Rollason, David. 1989. *Sants an Relics in Anglo-Saxon England*. Basil Blackwell. Oxford.

Rumar, Lars. (red.) 1997: *Helgonet i Nidaros. Olavskult og kristnande i Norden*. Riksarkivet. Stockholm

Sandnes, Jørn. 1997. *Olav den hellige – myter og virkelighet*. i Rumar, L. (red.). *Helgonet i Nidaros Olavskult och kristnande av norden*. Riksarkivet. Stockholm

Schjøth, Else. 1979. *Beda. Anglernes Kirkes Historie*. Oversettelse av Venerabilis helgon Historia ecclesiastica. gentis Anglorum. H. Aschehoug & co. Oslo

Schreiner, Johan. 1935. *Hanseatene og Norges nedgang*. Steenske forlag. Oslo

Schwarz Lausten, Martin. 1997. *Kirkehistorie*. Grundtræk af Vestens kirkehistorie fra begyndelsen til nutiden. Forlaget Anis. Fredriksberg

Seierstad, Ivar. 1958. *Skiens historie. Bind 1. Fra 1184 til ca. 1814*. Utgitt av Skien kommune. Skien

Skre, Dagfinn. 1995. "Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge". I Lidén, H. E. (red.) *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Universitetsforlaget. Oslo.

Sturluson, Snorre. 1997. *Norske kongesagaer*. Språklig bearbeidet av Hansen, K. W., Larsen, J. og Vaa, D. Forlaget LibriArte. Otta

Sveaas Andersen, Per. 1974. "Oslo i middelalderen inntil 1319", s 9-36 i (red). Birkeli, F., Johnsen, A. O. og Molland, E., *Oslo Bispedømme 900 år*. Historiske studier, Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø.

Sveaas Andersen, Per. 1977. *Samlingen av Norge og kristningen av Landet 800-1130*. Universitetsforlaget. Oslo.

Søderberg, Bengt G. (red.) 1959. *Bygden kring Älvarna, Kungälv under 1000 år*. Svensk Bokfilm. Stockholm.

Thacker, A. og Sharpe, R. 2002. *Local saints and local churches in the early medieval west*. Oxford University Press. Oxford.

Toy, John. 2003. "St. Botolph: An english saint in Scandinavia". I Carver, Martin (red). *The cross goes north. Process of conversion in North-Europe AD 300-1300*. York Medieval press. Woodbridge.

Undset, Sigrid. 1996. *Helgener. Norske helgener. To europeiske helgener. Sankt Hallvards liv, død og jærtegn*. Aschehoug. Oslo

Vaucher, André. 1997. *Sainthood in the later middle ages*. Cambridge University Press. Cambridge.

Wienberg, Jes. 1991. "De kirkelige institutioner i middelalderens Tønsberg". I serien *Arkeologiske rapporter fra Tønsberg, nr 6*. Tønsberg.